

T.C.

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEORİK VE AMPİRİK KANITLARLA TÜRKİYE'DE
SAVUNMA HARCAMALARI - EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ

Haydar KUZUCU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2023

©2023-Haydar KUZUCU

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEORİK VE AMPİRİK KANITLARLA TÜRKİYE'DE
SAVUNMA HARCAMALARI - EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ

DEFENSE EXPENDİTURES - ECONOMIC GROWTH
RELATIONSHIP İN TURKEY WITH THEORETICAL AND
EMPIRICAL EVIDENCE

Haydar KUZUCU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2023

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Haydar KUZUCU tarafından hazırlanan “Teorik ve Ampirik Kanıtlarla Türkiye’de Savunma Harcamaları - Ekonomik Büyüme İlişkisi” adlı tez çalışması tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Emrah SOFUOĞLU

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

(İmza)

Prof. Dr. Cemalettin İPEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../20..

Haydar KUZUCU

İmza

ÖZET

TEORİK VE AMPİRİK KANITLARLA TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Haydar KUZUCU

Danışman: Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

2023-(CXLVIII+148)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

İktisat Ana Bilim Dalı

Jüri

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Emrah SOFUOĞLU

Soğuk Savaşın bitmesi ardından 11 Eylül terörist saldırıları dünyanın birçok bölgesinde başta etnik, dini ve milliyetçi çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu, zengin enerji kaynaklara sahip olması, Ortadoğu'ya yakın olması ve doğu-batı arasında köprü vazifesi görmesi nedeniyle tarih boyunca küresel güçlerin ilgi odağında olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, iç ve dış tehdit, terör saldırılarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Türkiye, terör saldırıları karşısında devletin bağımsızlığı ve bütünlüğü korumak için mili gelirden önemli bir payı savunma harcamalarına ayırmaktadır. Milli gelirden savunma harcamaları için bir pay ayrılması ekonomi üzerinde farklı etkilere neden olmaktadır.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok araştırmacının dikkatini çekmiş olup, konuya çeşitli tekniklerle yaklaşan önemli sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak savunma harcamaların ekonomik büyümeyi, verimliliği ve diğer makroekonomik göstergeleri tetikleyip tetiklemediği konusunda bilim adamları arasında bir fikir birliği yoktur. Bu çalışmanın amacı, 1990-2021 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olası etkilerini Barro'nun (1990) modelini kullanarak incelemektir. Araştırmada değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini test etmek için gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) ve Bayer-Hanck (2013) yöntemleri kullanılmıştır. Ardından ARDL ve dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) modeline dayalı uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Nüfus, beşerî sermaye ve brüt sabit sermaye yatırımları ile büyüme arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak, Türkiye'de 1990-2021 dönemleri arasında Askerî Keynesyen yaklaşımının yerine Neo-Klasik yaklaşımının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Barro (1990) Modeli, Ekonomik Büyüme, Savunma Harcamaları, Zaman Serisi

ABSTRACT

DEFENSE EXPENDITURES - ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP IN TURKEY WITH THEORETICAL AND EMPIRICAL EVIDENCE

M.Sc.Thesis Preparer: Haydar KUZUCU

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

2023-(CXLVIII+148)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Department of Economics

Jury

Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

Asst. Prof. Dr. Emrah SOFUOĞLU

Following the end of the Cold War, September 11 terrorist attacks have led to ethnic, religious and nationalist conflicts in many parts of the world. Since Turkey's geopolitical and geostrategic position, having rich energy sources, close to the Middle East and a bridge between the East and West, it has been the center of attention of global powers throughout history. In this context, Turkey is directly or indirectly affected by the internal and external threats, terrorist attacks. In the face of terrorist attacks, Turkey devotes a significant share of the state to defense expenditures to maintain the independence and integrity of the state. The allocation of a share for defense expenditures from national income has different effects on the economy.

The relationship among defense expenditures and economic growth has attracted the attention of many researchers and there is a significant number of studies approaching the subject with various techniques. However, there is no consensus between scientists as to whether defense expenditures trigger economic growth, efficiency and other macroeconomic indicators. The purpose of this study is to examine the possible effects of defense expenditures in Turkey on economic growth between 1990-2021 using the model of Barro (1990). In the study, the distributed authority (ARDL) and Bayer-Hanck (2013) methods were used to test the cointegration relationship between the variables. After this, the long -term coefficient based on the smallest and dynamic ordinary squares (DOLS) model was estimated. As a result of the study, it was found that defense expenditures affect growth negatively. A positive relationship was found between population, human capital and gross fixed capital investments and growth. As a result, it was concluded that the Neo-Classical approach was valid instead of military Keynesian approach between 1990-2021 periods in Turkey.

Keywords: Barro (1990) Model, Economic Growth, Defense Expenditures, Time Series Analysis

ÖN SÖZ

Benoit 1973,1978 yılında yaptığı çalışmada savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir. Söz konusu bu çalışma iktisat alanında büyük bir ses getirerek savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında araştırmaların hız kazanmasına sebep olmuştur. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde iktisatçılar arasında ortak bir görüş sağlanamamıştır. Bu çalışmada Barro (1990) modellini kullanarak Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini teorik ve ampirik olarak incelenmiştir.

Enstitüye kabul edildiğim günden bugüne, akademik hayatımda başarılı olmam için yapmış olduğu maddi ve manevi yardımları için bu tezin yazım aşamasının her bir noktasında desteğini yanımda hissettiğim, bana her konuda yön veren değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA’ a , tezimin ampirik ve teorik bölümünde çok değerli katkıları olan ve değerli bilgilerinden istifade ettiğim Sayın Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA’ a ve Dr. Öğr. Üyesi Emrah Sofuoğlu’na teşekkürlerimi borç bilirim.

Bu günlere gelmemde emeklerini ve üzerimdeki haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim annem Mediha KUZUCU, babam Remzi KUZUCU ve devamlı desteği ile motive eden ablalarım Yıldız DERİN, Zahide GÜMÜŞSOY ve enişterim Raman DERİN, Şahap GÜMÜŞSOY ile yeğenlerim Erdal ve Yunus GÜMÜŞSOY’ a sevgili canım aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bunun birlikte Erdal ve Zöhre GÜMÜŞSOY ‘a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Normal hayatımda ve bu tezi hazırlama sürecinde bana destek olan ve bu yola teşvik eden, sabırla katlanan, maddi manevi yardımlarını esirgemeyen kadim dostlarım Mustafa GÜZELTAŞ, Yücel Emre AKCA ve Şaban SARP KAYA’ ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kırşehir-2023

Haydar KUZUCU

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	11
GRAFİKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	3
1.1. Savunma Kavramı.....	3
1.2. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması.....	3
1.2. Savunma Hizmetinin Tanımı ve Özellikleri	6
1.3. Savunma Harcamalarında Optimal Düzeyin Belirlenmesi	8
1.4. Savunma Harcamalarında Etkinlik	11
1.5. Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....	12
1.6.1.Ekonomik ve Mali Faktörler	13
1.6.1.1.GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ve Ülkenin Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	13
1.6.1.2. Bütçe Faktörü	15
1.6.2. Siyasi ve Sosyal Faktörler.....	15
1.6.2.1. Jeopolitik Konum	15
1.6.2.2. Silahlanma Yarışı ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları	16
1.6.2.3.Ülkelerin Siyasal Rejimi	18
1.6.2.4. Terör Faktörü.....	18

1.7. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları	21
1.7.1. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe İçi Kaynakları.....	21
1.7.1.1. Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Bütçesi	21
1.7.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi.....	22
1.7.1.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı.....	24
1.7.2. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe Dışı Kaynakları	25
1.7.2.1. Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF).....	25
1.7.2.2. Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV)	26
1.7.2.3. Dış Askerî Yardım	28
1.7.2.3.1. ABD Savunma Yardımları	29
1.7.2.3.2. Almanya Federal Cumhuriyeti Yardımları	30
1.7.2.3.2. NATO Askerî Yardımları.....	31
1.8. Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarının Seyri	32
1.8.1. Dünya Savunma Harcamalarının Görünümü	32
1.8.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Seyri.....	37
BÖLÜM II.....	41
EKONOMİK BÜYÜME	41
2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı.....	41
2.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi.....	42
2.3. Ekonomik Büyüme Belirleyen Temel Faktörler.....	43
2.3.1. Ekonomik Faktörler.....	44
2.3.1.1. İşgücü ve Nüfus.....	44
2.3.1.2. Sermaye Birikimi	46
2.3.1.3. Doğal Kaynaklar	47
2.3.1.4. Bilimsel ve Teknolojik Gelişme.....	48
2.3.1.5. Girişimcilik.....	48
2.3.1.6. Yapısal Değişiklikler.....	49

2.3.2. Ekonomik Olmayan Faktörler	50
2.3.2.1.Sosyal Faktörler.....	50
2.3.2.2.Siyasal ve Yönetimsel Faktörler	50
2.4. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	51
2.4.1. Askerî Keynesyen Yaklaşım	51
2.4.2. Neo-Klasik Yaklaşım	53
2.5. Savunma Harcamalarının Makro Ekonomik Etkileri	54
2.5.1.1.Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi	55
2.5.1.2. Savunma Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi	56
2.5.1.3.Savunma harcamalarının Sanayi Üzerindeki Etkisi	57
2.5.1.4.Savunma harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi.....	59
2.5.1.5. Savunma harcamalarının Teknoloji Üzerindeki Etkisi	59
2.5.1.6. SPİN- OFF (Hızlandırıcı) Etkisi.	61
2.6. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisiyle İlgili Modeller.....	61
2.6.1. Feder –Ram Modeli.....	61
2.6.2. Genişletilmiş Solow Modeli.....	64
2.6.3. Barro Modeli	66
BÖLÜM III	75
LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	75
3.1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılmış Ampirik Çalışmalar	75
3.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi	84
3.2.1.Çalışmanın Amacı ve Önemi	84
3.2.2.Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenler.....	85
3.2.3 Model	86
3.2.3. Yöntem (Metodoloji).....	87
3.2.4. Birim Kök Testi.....	87
3.2.4.1.ADF Birim Kök Testi.....	87

3.2.4.2. Phillips ve Perron Birim Kök Testi.....	88
3.2.4.3.Zivot - Andrews (1992) Birim Kök Testi.....	89
3.2.5. Eşbütünleşme Testi	89
3.2.5.1. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL)	89
3.2.5.2.Bayer ve Hanck (2013) Eşbütünleşme Testi	92
3.2.6. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) Uzun Dönem Tahmincisi	93
3.2.7. Ampirik Bulgular	93
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	107
EKLER.....	125
ÖZGEÇMİŞ	149

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması	5
Tablo 1.2. Millî Savunma Bakanlığının Dönemine Ait Harcama Bilgileri	22
Tablo 1.3. Jandarma Genel Komutanlığının Dönemine Ait Harcama Bilgileri	23
Tablo 1.4. Sahil Güvenlik Komutanlığının Dönemine Ait Harcama Bilgileri	24
Tablo 1.5. Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı Özet Gelir Tablosu	28
Tablo 1.6. Dünya ve Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının Görünümü	33
Tablo 1.7. Dünyada En Fazla Savunma Harcaması Yapan İlk 20 Ülke	34
Tablo 1.8. Türkiye’de Savunma Harcamalarına İlişkin Rakamlar (1960-1979)	37
Tablo.1.9. Türkiye’de Savunma Harcamalarına İlişkin Rakamlar (1980-1999)	38
Tablo.1.10. Türkiye’de Savunma Harcamalarına İlişkin Rakamlar (2000-2022)	39
Tablo.2.1. Barro (1990) Yaklaşımdan Türetilmiş Modeller	72
Tablo.2.2. Barro Tarzı Büyüme Temelli Modellinde Yapılmış Ampirik Çalışmalar.....	73
Tablo 3.1. Literatür Özeti	80
Tablo 3.2. Çalışmada Kullanılacak Değişkenler.....	85
Tablo 3.3. Tanımlayıcı İstatistikler	86
Tablo 3.4. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	94
Tablo 3.5. Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Sonuçları.....	94
Tablo 3.6. Gecikme Uzunluğu ve B-G Testi Sonuçları	95
Tablo 3.7. ARDL Sınır Testi Sonuçları	95
Tablo 3.8. Bayer ve Hanck (2013) Eşbütünleşme Testi Sonuçları	96
Tablo.3.9. DOLS Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	96
Tablo.3.10. Uzun dönem ARDL Modeli Tahmin Sonuçları	97
Tablo.3.11. Diagnostik Test Bulguları.....	98
Tablo.3.12. Kısa Dönem ARDL Modeli Sonuçları	98
Tablo.4.1. Türkiye’nin Savunma Harcamaları ve Makro İktisadi Verileri.....	104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi	9
Şekil 2.1. Ekonomik Büyüme Belirleyen Unsurlar	43
Şekil 2.2. İşgücü Çatısı	44
Şekil 2.3. Büyüme Teorilerinde Devletin Zamanla Değişen Rolü	66
Şekil 2.4. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki	69
Şekil 3.1. CUSUM ve CUSUM of Square Testleri	98
Şekil 4.1. Bulguların Özeti	102

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. Türkiye ve Yunanistan'ın (1970-2022) Yıllara Göre Savunma Harcamaları..	17
Grafik 1.2. Türkiye'de Yaşanan Terör Olayları Sayısı (1985-2017)	20
Grafik 1.3. Türkiye'nin 1985-2017 Yılları Arasındaki Savunma Harcamaları.....	20
Grafik 1.4. Savunma Sanayii Destekleme Fonu Dönemine Ait Gelir Bilgileri	26
Grafik 1.5. Dünya ve Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının Görünümü	33
Grafik 1.6. Savunma Harcamalarının GSYH İçindeki Payının En Yüksek Olduğu İlk 20 Ülke	36

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur. Kısaltmalar yazımında TDK yazım kılavuzundaki kısaltmalar dizini esas alınmalıdır.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ACDA:Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı

ADF: Genişletilmiş Dickey-Fuller

AGİT:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

AKB:Asya Kalkınma Bankası

Akt:Aktarma

AMG: Genişletilmiş Ortalama Grup

ANOVA: Tek yönlü Varyans Analizi

ARDL: Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif

AR-GE: Araştırma ve Geliştirme

ASELSAN: Askerî Elektronik Sanayii

ASPİLSA: Askerî Pil Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

B- G : Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi

B:Ödemeler Dengesi

BWB: Alman Silah Tekniği ile Tedarik Dairesi

C/POP:Şehir Nüfusunun /Toplam Nüfus

C: Savunma Dışı Sivil Sektör

Corr: Yoksulluk Endeksi

DE: Kamu Harcamaları

DEP: Dış borç

DİTAŞ: Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği Anonim Şirketi

DM: Alman markı

DOLS: Dinamik En Küçük Kareler

ECM: Hata Düzeltme Modeli

EDU: Okullaşma Oranı

EG :Engle ve Granger testi

Emp: İstihdam Oranı

EX: İhracat

EXR: Döviz Kuru

EXX: İhracattaki Büyüme Oranı

F:Dış yardımlar/GDP

FDI: Doğrudan Yabancı Yatırımlar

FMS: Yurt Dışı Askerî Satış

G: Tarımdaki Büyüme Oranı

GDP: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla,

GE: Askerî Olmayan Kamu Harcamaları

GMM: Genelleştirilmiş Momentler

GOOGGOV: İyi Yönetim Endeksi

GOV: Savunma Dışı Kamu Harcamaları

GS-2SLS: Genelleştirilmiş Bir Uzamsal İki Aşamalı En Küçük Kareler

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GY: Kişi Başına Düşen Yıllık Ortalama Reel GSYİH Büyümesi

HAVELSAN: Hava Elektronik Sanayii

HD: Beşerî Sermaye Gelişimi

HDI: İnsani Gelişme Endeksi

HEAŞ: Havaalanı İşletme ve Havacılık Endüstrileri Anonim Şirketi

INV: Yatırımların Milli Gelire Oranı

I: Brüt Sabit Sermaye Yatırımları

IISS: Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütüne

IMF: Uluslararası Para Fonu

IMP: İthalat

INF: Enflasyon

IR:Faiz Oranı

İŞBİR: İŞBİR Elektrik Sanayii Anonim Şirketi

JGK: Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

JOH: Johansen Eşbütünleşme

K: Sermaye Stokunu

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

L: Emegi

LE: Beklenen Yaşam Süresi

LF: İşgücü

M: Savunma Harcamaları

M2:Geniş Para Arzı

MC: Marjinal Maliyetlere

MIMP: Silah İthalatı

MSB: Millî Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmaktadır

MU: Marjinal Fayda

NARDL: Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NAX: Net Silah Ticareti

NEA: Nükleer Enerji Ajansı

NETAŞ: Telekomünikasyon Anonim Şirketi

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OİL:Petrol Fiyatı

OLS: En Küçük Kareler

OPEC: Petrol İhracat Eden Ülkeler

PCI: Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

PCII: Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyüme Oranı

PK: Kişi Başı Sabit Sermaye Yatırımları

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PM: Kişi Başı Savunma Harcamaları

PMG: Havuzlanmış Ortalama Grup

POP:Toplam Nüfus

PP: Phillips-Perron

PYD: Demokratik Birlik Partisi

RD: AR-GE Harcamaları

RM: Havaleler

ROKETSAN: Roket Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi

S: Tasarruf oranları

SAGEB: Savunma Sanayii'ni Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

SAR: Uzamsal Gecikme Modeli

SAV: Savunma Harcamalarının Milli Gelire Oranı

SDM: Mekansal Durbin modeli

SEİA: Savuma ve Ekonomik İşbirliği

SEM: Mekansal Hata Modeli

SGK: Sahil Güvenlik Komutanlığı

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

Sİ: 5 Yıllık Ortalama Yatırım Oranı

SPİN- OFF: Hızlandırıcı Etkisi.

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSDF: Savunma Sanayi Destekleme Fonu

SSM: Savunma Sanayii Müsteşarlığı

SUR:Görünürde İlişkisiz Regresyon

T: Hükümet Geliri

TAR: Terörist Saldırlar

TD: Dış Ticaret

THEIL: Gelir Eşitsizliği

THR:Dış Tehditler

TR:Ticari Açıklık

TRTEST: Test ve Değerlendirme Anonim Şirketi

TSKGV: Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı

TTS: TURKTIPSAN Anonim Şirketi

TUSAŞ: Türk Uçak Sanayi Anonim Şirketi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumuna

TY: Toda - Yamamoto Nedensellik Analizi

UN: Birleşmiş Milletler

UNP: İşsizlik

VAR: Vektör Otoregresif Modeli

VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli

Y: Toplam Çıktısı

YPG: Halk Savunma Birlikleri

ZA: Zivot-Andrews

2SLS: İki Aşamalı En Küçük Kare

3SLS: Üç Aşamalı En Küçük Kare

GİRİŞ

Toplumda kişilerin; mutluluk, sevgi, kendi yaratıcılığı ortaya çıkarma, değerli olma, gibi felsefi ve sosyolojik söylemler uzun dönemden beri tartışılmaktadır. Söz konusu bu felsefi ve sosyolojik tartışmalara akademik anlamda araştırılması ve kaleme alınması 20.yy. ortalarından itibaren başladığı görülmektedir (Kula ve Çakar, 2015:192).

Bu araştırmalardan en önemlilerden biri Abraham Maslow'un 1943 yılında ileri sürdüğü "İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı" veya diğer adıyla "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi" kuramıdır (Aydın, 2022:235). Maslow (1943), insan ihtiyaçları sınır olduğunu, bireylerin bazı ihtiyaçlarına istekli oldukları ve bu ihtiyaçların belirli bir hiyerarşi içinde olduğu ileri sürmüştür (Şolt, 2018:2018). Maslow (1943), ihtiyaçları beş basamağa ayrılarak incelemiştir. Bu basamaklar sırasıyla şunlardır; İlk basamak fizyolojik ihtiyaçlar (yemek, içmek vb), ikinci basamak güvenlik, üçüncü basamak sevgi ait olma (sevgi, arkadaşlık), dördüncü basamakta saygı (şöhret saygı), beşinci ve son basamak kendini gerçekleştirme yani kendi potansiyelini fark etmektir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005:51). Çakmak'a (2017) göre bireyler ancak daha düşük seviyedeki ihtiyaçlarını istek ve elde edince bir üst basamağı geçebilirler.

Maslow'un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında, fizyolojik ihtiyaçlarından sonra temel ihtiyaç güvenlik ihtiyacı gelmektedir. İnsanların güvenlik ihtiyaçlarını karşılamadan bir üst basamağa geçemeyeceğini savunmuştur (Turan vd., 2021:89). Ülkeler, kendi vatandaşlarının güvenliğini korumak için silahlı güvenlik birimleri oluşturmakta ve bu hedef doğrultusunda bazı savunma harcamaları yapmaktadır (Dunne vd., 2008: 293). Çünkü dış ve iç güvenliğin sağlanması devletin asli ve sürekli görevleri yer almaktadır (Öztekin, 2015: 12).

Devletin asli görevlerinden iç ve dış güvenliği sağlama savunma hizmetlerinin tam kamusal mal olma özelliğini taşımaktadır. Kamusal mallar; devlet tarafından üretilen, tüketimde rekâketin olmadığı, fiyatlandırılması, bölünemez ve bütün vatandaşlar tarafından eşit şekilde paylaşılması yani kimseyi dışlamaması gibi özellikleri bulunmaktadır (Barış ve Barlas, 2017:133-135). Bundan dolayı devlet savunma hizmeti için bütçeden kaynak tahsis etmektedir. Aynı zamanda kamu harcamaları içerisinde savunma harcamaları önemli bir kaleme oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak da savunma harcamalarının bazı makro ekonomik etkileri bulunmaktadır (Taşdelen, 2022:2).

Benoit (1973,1978), 44 gelişmekte olan ülkenin 1950-1965 dönemine ait verilerini kullandığı çalışmasında, savunma harcamalarının büyümeyi üzerinde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Benoit (1973,1978) 'in çalışmasından sonra, ekonomistler arasında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu yapılan çalışmalar sonucunda savunma harcamaların büyüme üzerinde etkili olduğu konusunda fikir birliği söz konusudur. Ancak bu etkinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğu konusunda bir fikir birliği sağlanamamıştır (Yolcu Karadam vd., 2017:3).

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada; Askerî Keynesyen Yaklaşım ve Neo-Klasik Teorik olmak üzere iki görüş bulunmaktadır (Hacıoğlu, 2004:193). Askerî Keynesyen Yaklaşımına göre, savunma harcamalarının artması pozitif bir dışsallığa (eğitim, teknoloji, altyapı ve sanayi) sebebiyet vererek büyüme üzerinde olumlu bir etkinin oluşacağı savunulmaktadır (Benoit, 1973 ve 1978; Yıldırım vd., 2005; Wijeweera ve Webb, 2011; Yıldırım ve Öcal, 2016). Neo-Klasik yaklaşıma ise savunma harcamalarında meydana gelen bir artış sonucunda özel ve kamu sektörü yatırımlarının dışlanacağı ve büyümeyi negatif yönde etkileyebileceği öngörülmektedir (Looney, 1995:36). Neo-Klasik yaklaşım Galvin (2003), Mylonidis (2008), Chang vd., (2011), Yolcu Karadam vd., (2021) yaptıkları çalışmalar ile desteklenmektedir.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için çeşitli modeller kullanılmaktadır. Dunne vd., (2005)'e göre ampirik literatürde en sık kullanılan modeller ise şunlardır; Genişletilmiş Solow Modeli, Feder-RAM ve Barro modelledir. Ayrıca Feder-RAM modeli ekonometrik sorunlardan dolayı Genişletilmiş Solow ve Barro modellerini kullanılmasını önerilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı; 1990-2021 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi Barro (1990) tarzı büyüme modelini kullanarak araştırılmıştır. Bu çalışmada ekonometrik model olarak ARDL (2001) ve Bayer- Hanck (2013) eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde savunma kavramı, savunma harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması, savunma harcamalarını etkileyen faktörler ile Dünya'da ve Türkiye'de savunma harcamalarının gelişimine değinilmiştir. İkinci bölümde ekonomik büyümenin temel belirleyici unsurları, savunma harcamalarının makro ekonomik üzerindeki etkileri incelendikten sonra savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisiyle ilgili modeller açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise literatürde savunma harcamaları ve büyüme arasında yapılmış çalışmalara yer verildikten sonra savunma harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkinin saptanmasına için ampirik analizler yapılmıştır.

Ardından çalışmanın analiz sonuçları literatürdeki diğer çalışmaların bulgularıyla benzer veya farklı yönleriyle tartışılmıştır. Son olarak da ileri çalışmalar için çözüm ve öneriler tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI

Birinci bölümde genel olarak savunma kavramı, savunma harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması, savunma harcamalarında en uygun optimal düzeyinin belirlenmesi, savunma harcamalarında etkinlik, savunma harcamalarını etkileyen faktörler ile dünyada ve Türkiye’de savunma harcamaları üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte Türkiye’nin savunma harcamalarının finansman kaynakları hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Savunma Kavramı

Savunma harcamaları konusunda kavram ve içerik bilgisinden önce savunma kelimesinin anlam olarak ne ifade ettiğinin açıklanması gerekmektedir. Türk Dil Kurumunun (2011) sözlüğü incelendiğinde savunma kelimesi: “*müdafaa*”, “*saldırıya karşı koyma*” veya “*bir düşüncüyü, bir kişiyi, haklı ve doğru göstermek için konuşma veya yazı ile müdafaname ve savunu*” olarak açıklanmıştır (Saygılı, 2022:4).

Savunma kavramı, aktif ve pasif karakter olmak üzere iki özellik barındırmaktadır. Dışarıdan veya içeriden gelebilecek her türlü eyleme direnme aktif bir karakteri gösterirken, birey veya başkalarından kendini korumaya almak ise pasif bir karakteri özelliğini göstermektedir (Saygılı, 2022:4). Savunma, dış ve iç tehditlerden kaynaklı silahlı veya silahsız olabilecek saldırıları karşı önlem alınması olarak adlandırılabilir (Çaycı, 2016:3331). Bir başka tanıma göre savunma kavramı, ülkelerin kendi ulusal bağımsızlık ve egemenliğini başka devletlerden gelebilecek saldırı ve tehditlere karşı korumaktır (Bulutoğlu, 2008:268). Akın’ın (2018) ifadesiyle savunma, bir ulusun bağımsızlığının başka ulusların tarafından hâkimiyet iddialarına ve müdahalelerine karşı muhafazası için yapılan her türlü işleme savunma hizmeti olarak tanımlanmıştır.

1.2. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması

Türkçe’de savunma ve askerî harcamalar gibi kavramların tanımı, kapsamı konusunda tam bir fikir birliği sağlanamamış olup çoğu zaman bu kavramlar birbirinin yerine kullanılmaktadır. Aynı durum yabancı literatürde de karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) “Defence Expenditure” kavramını kullanırken, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), “Military Expenditure”, Dünya Bankası ise “Military Spending” kavramını kullanmayı tercih etmektedir (Balyemez, 2023:3). Savunma harcamalarının genel bir tanımının olmamasının temel nedeni olarak: Ülkelerin savunma harcamalarının her ülkede farklı bütçe kalemlerinde yer alması olarak açıklanabilir.

Örnek olarak bazı ülkelerde İçişleri Bakanlığı bütçesinde yer alan bir harcama kalemi iken başka ülkelerde ise Savunma Bakanlığı’nın harcama kalemleri arasında yer almaktadır (Karakuş, 2006:4). Genel bir tanımıyla savunma harcamaları, bir devletin harici ve dâhili gelebilecek her türlü tehditlere karşın ulusal güvenliğini korumak için milli gelirden aldığı paydır (Tüğen, 1989:12). Başka bir tanıma göre savunma harcamaları, bir ulusun bağımsızlık ve egemenliğini kaybetmemek için ulusal zenginliğinden feragat ederek milli gelirlerinden, ülkenin savunması için yapılan giderlerdir (Koban, 1998: 41). Diğer bir tanıma göre savunma harcamaları, devletin bekası ve bütünlüğünün korunması için gerekli olan araç, gereç, silah vb. satın alınması, üretilmesi, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) faaliyetleri ile askerî ve sivil personel giderlerinden oluşan harcamalardır (Uçar, 2003:3). Yentürk ‘e (2018) göre savunma harcamaları, dış ve iç savunmadan sorumlu bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşların yapmış olduğu cari ve sermaye transferleri harcamalarından (Askerî personelin eğitimi, maaşı ve emeklilik hakları, başka ülkelere yapılan askerî yardımlar, silah alım ve üretim harcamaları) oluşmaktadır.

Günümüzde savunma harcamalarının uluslararası kabul gören standart bir tanımının olmaması ve harcama giderlerinin ülkeler arası farklılık göstermesi nedeniyle literatürde birden fazla tanım mevcuttur. Bu tanımlar içerisinde en fazla kabul gören Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler’in (UN) yapmış olduğu tanımlar olduğunu söylemek mümkündür (Taşdelen, 2022:7). Bu üç farklı uluslararası kuruluş arasında en kabul gören tanım “Birleşmiş Milletler” tarafından yapılmış tanımdır. Yapılan bu tanım diğer uluslararası kuruluşların yapmış olduğu tanımları karşılaştırmak için kullanılmaktadır. NATO’nun yapmış olduğu tanım, daha sonra başka bir uluslararası kuruluş olan SIPRI, tarafından dikkate alınarak yeniden geliştirilmiştir (Giray, 2004:185).

NATO, IMF ve UN gibi çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan tanımlamalar ve tahmini harcama kalemleri Tablo 1.1’deki gibi gösterilmektedir.

Tablo 1.1. Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Harcama Kalemleri	NATO	IMF	UN
Askerî personellere yapılan ödemeler	+	+	+
Silahlı kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan sivil kişilere yapılan ödemeler askerî araştırma ve geliştirme giderleri	+	+	+
Çalışan personele ve ailelerine yapılan sağlanan ayrıcalıkların maliyeti	+	+	+
Emeklilik maaşı	+	-	+
Askerî tesislere yapılan ödemeler	+	+	+
Silah harcamaları	+	+	+
Alt ve üst yapı yatırımları	+	+	+
Bakım ve onarım giderleri	+	+	+
Diğer ihtiyaçlar	+	+	+
Askerî/Savunma/Stratejik Amaçlı Harcamaları			
Stratejik malların stoklanması	+x	-	-
Mühimmat depoları ve üretim tesislerinin korunması	+x	+	-
Silah üretimiyle ilgili teşvikler	+	-	-
Diğer ülkelere yapılan askerî yardımlar	+	+	+
Uluslararası anlaşmalara katkılar	+	+	-
Sivil savunma	-	+	+
Eski Askerî Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
Gazilere yapılan destekler	-	-	-
Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar	-	-	-
Gümrük muhafaza	+*	+*	+*
Polis	+*	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
Yardım/Felaketten kurtarma	+	-	-
Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	+	+	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
Kredi desteği	+	+	

Kaynak: Brozka, 1995; akt, Saygılı, 2022:17.

Not: Semboller: + = Savunma harcaması sayılmaktadır. - = Savunma harcaması olarak sayılmaz.

+x = Savunma organizasyonunca finansman sağlanıyor ve yönetiliyorsa savunma harcaması sayılmak.

+* = Askerî faaliyetler için eğitilip, donatıldığında savunma harcaması olarak ifade edilmiştir.

Tablo 1.1 incelendiğinde üç uluslararası kuruluş arasında savunma harcama kalemlerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Örneğin “Emekli maaşları” ödemeleri UN ve NATO ‘nun savunma harcama giderleri içerisinde yer alırken, IMF’in harcama kaleminde yer almamaktadır. “Stratejik malların stoklanması, yardım ve felaketten kurtulma, polis, silah üretim teşviki” için yapılan harcamalarda NATO ‘nun savunma harcama giderleri içerisinde yer alırken, UN ve IMF ‘in harcama kalemlerinde yer almadığı dikkat çekmektedir.

Uluslararası kuruluşlar arasındaki bu tanım farklılığı savunma rakamları üzerinde bazı etkileri olmuştur. Örneğin, 1993 yılında Almanya’nın 49.602 milyon Alman markı (DM) ve Çin’in 7,3 milyar dolar savunma bütçesi iken, NATO standartlarına göre belirlendiği takdirde Almanya’nın 63.854 milyon DM’ye, Çin’in ise 34 milyar dolar olarak çıkmaktadır.

Ayrıca yaşanan bu tanımsal farklılıklar devletlerin arasındaki savunma harcamalarının büyüklüğü konusundaki kıyaslama yapmayı güçleştirmektedir (Giray, 2004:185-186). NATO'nun yapmış olduğu tanım, daha sonra başka bir uluslararası kuruluş olan SIPRI, tarafından dikkate alınarak yeniden geliştirilmiştir (Giray, 2004:185). SIPRI savunma harcamaları şu şekilde tanımlamıştır; Mevcut savunma kuvvetleri ve bu buna yönelik bütün harcamaları kapsamaktadır (Balyemez, 2023:15). SIPRI savunma harcamaları tüm cari ve sermaye harcamalarını içermektedir:

- ✓ Barışı koruma güçleri dâhil olmak üzere silahlı kuvvetleri tüm unsurları
- ✓ Savunma bakanlıkları ve savunma projeleriyle uğraşan diğer devlet kurumları
- ✓ Eğitilmiş, donanımlı ve askerî operasyonlar için hazır olduğuna karar verilen paramiliter kuvvetler
- ✓ Askerî uzay faaliyetleri

Yukarıda belirtilen bütün unsurlar savunma harcamalarının kapsamının içinde yer almaktadır. Ayrıca söz edilen bu unsurların harcama kalemleri; personel, askerî ve sivil tüm harcamaları, askerî personelin emeklilik aylığı ile personel ve aileleri için sosyal hizmetler, işletme ve bakım, tedarik, askerî araştırma ve geliştirme, askerî inşaat ve askerî yardımlardan (donör ülkenin askerî harcamalarında) oluşmaktadır.

Savunma harcamalarına kapsamına alınmayan harcamalar ise sivil savunma yardımları, önceki askerî faaliyetler sonucu yapılan cari harcamalar; gazi yardımları, terhis ve seferlik sonrası işlemler, silah üretim tesislerinin dönüştürülmesi, silahların imhası vb. şeklinde sıralanmıştır (SIPRI, 2023; Balyemez, 2023:15-16).

1.2. Savunma Hizmetinin Tanımı ve Özellikleri

Savunma hizmetleri, bir devletin iç ve dış güvenliğini sağlaması ve ülkenin bütünlüğünü ile toplumsal huzuru ve barışı sağlaması için devletin yaptığı hizmetlerin bütünüdür (Baran, 2018:58). Savunma hizmeti aynı zamanda eskiden günümüze modern devletlerin temel ve asli görevleri arasında yer alan ilk hizmet olup bireyleri dışlamak ve bölmek mümkün olmayan bir kamu hizmettir (Başar ve Künü, 2012:2). Devlet, savunma hizmetlerini, polis ve askerî maaşları, silah üretimi ve alımı, satımı ile savunma altyapı vb. harcamalar yoluyla gerçekleştirilmektedir (Uçar, 2003:4). Arslan'ın (2020) ifadesine göre savunma hizmeti, tam kamusal mallar içerisinde yer almaktadır.

Samuelson (1954) ve Musgrave'in (1959) yapmış olduğu çalışmalardan yola çıkarak savunma hizmetlerinin bir takım temel özelliklerinden söz edilebilir; Bu özelliklerden ilki, *tüketimde rekabetin olması durumu*; bir kişinin tüketim faydalarının, diğerleri tarafından tüketilen faydalara bağlı olmadığını ifade edilebilir ya da başka bir ifadeyle marjinal maliyetin sıfır olması nedeniyle tüketiciler arasında rekabetin söz konusu değildir. İkinci özellik ise, *fayda bölünmezliği nedeniyle tüketimden dışlamanın mümkün olmadığıdır*. Söz konusu özelliği daha net açıklaması gerekirse; Devlet, iktisadi ve kanunlar ile bütün vatandaşların savunma hizmetinden bir bedel ödenmeksizin herkese eşit bir şekilde faydalanmasını sağlamaktadır (Akkoyunlu, 2001:6; Turan, 2008:11-12). Bunların dışında bir takım daha özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler ise şunlardır:

Bölünebilme Özelliği; Samuelson (1954) mal ve hizmet ayrımı daha iyi anlaşılması için ekmek örneğini kullanılmıştır. Bir tane ekmekten bir tüketici bir adet dilim tüketmekte iken bir diğer tüketici daha fazla dilim tüketmiştir. Söz konusu örnekte ekmekten sağlanan faydanın, tüketiciler arasında farklı düzeyde fayda sağladığı göstermektedir. Kuşkusuz bu burada faydanın bölünmesini etkileyen unsur ise fiyat mekanizmadır. Yani fiyatlama mekanizması, mal ve hizmetlerin faydaları bireyler arasında bölünebilmektedir. Bunun en iyi örneklerden birisi savunma hizmetleridir. Savunma hizmeti, bir ülkede yaşayan bütün fertler tarafından faydası bölünmeden ve fiyatlanmadan sağlanan bir kamu hizmetidir (Vural, 2007:7).

Üretimde ve tüketimde yasal zorunluluk bulunması; Özel mal ve hizmetlerde kişilerin üretim ile tüketim düzeylerini piyasa kendi mekanizması içerisinde belirlemektedir (Peynirci, 2019:23). Buna karşın kamusal mallar olarak adlarından mal ve hizmetlerin talebi ve üretim miktarını piyasa kendi mekanizması yerine siyasi organca tespit edildiği için kamu tarafından finansmanı yoluyla gerçekleşir. Söz konusu bu yöntem yasal zorunlulukla yapılmakta ve halk tarafından toplanan vergiler ile finansmanı sağlanmaktadır. Bazı özel durumlarda ise devlet kamu mallarının kullanılmasında cebri yetkisini kullanarak zorunlu kılabilir (Gümüşdaş, 2010:67; Akçair, 2011:55). Örnek olarak Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık yetkisini kullanarak, Sakarya savaşı öncesi ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1921 yılında yayınladığı Tekalif-i (Milli Vergi) Emirlerini gösterilebilir (Ezer, 2014:445). *Ortak Tüketim veya Kolektif tüketim*; Aynı mal ve hizmetlerden birden çok tüketicinin kullanması anlamına gelmektedir. Bu tip tüketim kamusal mal ve hizmet için geçerli durumdur. Çünkü bir tüketicinin bir malı tüketmesi diğer bireyin fayda fonksiyonunda herhangi bir azalma meydana gelmezken özel bir malı tüketmesi durumunda başka bireyde azalma meydana gelmektedir (Vural, 2007:11).

Örnek Milli savunma hizmeti verilebilir. Dolayısıyla ülkenin dış ve iç saldırılara karşı korunması durumunda bütün bireyler savunma hizmetinden ortak bir biçimde yararlanırlar. *Arzın Siyasal Talepçe Belirlenmesi*; Serbest piyasa koşullarının geçerli olduğu durumlarda malın arzı, alıcı ve satıcının bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Ancak kamusal mal ve hizmetlerde bu durum geçerli değildir. Kamusal mal ve hizmetlerde ülkeyi yöneten idareciler tarafından belirlenmektedir (Vural, 2007:8).

Savunma hizmetinin koruma (savma), caydırıcılık olmak üzere iki önemli özelliği bulunmaktadır. *Koruma (Savma)*; Bir ülkenin milli güvenliğini tehdit eden iç veya dış saldırıların başladığından sonra, silah yoluyla saldırıların bertaraf edilmesi anlamına gelirken *Caydırıcılık ise* bir ülkeyi saldırı hazırlığında olan ülke veya örgütün, saldırı sonrasında kayıp ve zararın faydasından daha çok olmasına inanması durumudur (Bulutoğlu, 2004: 239). Koruma ve caydırıcılık arasında farklılık bulunmaktadır.

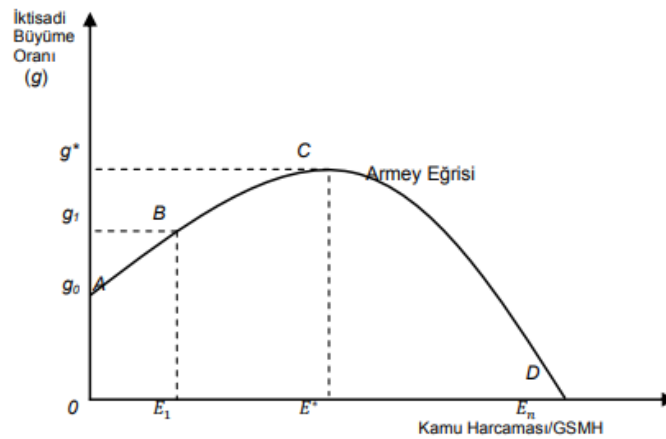
Savunmanın caydırıcılık faydası bütün ülkeyi sunulurken savunmanın koruma faydası ise bütün ülkeyi sunulması yanı sıra bir coğrafi bölgelere göre de sunulabilmektedir. Yani siyasi karar vericiler tarafından risk ve tehdit unsurlarına bağlı olarak coğrafi bölgelere göre farklılaşabilir (Bulutoğlu, 2004: 239). Örnek olarak ülkemizde risk ve tehdit unsuru Güneydoğu Anadolu Bölgesinde daha fazla olduğu için savunma kapsamında koruma faydası da daha fazla olurken risk ve tehdit unsurun daha az olduğu Marmara Bölgesinde savunma kapsamında güvenlik önlemlerinde koruma faydası az yararlanmaktadır (Taşdelen, 2022:68).

1.3. Savunma Harcamalarında Optimal Düzeyin Belirlenmesi

Bir ülkenin bağımsızlık ve egemenliği muhafaza edilmesi için milli bütçeden savunmaya belirli bir oranda kaynak ayrılmaktadır. Yapılan bu kaynak aktarımının ekonomik büyümeye açısından fırsat maliyetlerini dikkate almak gerekmektedir. Devletin bütçesinden savunma harcamalarına aktarılan kaynakların başka sektörle kaydırılması durumunda büyüme üzerinde pozitif/negatif etkisi olabilir. Öte yandan savunma harcamalarına yeterince bütçe ayrılmaması durumu ise ülke güvenliği için risk oluşturmaktadır. Bu nedenlerden ötürü savunma harcamalarının pozitif dışsallıkların maksimum seviyeye çıkması hedeflenirken aynı zamanda diğer sektörler üzerindeki dışlama etkisinin de minimum seviyede olması amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için savunma harcamalarına aktarılacak kaynağın optimal düzeyde belirlenmesi gerekmektedir (Değer ve Sen, 1995:294; Bekmez ve Destek, 2015:94).

Savunma harcamalarının optimal düzeyinin nasıl tespit edileceği ilgili zamanla çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerden ilk olarak McGuire 1995 yılında geliştirdiği teoridir (Taşdelen, 2022:76). McGuire (1995), savunma harcamalarını kamusal bir hizmet olarak nitelendirerek ortak bir tüketim çerçevesinde savunma harcamalarının optimal düzeyi, “ $\Sigma MB = MC$ ” şeklinde olduğunu ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle savunma harcamalarının optimum seviyesi marjinal fayda (MU) toplamının, marjinal maliyetlere (MC) eşit olduğu seviyedeki miktar kadar olmalıdır (Saygılı, 2022:4). Savunma harcamalarının eşik seviyesinin tespit edilmesinde etkileyen bir başka teori ise savunmanın koruma ve caydırıcılığıdır. Koruma ve caydırıcılığın tek hizmeti düşmandan gelebilecek saldırıları önlemesidir. Saldırı olmaması durumunda ise, caydırıcılığın ne kadar fırsat maliyeti sağladığının belirlenmesi mümkün olmamaktadır. Savunma harcamaları ile ilgili teorik analizlerde savunma, eğitim ve sağlık harcamalarının fırsat maliyetlerinin incelenerek yapılan araştırmaların daha yararlı olduğu düşünülmektedir (Giray, 2004:186-187).

Savunma harcamalarının eşik seviyesinin tespit edilmesinde kullanılan bir başka teori ise Armeý Eğrisidir. Armeý 1995 yılında kamu harcamalarını optimal düzeyinin tespit edilmesi konusunu Laffer eğrisini baz alarak bir grafiksel eğri geliştirmiştir (Yıldız ve Demirkılıç, 2022:46). Armeý eğrisi kamu harcamaları (kamu harcamaları/GDP) ve ekonomik büyüme (reel GDP büyüme oranı) ile arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Armeý eğrisinin temel prensibi, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif ya da negatif etkilediği bir eşik değeri bulmaktır. Kamu harcamaları bu optimal düzeyi aştığı takdirde ekonomik büyümeyi negatif olarak etkileyecektir (Ünen, 2015:23). Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini gösteren Armeý Eğrisi Şekil 1.1’te gösterilmektedir.

Şekil 1.1. Kamu Harcaması ve İktisadi Büyüme İlişkisi

Kaynak: Pamuk ve Dündar, 2016:31.

Şekil 1.1. incelendiğinde “E” kamu harcaması düzeyine karşılık “ g_0 ” iktisadi büyüme oranı temsil etmektedir. Devlet kamu harcamalarını (alt ve üst yapı vb.) E_1 noktasına kadar artırmış ve bu bağlı olarak da iktisadi büyüme g_1 noktasında gelmiştir. Bir başka ifadeyle, A ve B aralığında kamu harcamaları ve iktisadi büyümede arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Kamu harcamaları B noktasından C noktasında kamu harcaması artmasıyla, azalan fayda ve artan maliyetin bir sonucu olarak artış hızının giderek yavaşladığını görülürken iktisadi büyüme artışı devam etmektedir. İktisadi büyüme C noktasına geldiğinde maksimum seviyeye yani optimal büyüklüğe (g^*) ulaşmıştır. Bu noktada kamu harcamalarının marjinal verimliliği özel sektör harcamalarının marjinal verimliliğine eşittir ve bu noktadan sonra artırılan kamu harcamalarının ekonomik katkısı sıfırdır. Kamu harcamaları (E^*)’dan sonra artması halinde azalan getiriler kanununun gereği iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olacaktır. Bundan dolayı Armeş eğrisi Şekil 1’ de görüldüğü gibi ters U şeklini almaktadır (Pamuk ve Dündar, 2016:31; Bayrak, 2019:153). Armeş eğrisine ilişkin çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Pamuk ve Dündar (2016), Türkiye üzerine yapmış olduğu çalışmada Armeş eğrisinin geçerli olduğunu ve kamu harcamalarının düzey değerinin %23,5 bulunmuştur.

Asgari ve Heidari (2016) yaptığı çalışmada OECD-NEA ülkelerinde Armeş eğrisinin geçerli ve kamu harcamalarının düzey değerinin sonucu %28,27 tespit edilmiştir. Bayrak (2019), çalışma sonucunda Armeş eğrisinin Türkiye için geçerli olduğunu ve savunma harcamalarının optimal düzeyinin %2,5 olduğu hesaplanmıştır. Boztepe (2021), savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, 18 Ortadoğu ülkesinde 15’inde Armeş eğrisinin geçerli değilken Türkiye, Mısır, Kıbrıs (Rum yönetimi) ‘da geçerli olduğu bulunmuştur. Bu sonuçları kısaca değerlendirdiğimizde Armeş eğrisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ve bunun nedeni olarak devletlerin kendi iç siyasi vb. sebeplerden kaynaklı olarak kamu harcamalarını şekillendirdiği söylemek mümkündür.

Savunma harcamalarının optimal düzeyinin belirlenmesinde bazı faktörler etkilidir. Bu faktörler arasında en önemlisi güvenlik ihtiyacının belirlenmesi oluşturmaktır. Bu faktörün belirlenmesinde en önemli etken ise ülkelerden ya da ülkenin iç dinamiklerinden oluşan askerî tehdidin derecesidir (Altun, 2017:274). Askerî tehdidin seviyesinin iyi hesaplanması gerekmektedir. Nedeni ise bütçeden ayrılan savunma hizmetinin yararını maksimum seviyede mümkün kılmaktadır (Altun, 1998:29). Bununla beraber güvenlik ihtiyaçların belirlenmesinde yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar; “Dış ve İç Politika” yaklaşımı ile “Kaynak Sınırlaması ve Kaynak Tahsisinde Zaman problemi” yaklaşımıdır (Olvey vd., 1984; akt, Altun, 2017:274).

Sonuç olarak, savunma harcamalarının optimal düzeyini etkilemesine neden olan belli başlı faktörleri sıralamak pek kolay değildir. Bunun temel nedeni olarak da her devletin kendi iç ve dış dinamikler, politik, toplumsal ve ekonomik farklılıklarından kaynaklı olduğu söylenebilir.

1.4. Savunma Harcamalarında Etkinlik

Etkinliğin tanımından kısaca bahsetmek gerekirse; minimum kaynak ile en yüksek fayda sağlamaktadır. Etkinliği; minimum kaynak ile maksimum üretim sağlarken belirlenen hedefin en az maliyet ile gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür (Demir, 2011:35). Etkinlik kavramı kullanımı sırasında verimlilik ile karıştırılmaktadır. Verimlilik, mal ve hizmet üretimi için kullanılan miktar ile üretilen nihai ürün miktarı arasındaki oran olarak tanımlanabilir (Bayramoğlu, 2010:53). Etkinlik (1) ve verimlilik (2) kavramları daha net anlaşılması için aşağıdaki denklemdeki gibi formüle edilmiştir (Arslan, 2002:4-5):

$$\text{Etkinlik} = \frac{\text{Gerçekleşen Çıktı} \quad (1)}{\text{Etkilerin Amaç ve Hedeflerle Karşılaştırması}}$$
$$\text{Verimlilik} = \frac{\text{Standartla ve İyi Uygulamalarla Girdi} \quad (2)}{\text{Çıktı}}$$

Yukarıdaki formüle edilmiş denklem incelendiğinde etkinliğin ölçümü gerçekleşen çıktı ile amaç ve hedeflerin karşılaştırılması şeklinde iken verimlilik ise girdi ile çıktı arasındaki oransal ilişki olarak açıklanmaktadır. Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanabilmesi açısından Chicago Okulu ve Monetaristler tarafından birtakım öneriler sunulmuştur. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir (Akalm, 1986; akt, Işık ve Demir, 2012:147):

- ✓ Devletin sunduğu kamu hizmetlerinin ücretsiz olmamalı
- ✓ Kamu tarafından yapılan hizmetlerin mümkün olduğu kadarıyla özel kesim tarafından sağlanmalıdır.
- ✓ Tüketiciye kupon vb. uygulamaları ile tercih imkânının sağlanması
- ✓ Kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin belli disiplin ve denetim altına alınması
- ✓ Devlet tarafından yapılan yardımların aynî yardım yerine nakit transferlerinin kullanılması.

Savunma harcamalarının etkinlik ve verimliliği önemi ile yöntemini ilk defa Hitch ve McKean 1960 yılında “Nükleer Çağında Savunma Ekonomisi” yayınladıkları eserde dile getirmiştir. Bununla birlikte savunma hizmetinin hangi boyutta ve düzeyde olması gerektiği şu üç sorunun cevaplama şartına bağlanmıştır (Gümüldaş, 2010:76):

- ✓ Ülkenin savunulması için ne kadar kaynak ayrılmalıdır?
- ✓ Savunma hizmetinin milli gelir üzerindeki etkisi ne kadar olmalıdır?
- ✓ Savunma ihtiyacının amacı ve hedefini gerçekleştirmek için kullanılacak araçlar etkin bir şekilde nasıl kullanılabilir?

Yukarıdaki ilk sorunun cevabı ülkeyi yöneten hükümetlerdir. Daha net bir ifadeyle ülkenin karşılaşılabileceği her türlü saldırıya karşı tehdidi en aza indirmek görevi siyasi karar verici yani hükümetin sorumluluğundadır.

Kamu harcamalarının ne kadarlık kısmını savunma bütçesine ayrılacağına hükümet karar vermektedir. İkinci sorunun yanıtı milli bütçeden diğer hizmetler için ayrılan kaynakların savunma hizmetine aktarılması sonucu oluşan etkiyi optimal düzeyi hesaplanarak belirlenmektedir. Üçüncü ve son sorunun yanıtı askerlerin eğitimi, savaş sanatının öğretilmesi vb. savunmanın etkinliği planlanarak yapılabilir (Doruk, 2008:20-21). Ülkenin güvenliği için savunma bütçesi belirlenirken “iktisadilik” ilkesine uygun şekilde en üst düzey askerî kabiliyete ulaşılacak bir etkinlik hedeflenmelidir. Çünkü, savunma kaynaklarının kullanımında dikkate alınırken stratejik, teknoloji, ekonomi savunmayla birbirinden bağımsız değil tam tersine birbirine bağımlı olan faktörlerdir (Altun, 1998:43).

1.5. Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Devletlerin buldukları coğrafi bölgeler, başka ülkelerle olan siyasi, askerî ilişkiler vb. savunma harcamalarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır (Ergün, 2022:35). Söz konusu bu faktörler, iç ve dış güvenlik tehditleri, uluslararası askerî yardımlar ve ittifaklar ile ekonomik yardımlar şeklinde sıralanabilir (Beenstock, 1993: 633-649). Ball’a (1998) göre gelişmekte olan ülkelerde iç güvenlik kadar dış güvenlikte önemli bir husus teşkil etmekle beraber savunma harcamalarını etkileyen faktörler arasında dış çatışmaların etkisi, iç güvenlik ihtiyaçları, politik siyaset ve bürokrasi, savunma ile sorumlu kurumların etkisi, askerî darbeler, siyasi rejimler, silah ticareti gösterilmektedir. Bahsedilen bu faktörlerin tamamı siyasi ve güvenlikle alaka konular olmakla beraber asıl önemi faktörün savunmanın bütçesi ve finansman kaynakları ile ilgili olan kısmıdır (Sezgin ve Yıldırım, 2002:122).

Dunne ve Mohammed (1995) çalışmasında savunma harcamalarının belirleyicilerini politik, askerî ve ekonomik unsurlara ayırarak ulusal, bölgesel ve küresel düzlemde sınıflandırılmıştır. Literatürde savunma harcamalarını etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin çok sayıda olması birbiriyle karşılaştırma ve incelenmesini zorlaştırmaktadır. Alp (2006) yaptığı çalışmada savunma harcamalarını etkileyen faktörleri incelemiş ve bu araştırma sonucunda faktörleri iktisadi ve iktisadi olmayan başlıklar altında toplayarak sınıflandırmıştır. Böylece faktörleri sınıflandırarak incelenmesini ve birbiriyle karşılaştırma imkânı elde edilmiştir. Benzer gruplandırmayı Rashid vd., (2012) ve Okur (2017) tarafından da yapılmıştır.

Yukarıda bahsedilen sınıflandırmanın dışında başka yazarların yapmış oldukları sınıflandırmalarda mevcuttur. Bu sınıflandırmaların bazıları şunlardır; Yağ (2014), Özerdem (2015), Kaya (2019), Bayraktar (2019) ve Bilici (2021) ekonomik ve mali faktörler ile siyasi ve sosyal faktörler şeklinde sınıflandırırken, Çaytaş (2020) dışsal ve içsel belirleyiciler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Yaslıkaya (2019) ise ülke içi ve ülke dışı şeklinde gruplandırılmıştır. Bu çalışmada Yağ (2014), Özerdem (2015), Kaya (2019), Bayraktar (2019) ve Bilici (2021) gruplandırmayı örnek alarak ekonomik ve sosyal ile siyasi faktörler olarak iki başlık altına incelenmiştir.

1.6.1.Ekonomik ve Mali Faktörler

Ekonomik ve mali faktörler savunma harcamalarını belirleyen önemli unsurlardır (Ziylan vd., 1998: 25). Bu kısım GSMH ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ile bütçe olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır.

1.6.1.1.GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ve Ülkenin Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

“Bir ekonomide ülke vatandaşların tarafından genellikle bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları cinsinden değerine” Gayri Safi Milli Hâsıla denir (Bilgili, 2020:17).

Savunma harcamalarının ana finansman kaynağı milli gelirdir. Bunun sonucu olarak da milli gelirdeki dalgalanmalar savunma harcamaları üzerinde etkili olmaktadır (Saka, 2007:16). Gelişmiş ülkelerin daha yüksek savunma harcaması yapmalarından dolayı ekonomide yapısal bozulmalara neden olabilir ve bu sorunu çözmek için daha fazla savunma harcaması yapılması gerekebilir (Yağ, 2014:10). Yüksek gelirli ülkeler, düşük ve orta gelirli ülkelerden daha yüksek milli gelirle sahiptir.

Bu nedenle, yüksek gelirli ülkelerin düşük ve orta gelirli ülkelere göre savunmaya daha fazla harcama yapmaktadırlar. Düşük ve orta gelirli ülkelerin savunma harcamalarını artırmak için diğer sosyal harcamaları kısmaları gerekirken, yüksek gelirli ülkelerin herhangi bir mali harcamayı kılmaya veya savunma harcamalarını artırmaya pek ihtiyaç duymamaktadır (Gümüşdaş, 2010:87).

Milli gelir ile ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve savunma harcamaları arasındaki ilişki hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Örneğın, Hewitt (1991), 1977-1988 arasındaki dönemde 125 ülkeyi gelişmişlik düzeylerine göre gruplandırarak savunma harcamalarının belirleyicileri üzerinde çalışma yapılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak savunma harcamalarının GDP içindeki payı, bağımsız değişken olarak ise siyasi rejimler, coğrafi, nüfus ve ekonomi ile mali değişkenleri (dış yardımlar, borçluluk oranı) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda siyasi rejimler, coğrafi, nüfus gibi değişkenlerin savunma harcamaları üzerinde etkilediğı olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte GDP ve borçlanmanın artması durumunda gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla savunma harcaması harcama yaptığı tespit edilmiştir. Dış yardımların ise gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarını artmasına katkı sağladığı bulunmuştur. Hewitt (1992,1993), aynı örneklem üzerinde yaptığı çalışmada milli gelir düzeyinde artış/azalış olduğunda savunma harcamalarında artış/azalış yaşandığı ve 1991 yılında bulunan sonuçları desteklemektedir.

Dunne ve Mohammed (1995), 1967'den 1985'e kadar olan dönemde az gelişmiş 13 Sahra Altı Afrika ülkesi üzerinde yaptığı çalışmada milli gelirin de olduğu birçok faktörün savunma harcamalarını etkilediğini bulunmuştur. Alp (2006), G-7 ülkeleri 1988-2004, G-20 ülkeleri 1989-2004 dönemlerini baz alarak milli gelirin savunma harcamaları üzerinde etkisini araştırdığı çalışmada kişi başı gelirin artığında G-7 ülkelerinde toplam miktar bakımından G-20 ülkelere göre daha fazla savunma harcaması yaptığı tespit edilmiştir. Dedebeğ ve Meriç (2015), 28 Avrupa birliğı ülkesi üzerinde yaptığı çalışmada ekonomik ve mali faktörlerin savunma harcamalarını etkilediğı tespit edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Hewitt (1991,1992,1993), Dunne ve Mohammed (1995), Alp (2006) ve Dedebeğ ve Meriç'in (2015) elde ettikleri sonuçlar değerlendirildiğinde, savunma harcamalarının belirleyicilerinin birçok faktör olmasının yanı sıra ülkelerin milli gelirleri ve gelişmişlik düzeyleri ile savunma harcamaları arasında orantılı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

1.6.1.2. Bütçe Faktörü

Bütçe kavramı etimolojik olarak Latince'de "bulga" kelimesinden gelmektedir. Bütçe önce İngiltere'de deri çanta, para çantası "Money Bag" veya kamu kesesi "Public Purse" kullanılması suretiyle başlanmıştır (Hışırlı, 2014:3). Bütçe kelimesi Türkiye'de ilk olarak Tanzimat sonrasında 'Muvazene-i Defteri', 'Muvazene-i Maliye' isimliyle kullanılmıştır. Daha sonra 1874 tarihli Bütçe Nizamnamesi ve 1876 tarihli Anayasa'sı ile "bütçe" olarak dilimize girmiştir. Kelime olarak kullanılması ise 1961 ve 1982 anayasaları ile beraber başlanmıştır (Akdoğan, 1998; akt,Biber, 2013:19).

Bütçe, "*Devletin ve diğer amme hükmü şahıslarının gelecek muayyen bir devre içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların yürütülüp uygulanmasına izin veren bir tasarruf*" olarak tanımlamaktadır (Feyzioğlu, 1984; akt, Biber, 2013:20). Savunma harcamaları birçok devletin bütçe kaleminin önemli bir kısmını oluşturmakta ve giderlerin büyük kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır. Bütçe üzerinde etkili en önemli faktörlerin başında kayıt dışı ekonomi gelmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi kontrol edemeyen ülkelerin bütçeleri yetersiz olacağından, savunma harcamalarına ayrılan pay da buna bağlı olarak azalacaktır. Ülke ekonomisinin kıt kaynakları ve çok borçluysa, tüm kamu harcamaları gibi askerî harcamalar da kısıtlanacaktır (Okur, 2017:8). Ülkeler arasında savunma harcamaları karşılaştırıldığında, düşük bütçeli ülkelerin savunmaya daha az harcama yaptıkları görülmektedir. Yüksek borçlu ülkelerde borç faizi birikmesi ekonomiyi de olumsuz etkilemesinden dolayı savunma harcamalarını payını düşürmesine neden olmaktadır (Özmen, 2001:14).

1.6.2. Siyasi ve Sosyal Faktörler

Savunma harcamalarını üzerinde etkili olan politik ve toplumsal unsurlar; jeopolitik konum, silahlanma yarışı ve komşu ülkelerin savunma harcamaları, ülkenin siyasi rejimi ve terör unsurlarından oluşmaktadır (Gümüüşdaş, 2010: 82). Bu bölümde savunma harcamalarını etkileyen faktörleri yukarıda bahsedilen başlıklar halinde incelenecektir.

1.6.2.1. Jeopolitik Konum

Jeopolitik kavramı, Yunancada "geo" (toprak) ve "politeia" (siyaset) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Yılmaz, 2015:3). Jeopolitik teriminin ilk defa 1899 yılında İsveç bilim insanı Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır (Erman, 2017:396).

Jeopolitik konum, ülkelerin coğrafi özellikleri ile politikaları arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır (Şanlı, 2018:4). Ülkeler güvenlik politikalarını, jeopolitik konumunu ve saldırı tehdit durumlarına bağlı olarak savunma harcamalarını azaltmaya veya arttırmaya karar verebilmektedir. Bazı ülkeler ise buldukları jeopolitik konum gereği saldırı riskini daima gündemde tutmaktadırlar (Okur, 2017:13). Jeopolitik konumu nedeniyle İsrail devleti örnek olarak verilebilir (Giray, 2004:187).

Okur (2017), 1988-2015 dönemi arasında Türkiye, İsrail ve Lüksemburg ülkelerin jeopolitik konumunun savunma harcamaları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada veri olarak savunma harcamalarının dolar cinsinden değeri ve değişken ile sabit esaslı endeks kullanılmıştır. Elde edilen bulguların sonucunda Türkiye, İsrail ve Lüksemburg buldukları jeopolitik konumun savunma harcamalarını etkilediği tespit edilmiştir. Bir başka örnek olarak, İsviçre-Kuveyt olarak gösterilebilir. İsviçre, buldukları coğrafya kaynaklı jeopolitik konumu önemi az olan bir ülkedir. Bunun etkisi olarak da savunma harcamalarının milli gelir içindeki payı düşüktür. Kuveyt ise, bulunduğu coğrafya ile hem kendisinin hem de komşu ülkelerin büyük petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olması nedeniyle jeopolitik konumu önemli bir ülke haline getirmiştir. Bu durum Kuveyt'in savunma harcamalarına ayırdığı bütçe payının İsviçre'nin savunma harcamalarına ayırdığı bütçe payından daha fazla olmasına neden olmaktadır (Kennedy, 2015: 16).

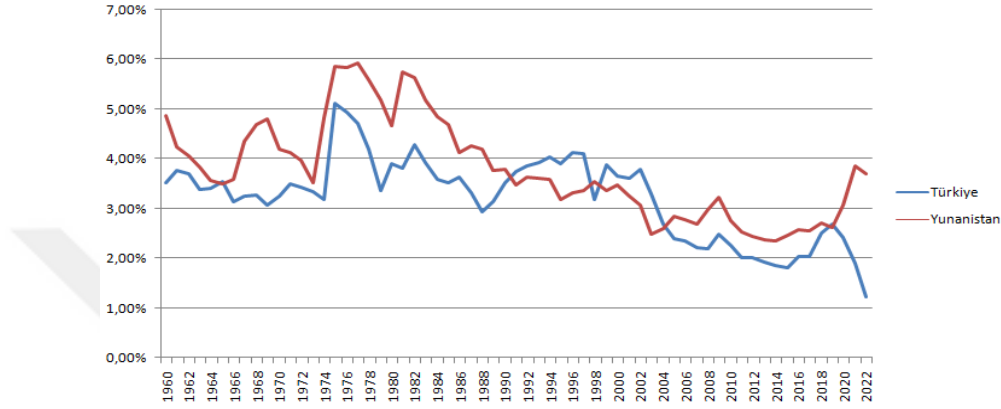
1.6.2.2. Silahlanma Yarışı ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları

Komşu iki ülke ya da bölgesel ittifaklar arasındaki silah temini konusunda yaşanan rekabete silahlanma yarışı denir (Intriligator ve Brito, 2000: 46). Majeski ve Jones (1981) silahlanma yarışını birbirine rakip iki ülke arasındaki dinamik süreç olarak tanımlamıştır. Silahlanma yarışının bir neticesi olarak savunma harcamalarında artış yaşanacaktır. Devlet bu durumda savunma giderini karşılamak için sağlık, eğitim vb. harcamaları kısarak savunma harcamalarına daha fazla pay ayıracaktır (Şahingöz ve Tütüncü, 2017:3).

Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanya ve İngiltere ile ABD ve Japonya arasındaki durum silahlanma yarışına örnek olarak verilebilir (Yıldız, 2022:162). Bunun yanı sıra soğuk savaş (1948-1991) döneminde NATO ile Varşova Paktı örnek olarak gösterilebilir (Dunne ve Smith, 2007:915). 19. yüzyıldan itibaren Türkiye ve Yunanistan arasında siyasi ve askerî çekişmeler yaşanmaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında gerilime neden olan konular; Ege Denizi kıta sahanlığı ve adalar, Kıbrıs, Azınlıklar, Patrikhane ve en son olarak Doğu Akdeniz kıta sahanlığı sıralanabilir. İki ülke arasında gerginlikler zaman zaman tırmanma noktasına gelmiştir.

Örneğin Ege Denizi'nde adalar meselesi yüzünden 1996 yılında yaşanan Kardak krizi ile savaşın eşiğine kadar gelmiştir (Gök ve Mavruk, 2022:975). Ama herhangi bir sorun hakkında çözüm ve uzlaşma noktasına bulunamamıştır. Bu durum ve çözülemeyen sorunlar iki komşu ülke Türkiye ve Yunanistan'ın Grafik 1.1'de görüldüğü gibi savunma harcamalarına da yansımıştır.

Grafik 1.1. Türkiye ve Yunanistan'ın (1970-2022) Yıllara Göre Savunma Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: SIPRI veri tabanından elde edilen veriler doğrultusunda yazar tarafından oluşturuldu.

Grafik 1.1 incelendiğinde, 1960-1990 döneminde Türkiye ve Yunanistan'ının karşılıklı olarak savunma harcamalarının milli gelire oranı paralel bir şekilde hareket etmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Yunanistan'ın Türkiye'den daha fazla savunma harcamalarına daha fazla milli gelirden pay ayırdığı dikkat çekmektedir. 1990'lı yıllarda ise daha önceki dönemde olduğu birbirine paralel şekilde hareket etmesine karşın Türkiye'nin, Yunanistan'dan daha fazla savunmadan milli gelire kaynak aktardığı söylenebilir. Özellikle 2004-2015 yılları arasında Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamalarının milli gelire oranı birlikte paralel şekilde azaldığı görülmektedir. Ama Türkiye'nin savunma harcamalarındaki azalışın bir daha fazla olduğu fark edilmiştir.

2019 yılında itibaren Türkiye'de savunma harcamaları azalırken Yunanistan'da artış yaşandığı görülmektedir. Bu asıl sebebi olarak Türkiye ile Yunanistan'ın Doğu Akdeniz kıta sahanlığı sorunu birlikte ABD ile yaptığı savunma iş birliği antlaşmaları gösterilebilir (Kekeç, 2023:43).

1.6.2.3. Ülkelerin Siyasal Rejimi

Savunma harcamalarını etkileyen bir diğer faktör ise ülkelerin siyasal rejimidir. Siyasal rejim kavramını, bir devletin yönetiminin nasıl ve kim tarafından yönetildiği belirleyen resmi ve gayri resmi kural ve kurumlar olarak tarif edilebilir (Aktan, 2016:20). Siyasal rejimler Liberal-Demokratik, Otoriter ve Totaliter Rejimler olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Bahsedilen siyasal rejimlerden demokratik, liberal demokratik sistem, otoriter ve totaliter sistemler ise demokratik olmayan yönetimler olarak kabul edilmektedir (Kalaycıoğlu, 2018:17-26).

Demokratik olmayan ülkelerin liderleri, nüfusun geneline göre askerî harcamaları daha fazla tercih etme eğilimindedir. Muhtemelen, demokrasi ile yönetilen ülkelerin politikaları, nüfusun genelini tercihlerini daha yakından yansıtırken, diğer rejimlerde politikaların liderliğin tercihlerini yansıtmaması daha olasıdır (Hewitt, 1993:15). Demokratik ülkelerde politikacılar yeniden seçilmek için sosyal harcamaları artırmak, gelir dağılımını sağlamak, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek zorundadır. Buna karşın demokratik olmayan ülkelerde yöneticiler seçimler yoluyla iktidara gelmedikleri için kişisel tüketimini artırmak, sosyal kalkınmayı sağlamak gibi zorunlulukları bulunmamaktadır. Tek amaçları kendi iktidarını korumak için tebaası üzerinde güç kurmaya çalışırlar. Bunu da silahlı kuvvetlerin desteğiyle güç ve baskı ile gerçekleştirirler. Devletin kıt kaynaklarından bu amaçla savunma harcamalarına daha fazla kaynak aktarımı yapılmaktadır.

Örnek olarak, Latin Amerika'daki otoriter rejimler gösterilebilir. Şu da bir gerçektir ki demokratik olmayan ülkelerde siyasal rejim ve askerî harcamalar arasındaki ilişki o kadar net değildir. Nedeni ise bu ülkelerde devletin yaptığı harcamalar açık ve şeffaf bir şekilde yapılmadığından dolayı harcamaların düzeyi ve miktarı hakkında veri elde edilmesi zor olmasıdır (Bove ve Brauner, 2016:4-6). Maizels ve Nissanke (1986), Rosh (1988), Hewitt (1991,1992,1993), Dunne ve Perlo-Freeman (2003), Gökbunar ve Yanıkkaya'nın (2004) yapmış oldukları ampirik çalışmalarda demokratik ülkelerin savunmaya demokratik olmayan ülkelere göre daha az harcama yaptıkları bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında, demokratik olmayan ülkelerin savunma harcamalarına demokratik ülkelere göre ekonomik kaynaklarının daha fazlasını ayırdığı konusunda genel bir mutabakat mevcuttur (Bove ve Brauner, 2016:4).

1.6.2.4. Terör Faktörü

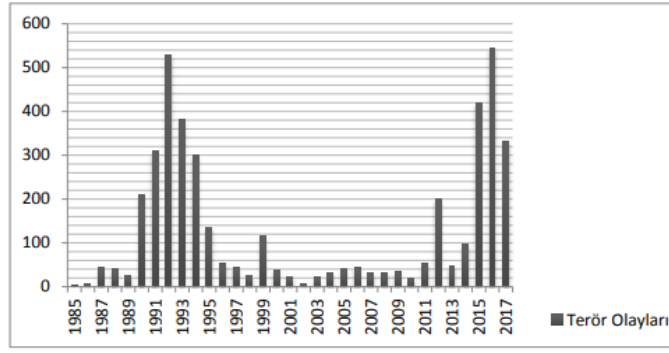
Etimolojik olarak terör kelimesi, “*korkutmak, yıldırma, ürkütme*” anlamlarına gelen Latince “*terrere*” sözcüğünden türetilmiştir (Başeren, 2008:2).

Türkçe 'deki terör karşılığı “*yıldırı, yıldırma, korku, korkutma*” anlamına gelmektedir (Ayhan, 2015:121). Terör kelimesi, Fransızca'da "*terreur*", İngilizce'de "*terror*" , Arapça 'da "*Şeddat*", Eski Türkçe 'de ise "*tehiş*", telaffuzuyla tüm dünya dillerine girmiştir (Özerkmen, 2004:249).

Devletin siyasi, askerî ve kamu gücünü veya toplumsal düzeni yıpratmak için yapılan şiddet eylemlerine terör denmektedir (Özerkmen, 2004:250). Terörün asıl amacının devletin birliğini ve bütünlüğünü bozmak, halk arasında kaos yaratmak olduğu söylenebilir. Bunun yanında terör saldırıları ekonomik (yatırımlar, ticaret, tüketim, turizm ve büyüme), sosyal, sağlık (ölüm, sakatlık) ve psikolojik gibi olumsuz etkilere neden olmaktadır (Parlak, 2016:4). Bu duruma örnek olarak ABD'de 11 Eylül 2001 yaşanan terör saldırısı verilebilir. Yaşanan bu terörist saldırı sonucunda özel sektör 14 milyar dolar, New York eyaletinde 1,5 milyar dolar ve federal hükümete 0,7 milyar dolar maddi zarar meydana gelmiştir. Bununla birlikte iki bine yakın meslek kaybolmuş, insanlar yaşadığı korkudan dolayı başka şehirlere taşınmışlardır (Lenain, Bonturi ve Koen, 2002:20).

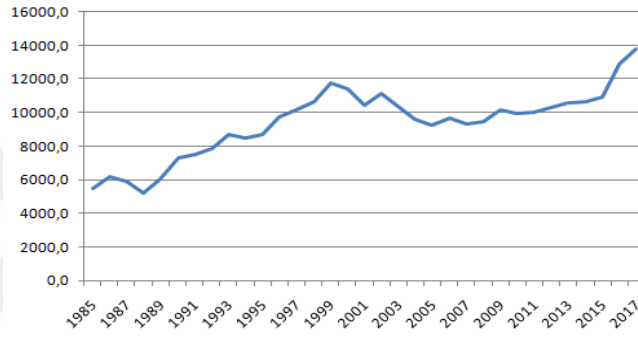
Terör faaliyetlerinin yaşandığı ülkelerde iktisadi, toplumsal ve politik kargaşa ortaya çıkmaktadır. Bu kargaşa ve kaosu giderilmesi ve halkın savunma ihtiyacının giderilmesi devletin asli hizmetlerinden birisidir (Taşdelen, 2022:49). Ülkeler savunma hizmetlerini gerçekleştirmek için kamu bütçesinden bir payı savunma harcamalarına ayırmaktadır (Başar ve Künu, 2012:1). Terör saldırıları arttıkça, artan savunma ihtiyacı daha fazla önlem alınmasını zorunlu kılmaktadır. Ulusal güvenliğin sağlanması için güvelik güçlerinin (polis, asker) personel sayısı, yeni silah araç ve gereç alımı, terörle mücadele birimlerinin oluşturulması, eğitim ve istihbarat faaliyetlerine seviyesinin artırılması gibi üst düzey önlemler alınmaktadır (Parlak, 2016:56). Bu alınan tedbirlerin bir sonucu olarak devletin eğitim, sağlık vb. alanlara yapacağı kamu harcamalarını savunma harcamalarına kaynak aktarılmasına neden olacaktır (Önder ve Özçelik, 2016:38). Türkiye örneği ile savunma harcamaları ve terör olayları arasındaki ilişkiyi Grafik 1.2 ve 1.3 yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Grafik 1.2. Türkiye’de Yaşanan Terör Olayları Sayısı (1985-2017).

Kaynak: Kılıç, 2017:19.

Grafik 1.3 . Türkiye ‘in 1985-2017 Yılları Arası Savunma Harcamaları (ABD \$ milyon)

Kaynak: Kılıç, 2017:19.

Grafik 1.2 ve 1.3 incelendiğinde Türkiye’de 1989-1995 ve 2015-2017 yılları arasında terör olaylarının yoğun olarak yaşandığı görülürken aynı dönemlerde ise savunma harcamalarının artış yaşandığı tespit edilmiştir. 2000-2011 dönemi terör olayları bakımından diğer dönemlere göre oldukça sakin kaldığı söylenebilir. Yine aynı dönemde savunma harcamaları ise azalış eğilimine girmiş olması dikkat çekmektedir. Bir değerlendirme yapılacak olunursa Türkiye’de terör faaliyetleri ve savunma harcamaları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim bu sonuçlar ampirik çalışmalardan elde edilen bulgularla benzerlik göstermiştir. Örneğin Gupta vd., (2004), düşük ve orta gelirli ülkeler üzerine yaptığı çalışmada GMM modeli kullanılmıştır. Terör faaliyetlerinin artması savunma harcamalarının artışına neden olduğu bulunmuştur. Özçelik ve Önder (2016), 126 ülke için yapmış olduğu çalışmada terör olaylarının artması savunma harcamaları üzerinde pozitif etki yaptığı tespit edilmiştir. Parlak (2016), 50 ülkeyi gelir düzeylerine ayırarak terör olaylarının savunma harcamalarına üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucuna göre terör olaylarının artması savunma harcamaları üzerinde pozitif etki yaptığı tespit edilmiştir.

Kılıç (2018), Türkiye’de terör faaliyetlerinin savunma harcamaları üzerindeki etkisini incelediği çalışmada 1990-2016 dönemi aralığını dikkate alınmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye’de terör faaliyetleri ve savunma harcamaları arasındaki bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, terör faaliyetleri ve savunma harcamaları arasındaki bir ilişkinin olduğu yönünde bulgular dikkati çekmektedir. Ama terör ve savunma harcamaları arasındaki ilişki hakkında net bir cevap söylenmesi mümkün değildir.

1.7. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları

Devletlerin savunma harcamalarının finansman kaynaklarının temini, çeşitliği ve kullanılması daima önemli bir konu olmuştur (Canbay, 2010:33). Savunma hizmeti tam kamusal mal olmasından dolayı giderlerinin büyük kısmı devlet bütçesinden karşılanmaktadır (Sezgin, 2000:476).

Şenesen (2002), Türkiye’de savunma harcamalarının kaynaklarını bütçe içi ve dışı olmak üzere iki gruba ayırmıştır: Savunma harcamalarının bütçe içi kaynakları; Milli Savunma Bütçesi, Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi. Savunma harcamalarının bütçe dışı kaynakları ise; Savunma sanayii Destekleme Fonu (SSDF), Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV) , Dış Askerî Yardımlardan oluşmaktadır. Bu çalışmada Şenesen’in (2002), Türkiye’de savunma harcamalarının kaynakları üzerine yapmış olduğu sınıflandırma örnek olarak incelenmiştir.

1.7.1. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe İçi Kaynakları

Bu bölümde Milli Savunma, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçeleri hakkında bilgi verilecektir.

1.7.1.1. Millî Savunma Bakanlığı (MSB) Bütçesi

Millî Savunma Bakanlığının teşkilat yapısı, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenmiş olup aynı Kararnamesinin 338. maddesinin birinci bendine göre; “*Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları*” Millî Savunma Bakanına bağlı ve sorumludur. Bu maddeye göre “*Genel Kurmay Başkanlığı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları*” merkezi yönetim bütçesi içerisinde yer alırken Millî Savunma Bakanlığı bütçesi ise genel bütçeli idarelerden bünyesinde yer almaktadır (Peynirci, 2019:35). Savunma harcamaları için aktarılan kaynağın önemli bir kısmı Millî Savunma Bakanlığı bütçesi (MSB) oluşturmaktadır (Erbaykal, 2007:17).

Millî Savunma Bakanlığı bütçesi harcamalarının birinci düzey ekonomik sınıflandırmaya göre; Personel Giderleri, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Devlet Primi Giderleri, Mal ve Hizmet Alımı Giderleri, Cari Transferler, Sermaye Giderleri, Sermaye Transferleri, Borç Verme olmak üzere yedi ana hizmet grubundan oluşmaktadır (MSB, 2022:34). Tablo 1.2’de 2017-2022 dönemine ait Millî Savunma Bakanlığının yapılan harcamalarının 1’inci düzey ekonomik kod bazında karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 1.2. 2017-2022 MSB'nin Dönemine Ait Harcama Bilgileri (Milyon TL)

Eko.kod	Ekonomik Sınıflandırma	2017	2018	2019	2020	2021	2022
01	Personel Gideri	14.296	19.156	24.700	31.342	36.929	61.537
02	SGK Prim Giderleri	2.493	3.136	3.845	4.658	5.491	9.164
03	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	12.861	16.510	21.247	24.407	27.089	56.638
04	Cari Transferler	365	503	504	1.280	1.561	2.194
05	Sermaye Giderleri	248	284	203	174	200	313
06	Sermaye Transferleri	8	26	2	14	7	54
07	Borç Verme	0	26	0	0	9	0
	Toplam	30.270	39.644	50.501	61.875	71.286	129.900

Kaynak: Millî Savunma Bakanlığı; 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 Faaliyet Raporlarını verilerini elde edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1.2 incelendiğinde Millî Savunma Bakanlığı'nın 2022 yılı harcamaları, 2017 yılı harcamalarına göre yaklaşık 4 katıdan bir fazla artış yaşanmıştır. Millî Savunma Bakanlığının yapılan harcamalarının 1’inci düzey ekonomik kod bazında bakıldığında; 2022 yılı harcamaları, 2017 yılı harcamalarına göre yaklaşık personel 4 kat, SGK 3 kat, devlet primi ve mal ve hizmet alımı giderleri 4 kat ve cari transferler ise 6 katlık bir artış meydana gelmiştir.

2017-2022 yılları arasında sermaye giderleri ve sermaye transferleri sürekli bir artış yaşanmamış olup dalgalanmalar meydana gelmiştir. Yine aynı dönem içerisinde 2018 ve 2021 yılı hariç herhangi bir borç verme işlemi olmadığı görülmektedir. Millî Savunma Bakanlığının 2017-2022 yılları arasında personel ile mal ve hizmet alım giderleri en büyük harcama kalemleri olduğu görülmektedir.

1.7.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

Jandarma Teşkilat yapısı, 2803 sayılı kanunun ile düzenlenirken Görev ve Yetkileri ise 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda belirtilmiştir.

Jandarma temel görevi, kamu düzeni ve asayişini sağlamak iken sorumluluk alanları ise polisin görev alanı olmayan il ve ilçe mülki sınırlar haricinde kalan yerlerdir. İçişleri Bakanlığına bağlı silahlı genel kolluk kuvvetidir (Jandarma, 2021:2). Jandarma Genel Komutanlığının bütçesi, 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununun 18. Maddesine göre bütçesi merkezi yönetim içinde genel bütçeli idareler arasında yer almakla birlikte İçişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir (Peynirci, 2019:41).

Jandarma Genel Komutanlığı bütçe harcamalarının birinci düzey ekonomik sınıflandırmasına göre; Personel Giderleri, SGK Devlet Primi Giderleri, Mal ve Hizmet Alımı Giderleri, Cari Transferler, Sermaye Giderleri, Sermaye Transferleri, Borç Verme olmak üzere yedi ana hizmet grubundan oluşmaktadır (Jandarma, 2021;63). Tablo 1.3'te 2017-2022 dönemine ait Jandarma Genel Komutanlığının yapılan harcamalarının 1'inci düzey ekonomik kod bazında karşılaştırmasına yer almaktadır.

Tablo 1.3 . 2017-2021 Jandarma Genel Komutanlığının Dönemine Ait Harcama Bilgileri (Milyon TL)

Eko.kod	Ekonomik Sınıflandırma	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
01	Personel Gideri	6.066	10.851	15.037	18.390	22.335	26.758
02	SGK Prim Giderleri	886	1.378	1.823	2.171	2.643	3.135
03	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	2.064	3.540	3.730	4.370	4.601	5.186
04	Cari Transferler	8	5.2	3.4	2.2	3.2	12
05	Sermaye Giderleri	349	466	199	333	703	903
	Toplam	9.374	16.253	20.797	25.269	30.309	35.996

Kaynak: Jandarma Genel Komutanlığı; 2018, 2019, 2020, 2021 Sayıştay Denetim Raporu ve 2017 ve 2022 jandarma komutanlığı faaliyet raporu verilerini elde edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur. **Not:** Jandarma Genel Komutanlığın 2022 yılı başlangıç ödeneği ifade etmektedir.

Tablo 1.3 incelendiğinde 2022 yılı Jandarma Genel Komutanlığı'nın bütçesi, 2017 yılı harcamalarına göre yaklaşık 3 katından biraz fazla bir artış yaşanmıştır. Jandarma Genel Komutanlığının yapılan harcamalarının 1'inci düzey ekonomik kod bazında bakıldığında; 2022 yılı harcamaları, 2017 yılı harcamalarına göre yaklaşık personel 4 kat, SGK 3 kat, devlet primi ve mal ve hizmet alımı giderleri 2 kat bir artış meydana gelmiştir. 2017-2022 yılları arasında sermaye giderleri ve cari transferler sürekli bir artış yaşanmamış olup dalgalanmalar meydana gelmiştir. Jandarma Genel Komutanlığının 2017-2022 dönemi arasında personel ile mal ve hizmet alım giderleri en büyük harcama kalemleri olduğu görülmektedir.

1.7.1.3.Sahil Güvenlik Komutanlığı

Sahil Güvenlik Komutanlığı Teşkilat yapısı Görev ve Yetkileri, 21 Ocak 2017 tarihli ve 29995 sayılı Yönetmeliği ile belirlenmiştir. Sahil Güvenlik Komutanlığı yetki alanında, 2692 sayılı Kanun, 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununa göre hareket eder (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2018:5-6).

Sahil Güvenlik Komutanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün sahillerinde, iç suları olan Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında, liman ve körfezlerinde, kara sularında, Münhasır Ekonomik Bölgesi ile ulusal ve uluslararası hukuk kuralları uyarınca egemenlik ve denetimi altında bulunan deniz alanları ile hükümler haklarının korunmasına ilişkin görevler kapsamında uluslararası sularda, uluslararası sözleşmeler çerçevesinde Uluslararası Denizcilik Örgütüne deklare edilen Türk Arama Kurtarma Bölgesinde; deniz güvenliğini, deniz emniyetini, asayiş ve kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, suç işlenmesini önlemekle görevli ve yetkilidir” (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2018:1). Sahil Güvenlik Komutanlığı, İçişleri Bakanlığına bağlı silahlı genel kolluk kuvvetidir. İçişleri Bakanlığının bünyesinde olmasına karşın bütçesi bakanlıktan ayrı olarak düzenlenmiştir (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2018:12).

Tablo 1.4. 2017-2022 Sahil Güvenlik Komutanlığının Dönemine Ait Harcama Bilgileri (Milyon TL)

Eko.kod	Ekonomik Sınıflandırma	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
01	Personel Gideri	281	393	548	704	886	1.072
02	SGK Prim Giderleri	47	60	80	100	126	151
03	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	226	289	299	387	462	521
04	Cari Transferler	3	2	50	23	29	5
05	Sermaye Giderleri	320	67	25	27	37	166
	Toplam	626	812	953	1.220	1.513	1.917

Kaynak: 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 yılı Sayıştay denetim faaliyet raporu verilerini elde edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur. 2022 yılı verileri ise Sahil Güvenlik Komutanlığının idari raporundan elde edilmiştir. Not:2022 başlangıç ödeneğini ifade etmektedir.

Tablo 1.4 incelendiğinde 2022 yılı Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın bütçesi, 2017 yılı harcamalarına göre yaklaşık 3 katından fazla bir artış yaşanmıştır. Jandarma Genel Komutanlığının yapılan harcamalarının 1'inci düzey ekonomik kod bazında bakıldığında; 2022 yılı harcamaları, 2017 yılı harcamalarına göre yaklaşık personel 5 kat, SGK 3 kat, devlet primi ve mal ve hizmet alımı giderleri 2 kat bir artış meydana gelmiştir. 2017-2022 yılları arasında sermaye giderleri ve cari transferler sürekli bir artış yaşanmamış olup dalgalanmalar meydana gelmiştir.

Ayrıca Sahil Güvenlik Komutanlığının 2017-2022 dönemi arasında en büyük harcama kalemleri personel ile mal ve hizmet alım giderleri olduğu görülmektedir.

1.7.2. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe Dışı Kaynakları

Türkiye'nin savunma giderlerinin tamamı milli bütçeden karşılanmamaktadır. Savunma bütçesine ek olarak yurtdışından yapılan savunma yardımları, Sanayii Destekleme Fonu (SSDF), Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV) gelirleri bütçe dışı diğer finansman kaynaklarını oluşturmaktadır (Şenesen, 2002:37). Bu bölümde Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF), Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV) ve Dış Askerî Yardımlardan hakkında bilgi verilecektir.

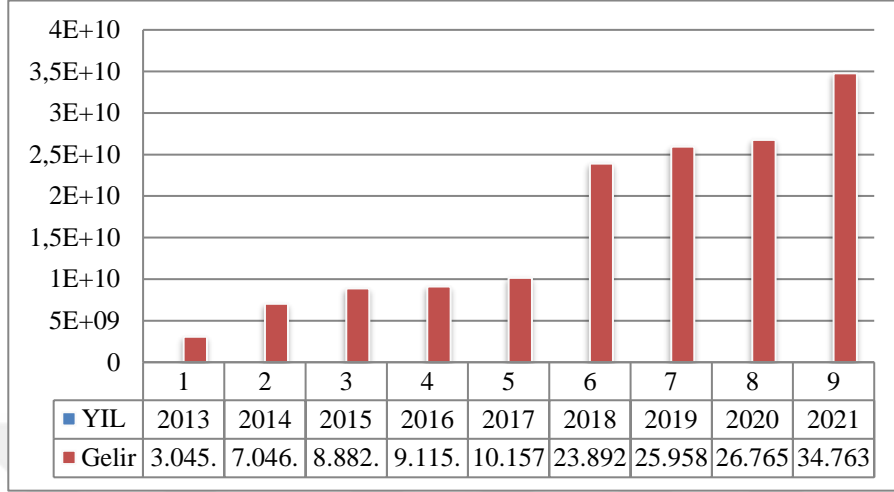
1.7.2.1. Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF)

“Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Türk silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunun sağlanması ve savunma ihtiyaçlarının karşılanması için 3238 sayılı Kanununun 12. maddesi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Başkanlığının gözetiminde, Savunma Sanayii'ni Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) emrinde 1985 yılında kurulmuştur. Daha sonra Savunma Sanayii'ni Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığının ismi 1989 tarihli ve 390 sayılı KHK ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) şeklinde değiştirilmişken 2018 tarihli ve 703 sayılı KHK ile Savunma Sanayii Başkanlığı olarak değiştirilmiştir” (3238 sayılı Kanun, 1985:6797). Savunma Sanayii Destekleme Fonu 1985 tarihli 3238 sayılı Kanununun 14 maddesi uyarınca, Kurumlar, Banka ve Sigorta Muameleleri Damga ile Veraset ve İntikal Vergisinden Muaf tutulmuştur (3238 sayılı Kanun, 1985:6801).

3238 Sayılı Savunma Sanayii Destekleme Fonu kanununun 12. maddesine göre fonun kaynakları şunlardır; *“Her yıl bütçeye bu maksatla konulacak ödenek, Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan Fona yapılacak transferler, Bağış ve yardımlar, Fonun mal varlığından elde edilecek gelirler, bedelli askerlikten elde edilecek gelirler, Kanunla (vergi kanunları hariç) kurulan fonlardan Cumhurbaşkanınca belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar. Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden modern silah, araç ve gereçler için ayrılan ödenek, 12/3/1982 gün ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununun 19 uncu maddesine göre oynatılmasına izin verilen talih oyunlarının işletildiği yerlerden elde edilecek gayrisafi hasılatın Bakanlar Kurulunca tespit edilecek azami % 50 oranında alınacak ve Bakanlar Kurulunca Toplu Konut Fonu ile Savunma Sanayii Destekleme Fonuna dağıtımı yapılacak miktar”* (3238 sayılı Kanun, 1985:6799-6800).

Savunma Sanayii Destekleme Fonu'nun 2013-2021 dönemi arasındaki toplam gelirleri Grafik 1.4'te gösterilmiştir.

Grafik 1.4. 2013-2021 Savunma Sanayii Destekleme Fonu Dönemine (SSDF) Ait Gelir Bilgileri (Milyon TL)

Kaynak: Sayıştay; 2013,2014,2015,2016,2017, 2018, 2019, 2020, 2021 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporu verilerini elde edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1.4'teki verileri incelendiğinde SSDF' nin 2021 gelirleri, 2013 gelirlerine göre yaklaşık 11 katlık bir artış yaşandığı dikkat çekmiştir. 2013-2021 arasında gelirlerinde sürekli artış yaşandığı görülmektedir.

1.7.2.2. Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV)

Türkiye 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Adasına bir Barış Harekâtı düzenlemiştir. Yapılan bu Barış Harekâtının ardından ABD'de 1975 yılında Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmıştır. Bunun üzerine Türkiye tepki olarak ABD askerî üslerini kapatmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Türkiye 'de yerli savunma sanayisinde alt yapı yatırımlarının yapılmasına yönelik devlet politikasının başlamasına öncülük etmiştir (Balyemez, 2023:83).

Türkiye'de yerli savunma sanayinin kurulması kapsamında sırasıyla :1973 yılında Türk Uçak sanayi Anonim Şirketi (TUSAŞ), Askerî Elektronik Sanayii (ASELSAN,1975), İŞBİR Elektrik Sanayii Anonim Şirketi (İŞBİR,1978), Askerî Pil Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (ASPİLSAN,1981), Hava Elektronik Sanayii (HAVELSAN,1982) , Roket Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi (ROKETSAN, 1988) gibi şirketler kurulmuştur (Balyemez, 2023:83).

Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında uygulanan ambargoya tepki olarak 1974 yılında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları kurulmuştur. Daha sonra TSK'nin ihtiyaç duyduğu silah, araç ve gereç vb. yerli imkânlarda üretilmesini ve savunma sanayiye dışa bağımlılığı azalmak amacıyla 17 Haziran 1987 tarihli 3388 sayılı kanun ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV) çatısı altında birleştirilmiştir (TSKGV, 2021:2). Aynı kanunun 4. maddesine göre kurumlar vergisinden (iktisadi işletmeler hariç), damga, veraset ve intikal vergisinden muaftır. Ayrıca bu yapılan bağış ve yardımlar, kurumlar ve gelir vergisi matrahından indirilebilir (3388 sayılı Kanun, 1987:6957).

Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı, 8 iştirakler ve 6 bağlı Ortaklıklarının hisse sahibi olduğu 46 şirket ile birlikte toplam 60'dan fazla şirkette hissesi mevcuttur (TSKGV, 2021:2).

Vâkıfın %50'den fazla hissesine sahip olduğu Bağlı Ortaklıklar;

- ✓ Askerî Elektronik Sanayii (%74,2)
- ✓ Hava Elektronik Sanayii (%99,5)
- ✓ Roket Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi (%55,3)
- ✓ Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketi (%54,5)
- ✓ Askerî Pil Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (%98,3)
- ✓ İŞBİR Elektrik Sanayii Anonim Şirketi (%99,1)

Vâkıfın %50'den az hissesine sahip olduğu İştirakleri;

- ✓ Test ve Değerlendirme A.Ş (TRTEST, %27)
- ✓ Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği A.Ş (DİTAŞ , %20)
- ✓ Telekomünikasyon A.Ş (NETAŞ, %15)
- ✓ TUSAŞ Motor Sanayi A.Ş.(TEI, %3)
- ✓ TURKTIPSAN A.Ş (TTS, %20)
- ✓ Mercedes Benz Türk A.Ş (%5)
- ✓ Mercedes Benz Otomotiv Ticaret ve Hizmetleri A.Ş (%5)
- ✓ Havaalanı İşletme ve Havacılık Endüstrileri A.Ş. (%3)

TSKGV'nin başlıca gelir kaynakları: Kira, Bağış ve Yardımlar, İştirak ve Bağlı Ortaklık Kar Payı, Finans ve Fuar gelirlerinde ile Diğer Olağandışı Gelir ve Karlar oluşturmaktadır (TSKGV, 2021:38). Harcama giderleri ise: Yönetim, Proje ve Yatırım, İştirak Sermaye Artışı, Bina ve Demirbaş gibi gider kalemlerinden oluşmaktadır.

Ayrıca vâkıfın o yıl içinde elde ettiği gelirinin %20' sinin yönetim ve idari masrafları ile gelir attırıcı yatırımlara kalan %80' inin ise vakıf amaçlarına sarf ve tahsisi yasal olarak zorunludur (Canbay, 2010:46). TSKGV'nin 2020-2021 özet gelir tablosu Tablo 1.5 'te gösterilmiştir.

Tablo 1.5. Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV) Özet Gelir Tablosu (TL)

	31 ARALIK 2020	31 ARALIK 2021
GELİRLER		
Kira Gelirleri	14.900.416,59	19.932.133,45
Bağış ve Yardımlar	39.951.365,33	29.642.170,34
İştirak ve Bağlı Ortaklık Kar Payı Gelirleri	303.216.458,98	366.987.701,07
Finans Gelirleri	95.909.255,87	252.885.750,12
Fuar Gelirleri	0,00	47.189.641,17
Diğer Olağandışı Gelir ve Karlar	698.779,34	1.119.088,46
Toplam Gelirler	454.676.276,11	717.756.484,61
Toplam Giderler	18.580.311,50	21.426.667,59
Net Dönem Karı	436.095.964,61	696.329.817,02

Kaynak: TSKGV, 2021:38.

Tablo 1.5'te bakıldığında Vakfın 2021 yılında toplam gelirleri 2020 yılına göre %58 artış ile 717,7 milyon TL, %60 artışla 696,3 milyon TL net gelir elde edilmiştir. 2020 ve 2021 gelirlerin büyük kısmını iştirak ve bağlı ortaklık kâr payı gelirleri ile finans gelirlerinin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 1.5 'i detaylı incelendiğinde sadece 2020 yılına göre bağış ve yardımlarda bir miktar azalma yaşanırken en fazla artış yaşanan gelir kalemi ise finans ve fuar gelirleri olduğu dikkat çekmektedir.

1.7.2.3. Dış Askerî Yardım

Gelişmekte olan ülkelerde en büyük ekonomik problemlerden birisi, sermaye birikiminin yeterli düzeyde olmamasıdır (Çetinkaya, 2004:241). Ülkelerin bu sermaye açığını telafi etmek için uluslararası sermaye akımları, dış yardım veya dış borç ile karşılamaktadırlar (Ertüzün, 1971:166-167). Bu durum sermaye birikiminin az olduğu ve savunma harcamalarının milli gelir oranı yüksek olduğu ülkeler için de geçerlidir. Yani bu ülkeler gerekli olan sermaye kaynağını dış yardımlarla sağlanması ön plana çıkmaktadır (Kaya, 2006:66). Savunma yardımını almayan ülkelerde ise kısıtlı kaynakları daha verimli alanlara yönlendireceğine savunma hizmetine aktarılmasıyla sonuçlanmaktadır (Gümüüşdaş, 2010:242).

Dış askerî yardımların temel amacı, devletlerin savunma gücünü geliştirmek, iç ve dış güvenliği sağlamaktır (Kaya, 2006:66). Türkiye'nin dışardan askerî yardım almaya başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir (Gümüüşdaş, 2010:242). Türkiye çeşitli hibe ve kredi ile devletlerarası yardım programlarıyla askerî yardımlar alınmıştır. Bu askerî yardımlar; ABD, Almanya Federal Cumhuriyeti ve diğer yardımlar olmak üzere üç ana başlıkla toplanabilir (Doruk, 2008:90).

1.7.2.3.1. ABD Savunma Yardımları

ABD'nin Türkiye'ye yapmış olduğu savunma yardımları; Hibe, Ödünç Verme ve Kiralama yardımlarından ve Yurt Dışı Askerî Satış (FMS) Krediler olarak sıralanabilir (Bektaş, 2017:64). II. Dünya Savaşından sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da yayılmacı bir politika izlemeye başlaması özellikle ABD'nin bu bölge üzerindeki kendi politik çıkarlarına ters düşmesine neden olmuştur (Tosun, 2022:1705). Bunun üzerine ABD, savaş sonrası SSCB yayılmacı politikaları engellemek için 1947 yılında "Truman Doktrini" olarak adlandırılan askerî yardım programı başlatılmıştır. Bu yardım programı çevresinde toplam 400 milyon dolarlık bütçe ayrılmış bunun 100 milyon doları Türkiye'yi kalan kısmı ise Yunanistan'ı kapsamaktadır (Erkmen, 2019:126).

1947-1949 yılları arasında 147.5 Milyon \$ kara, deniz ve hava kuvvetlerine, 5 Milyon \$ yol yapım olmak üzere Türkiye'ye toplam Truman Doktrini programı çevresinde 152.5 Milyon \$ askerî hibe yardımı yapılmıştır (Ertem, 2009:390). 1950-1974 dönem arasında ise Truman Doktrini çevresinde Türkiye'ye toplam 3 milyar dolara yakın hibe yardımı gerçekleştirilmiştir (Öztürk, 1991:110). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD tarafından 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye silah ambargosu ve askerî yardımlarının dondurulması kararı verilmiştir (Altun, 1998:113). 1979 yılında Türkiye'ye yönelik silah ambargosu kaldırılmasıyla ve 1980 yılında ABD ve Türkiye arasında "Savuma ve Ekonomik İş birliği (SEİA)" anlaşma imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşmadan sonra ABD'nin Türkiye'ye yapmış olduğu askerî yardımlar yeniden başlamıştır (Özer, 2001:43-44). İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefik olan ülkelere yardım etmek için 11 Mart 1941 yılında "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" olarak adlandırılan yardım programı başlatılmıştır (Kaynar ve Kaynar, 2018:110). Bu program dâhilinde müttefik devletlere savunma malzemelerinin satış, devir, takas, kiralanma ve ödünç verilmesi yoluyla destek verilmesi amaçlanmıştır. Ödünç Verme ve Kiralama yardım programı Türkiye dâhil 40 ülkeyi kapsamakta ve 1941-1949 yılları arasında uygulanmıştır (Sıvış, 2019:1526).

Türkiye 1941-1949 kapsayan dönemde Ödünç Verme ve Kiralama yardım programından 24 milyon 127 bin 531 doları savunma araç ve gereç, 1 milyon 41 bin 870 doları hava yollu malzemesi, 12 milyon 834 bin 31 doları tank vb., 4 bin 251 doları deniz taşıtları ,771 bin 521 doları muhtelif askerî malzeme, 30 bin 171 doları tesisat ve malzeme, 3 milyon 732 bin 203 doları zirai, endüstriyel ve diğer mallar, 308 bin 477 doları hizmetler ve diğer giderler olmak üzere toplam 42 milyon 850 bin 57 dolar değerinde savunma malzemesi yardımı alınmıştır (Kaynar ve Kaynar, 2018:114-115).

Yurt Dışı Askerî Satış (FMS) Kredileri, ABD Hükümeti'nin uluslararası ortaklarına ve uluslararası kuruluşlara savunma malzemeleri, hizmetleri ve eğitimi aktarma programıdır (DSCA, 2023). FMS kredileri, borç olarak verilmekte anapara ve faiz olarak geri ödemeli bir kredilerdir (Şensens, 2002:109). FMS kredilerinin önem özelliği sadece ABD Savunma Bakanlığı'nın envanterinde bulunan silah, savunma malzemeleri satın alınması karşılığında kredi verilebilir (Akyar, 2023:44). ABD tarafından 1950 yılından 1972 yılında kadar Türkiye'ye yapılan askerî yardımları hibe şeklinde gerçekleştirirken 1972 yılından itibaren FMS kredileri üzerinden yardım yapılmaya başlamıştır (Başaran, 2009:31). FMS kredilerinin borçlarını 1972-1981 yılları arasında Millî Savunma Bakanlığı tarafından ödenirken 1981'den sonra hazineye devredilmiştir (Canbay, 2010:42).

Türkiye 1972-1998 yılına kadar toplam 8.956 milyar dolar FSM savunma borçlanma kredisi alınmıştır. Bu kredinin 3.196 milyar doları hibe olarak kalanı 5.760 milyar dolar ise geri ödemeli borç kredisi şeklinde alınmıştır. Alınan FMS kredilerin 1992'den 2016'ya kadar geri ödeme planı bulunmaktadır. Bu plana göre anapara (3.359 milyar \$) +faiz (3.169 milyar \$) olmak üzere toplam ödenecek borç tutarı 6.528 milyar dolardır (Şenesen, 2002:111-113). FMS kredileri ve geri ödeme planı Ek. 1'de görülmektedir.

1.7.2.3.2. Almanya Federal Cumhuriyeti Yardımları

Almanya, NATO kapsamında Türkiye'ye çeşitli programlar aracılığıyla askerî yardımlarda bulunmuştur. Söz konusu yardımlar ise şunlardır; Dilim, Büyük Paket ve Özel Teçhizatlandırma ve Alman Silah Tekniği ile Tedarik Dairesi (BWB) yardımlardan oluşmaktadır (Altun, 1998:116). 1964 yılında NATO çevresinde Almanya ve Türkiye arasında askerî yardım anlaşması imzalanmıştır. Ancak, 1992 yılında imzalanan anlaşma ile 1995 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Ayaz, 1993:20). Bu anlaşma kapsamında Türkiye'ye her bir dilim 260 milyon Alman markı olmak üzere toplam 18 dilim halinde (Daha sonra dilim sayısı 36'ya çıkmıştır) hibe şeklinde yardımlar yapılmıştır.

Yapılan yardımın %80'ni ile modern savunma araç ve gereç kalan %20'si ile de yeni olmayan askerî malzemeler alınmıştır (Özer, 2001:46). Almanya'nın bir değer askerî yardım paketi ise Büyük Paket yardımlarıdır. Mevzu edilen bu yardımlar 1990 yılına kadar 3 büyük dilimler halinde sürdürülmüştür. 1 ve 2'nci 1.5 milyar Alman markı, 3'üncü 1.5 milyar Alman markı değerinde 85 tane Leopard UA-1 Tankı, 10 adet Makas Köprü tankı, 350 adet M-113 Zırhlı Muharebe aracı ve 20 adet M-48 dozer tankı hibe edilmiştir (Altun, 1998:117). Buna benzer bir yardım paketini Irak-İran ve Afganistan-SSCB savaşı nedeniyle Türkiye 'ye 1.186 milyar Alman markı değerinde özel teçhizatlandırma yardımı hibe şeklinde yapılmıştır. Bu yardımlar 1980-1984 ile 1988-1991 yılları arasında yapılmıştır (Bektaş, 2017:70).

1972 yılında Almanya ve Türkiye arasında yapılan anlaşmaya göre Türkiye, ihtiyaç duyduğu askerî araç ve gereç, yedek parçasını, Federal Alman Savunma Silah Teknik ve Tedarik Dairesi'ne bağlı bir lojistik teşkilatı olan BWB başkanlığına doğrudan başvurabilme imkânı tanımaktadır. İstenilen araç ve gereçler Alman Silahlı Kuvvetlerine uygulanan fiyatlar üzerinden Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ihraç edilmektedir (Kaya, 2006:73). Genel olarak değerlendirildiğinde Almanya, Türkiye 'ye sadece nakdi yardım olarak değil aynı zamanda askerî teçhizat, araç ve gereç şeklinde de yardım programı uygulandığı görülmektedir. Ayrıca, yardım programlarının büyük kısmı hibe olarak verilmesi de dikkat çekmektedir.

1.7.2.3.2. NATO Askerî Yardımları

Türkiye, SSCB'nin istilacı politikası karşısında kendini korumak ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Batı Bloğundaki yerini almak için 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne üye olmuştur (Bölme, 2012:59). Türkiye, NATO üyeliğinden sonrasında NATO Harmanisasyon Yardımları, NATO Alt Yapı (Enfrastrüktür) Askerî yardım programları aracılığıyla yardım almıştır (Kaya, 2006:76).

NATO Harmanisasyon Yardımları ile Türkiye'ye, Hollanda'dan 1989 yılında 60 Adet NF5A/B Uçağı, Kanada'dan ise 50 Adet F-104 Uçak alınmıştır. Bunun yanı sıra Kanada'dan alınan uçakların, bakım ve onarımı için 1992 yılına kadar 53.470.000 Kanada doları kadar askerî yardım alınmıştır (Canbay, 2010:44). NATO alt yapı programı, üye ülkelerin savunma gücü attırmak, alt yapı, iletişim ve teknoloji gibi konularda desteklemek amaçlı uygulanan yardım programıdır (Kaya, 2006:75).

Bu yardım programı 1950 yılında başlamış olup Türkiye ise 1954 yılından itibaren yardımlardan faydalanmıştır. Türkiye NATO yardım programı çerçevesinde, limanlar, akaryakıt boru hatları, alt yapı, ulaşım ve iletişim alanlarında destek yapılmıştır. Türkiye'ye yapılan yardımların maddi değeri yaklaşık 3.528.340.000 ABD dolarıdır (Bektaş, 2017:72).

1.8. Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarının Seyri

Savunma harcamaları hakkında bilgi ve veri elde etmek oldukça güçtür. Bu zorluğun temel nedeni, savunma harcamalarının kritik, önemli olması ve gizlilik içeren bilgileri içermesidir. Bunun yanı sıra savunma harcamalarının tanımı konusunda yaşanan farklılıklar, bu verilere ulaşmayı güçleştirmektedir (Canbay, 2010:70). Dünyada savunma harcamalarını verilerini yayınlayan bazı kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlar şunlardır; Asya Kalkınma Bankası (AKB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı (ACDA), Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü (IISS)'dir.

Hewitt 'in (1991) ifadesine göre dünyada savunma harcamalara ilişkin muhtemelen en güvenilir, kapsamlı ve tutarlı veri kaynağı olarak SIPRI verileri göstermiştir. Bunun temel nedeni NATO'nun savunma harcamalarının tanımı kullanmakta ve verileri birincil veri kaynaklardan elde ettiği bilgileri, raporlayıp yayınlayan uluslararası bağımsız bir kuruluş olmasıdır (Hewitt, 1991:21). Çalışmamızda bu bilgiler doğrultusunda savunma harcamaları ilişkin verileri SIPRI veri tabanından elde edilerek kullanılmıştır.

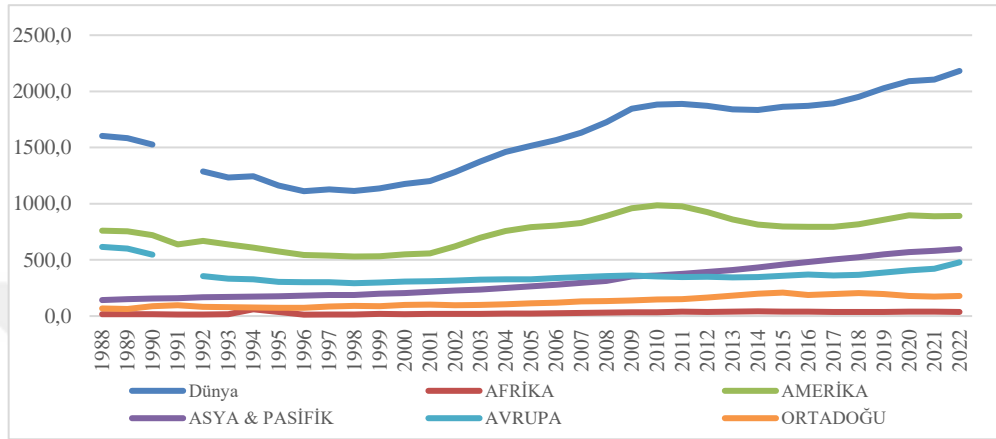
1.8.1.Dünya Savunma Harcamalarının Görünümü

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), 2023 yılında yayınladığı rapor incelendiğinde toplam küresel savunma harcamaları bir önceki yıla göre reel olarak yüzde 3,7'lik bir artışla 2.240 Trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu da küresel brüt gelirin yüzde 2,2'si denk gelmektedir. Aynı zamanda 2022 yılında gerçekleşen küresel savunma harcamaları tüm zamanları kaydedilen en yüksek askerî harcamalar olarak kayıtlara geçilmiştir (SIPRI, 2023:1).

SIPRI (2023)'göre 2022 yılında bölgesel olarak savunma harcamalarında en fazla artış %13 ile Avrupa, ardından %3,2 Orta Doğu, %2,7 Asya ve Okyanusya ve %0,3 ile Amerika 'dır. Afrika-%5,3 ile 2022 yılında savunma harcamalarının azalma yaşadığı tek bölgedir. 2022 yılında Dünya savunma harcamalarında en fazla katkı %13'lük artışla Avrupa bölgesinden gelmiştir.

Avrupa'daki savunma harcamaları reel olarak 345 milyar dolar ile soğuk savaşın sona erdiği 1989 yılından sonra en yüksek harcama gerçekleşmiştir. Bu artışın nedeni ise 2022 yılında başlayan Rusya ve Ukrayna savaşından kaynaklanmaktadır (SIPRI, 2023:9). 1988-2022 yılı ait Dünya ve Bölgelere göre savunma harcamaları görünümü Grafik 1.5 ve Tablo 1.6'da gösterilmiştir.

Grafik.1.5. Dünya ve Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının Görünümü

Kaynak: Veriler SIPRI'den alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Avrupa'nın 1991 yılına ait savunma harcamaları verisi SIPRI veri tabanında olmadığı için boş bırakılmıştır.

Grafik 1.5'de gibi dünyada 1988-1998 arası soğuk savaşın sona ermesinden dolayı savunma harcamalarında azalma görülürken 1998-2009 dönemi artan terör ve jeopolitik riskler nedeniyle yeniden artış göstermiştir. 2010-2014 arasında ise küresel ekonomik kriz nedeniyle savunma harcamalarında yavaşlama meydana gelmiştir. 2015-2021 yılları arasında jeopolitik riskler nedeniyle yeniden artış eğiliminde girmesine neden olmuştur (Canbay, 2010:77; Şişman, 2017:223).

Tablo 1.6. Dünya ve Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının Görünümü

	Savunma Harcamaları (\$) 2022	2021-2022 Değişim Oranı (%)	2013-2022 Değişim Oranı (%)	Dünya Toplam içindeki payı 2022 (%)
Dünya	2 240	3.7	19	100
Afrika	39.4	-5.3	-6.5	1.8
Amerika	961	0.3	3.5	43
Asya ve Okyanusya	575	2.7	45	26
Avrupa	480	13.7	38	21
Ortadoğu	184	3.2	-1.5	8.2

Kaynak: SIPRI,2023:6 , Değerler 2021 yılındaki sabit kur üzerinden hesaplanmıştır.

Not: Afrika; Cibuti, Eritre ve Somali, Amerika; Küba, Asya ve Okyanusya; Kuzey Kore, Türkmenistan ve Özbekistan, Ortadoğu; Suriye ve Yemen rakamları dâhil değildir.

Tablo 1.6 özetlendiğinde 2022 yılında bölgesel olarak savunma harcamaları dolar cinsinden sıralama yapacak olursak sırasıyla 961 milyar dolar ile Amerika ilk sırada, 575 milyar dolar ile Asya ve Okyanusya ikinci, 480 milyar dolar ile Avrupa üçüncü, 184 milyar dolar ile Ortadoğu dördüncü olurken 39.4 milyar dolar ile Afrika beşinci sırada yer alırken aynı sıralamayı bölgelerin savunma harcamalarının içindeki toplam payı içinde geçerli olduğu görülmektedir.

2013-2022 yılları arasında dünyada savunma harcamaları ortalama %19'luk artış yaşanırken bölgesel olarak bakıldığında en fazla artışı %45 ile Asya ve Okyanusya ardından %38 ile Avrupa olmuştur. En az artışı ise %3.5 ile Amerika bölgesinde yaşandığı görülmektedir. Buna karşın 2013-2022 dönemi arasında -%6.5 Afrika ve -%1.5 Ortadoğu bölgesi ortalama olarak savunma harcamalarında azalma meydana gelmiştir. Sonuç olarak savunma harcamaları Afrika bölgesi dışındaki diğer bölgelerde hariç artmaya devam etmektedir.

Tablo 1.7. Dünyada En Fazla Savunma Harcaması Yapan İlk 20 Ülke

Sıralama		Ülkeler	Savunma	Değişim oranı (%)		Pay (%)
2022	2021		harcamaları (\$)	2022-2021	2013-2022	2022
1	1	ABD	877	0.7	2.7	39
2	2	Çin	297	4.2	63	13
3	5	Rusya	86.4	9.2	15	3.9
4	3	Hindistan	81.4	6	47	3.6
5	8	Suudi Arabistan	75.0	16	-2.7	3.3
6	4	Birleşik Krallık	68.5	3.7	9.7	3.1
7	7	Almanya	55.8	2.3	33	2.5
8	6	Fransa	53.6	0.6	15	2.4
9	10	Güney Kore	46.4	-2.5	37	2.1
10	9	Japonya	46.0	5.9	18	2.1
11	36	Ukrayna	44.0	640	1661	2.0
12	11	İtalya	33.5	-4.5	24	1.5
13	12	Avustralya	32.3	0.3	47	1.4
14	13	Kanada	26.9	3	49	1.2
15	14	İsrail	23.4	-4.2	26	1.0
16	16	İspanya	20.3	7.3	28	0.9
17	16	Brezilya	20.2	-7.9	-14	0.9
18	18	Polonya	16.6	11	95	0.7
19	19	Hollanda	15.6	12	53	0.7
20	22	Katar*	15.4	27	-	0.7

Kaynak: SIPRI,2023:3.

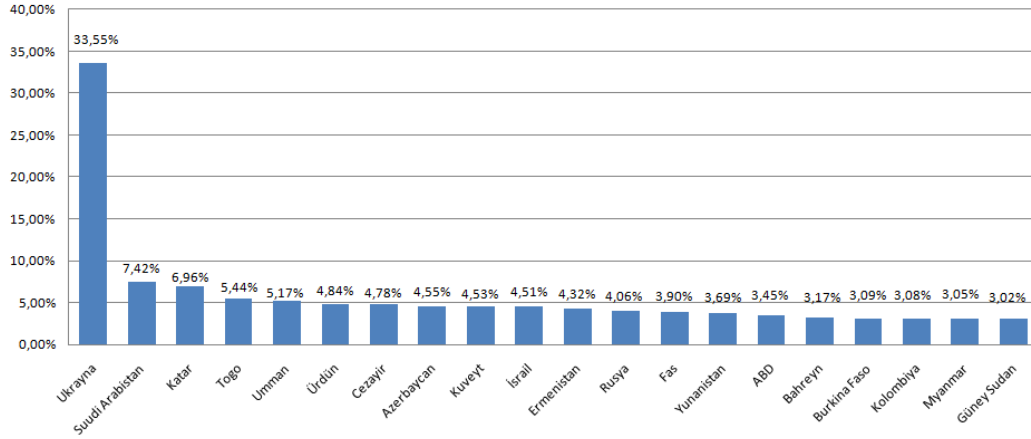
Not: Değerler 2021 yılındaki sabit kur üzerinden hesaplanmıştır. * Katar'ın savunma harcamaları verilerinde eksiklik bulunmaktadır.

Tablo 1.7’de 2022 yılı savunma harcamalarının en fazla olan ilk 20 ülke gösterilmektedir. Görüldüğü gibi 877 milyar dolar ile en fazla savunma harcaması yapan ilk sıradaki ülke ABD’dir. Ardından 297 milyar dolar ile Çin ikinci,86 milyar dolar ile Rusya üçüncü,81.4 milyar dolar ile Hindistan, 75 milyar dolar ile Suudi Arabistan beşinci sırada gelmektedir. Bir önceki yıllara göre ilk 20 ülke sıralamasında ilk iki ülke ABD ve Çin’de bir değişim olmazken Rusya beşinci sıradan üçüncü sıraya, Suudi Arabistan sekizinden beşinciye ve özellikle Ukrayna’da otuz altından on birinci sıraya yükseldiği görülmektedir. Bir önceki yıllara göre %640 ile Ukrayna savunma harcamalarının en fazla artışı yaşandığı ilk sıradaki ülke olduğu görülmektedir. Bunu %27 ile Katar ve %16 ile Suudi Arabistan takip etmektedir. Sonuç olarak 2022 yılında ilk 20 ülkeden 16’sında savunma harcamaları artarken dördünde azalma meydana gelmiştir. Son 10 yılın ortalamasında bakıldığında savunma harcamalarının en fazla artışın yaşandığı ilk üç ülke sırasıyla %1664 ile Ukrayna, %95 ile Polonya,%63 ile Çin’dir.

Suudi Arabistan savunma harcamalarının bir önceki yıllara göre artmasına rağmen son 10 yılın ortalama incelendiğinde-% 2.7 azalma yaşandığı görülmektedir. Brezilya ise hem 2022 yılında hem de son 10 yılın ortalama incelendiğinde göre savunma harcamalarının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 2022 yılı toplam küresel savunma harcamalarının içerisinde ülkelerin paylarını bakıldığında ABD %39’luk payıyla ilk sırada yer alırken %13 ile Çin ikinci,%3.9 ile Rusya üçüncü, %3.6 ile Hindistan dördüncü, %3.3 ile Suudi Arabistan beşinci sırada gelmektedir. Bu söz konusu ilk beş ülke 2022 yılın toplam küresel savunma harcamalarının %63’ü oluşturmaktadırlar (SIPRI, 2023:3). 2022 yılı savunma harcamalarının GSYH içindeki payının en yüksek olduğu ilk 20 ülke Grafik. 4 ‘de gösterilmiştir. Grafik 4 incelendiğinde 2022 yılında, savunma harcamalarının GSYH içindeki payının en yüksek olduğu ülke %33,5 oranı ile Ukrayna’dır. Ardından %7.42 ile Suudi Arabistan, %6.96 ile Katar,%5.44 ile Togo ve %5.17 Umman gelmektedir. Toplam küresel savunma harcamalarında en büyük paya sahip ABD’nin %3.45’lik GSYH içindeki payı ise on beşinci sırada yer alırken ikinci en büyük paya sahip Çin ise %1,6’lık oranla son sıralarda yer almaktadır. Rusya ise % 4.06 oranla on ikinci sırada yer almaktadır.

2022 yılı savunma harcamalarının GSYH içindeki payının en yüksek olduğu ilk 20 ülke Grafik. 1.6 ‘da gösterilmiştir.

Grafik 1.6. Savunma Harcamalarının GSYH İçindeki Payının En Yüksek Olduğu İlk 20 Ülke

Kaynak: Veriler SIPRI'den alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1.6 incelendiğinde 2022 yılında, savunma harcamalarının GSYH içindeki payının en yüksek olduğu ülke %33,5 oranı ile Ukrayna'dır. Ardından %7,42 ile Suudi Arabistan, %6,96 ile Katar, %5,44 ile Togo ve %5,17 Umman gelmektedir. Toplam küresel savunma harcamalarında en büyük paya sahip ABD'nin %3,45'lik GSYH içindeki payı ise on beşinci sırada yer alırken ikinci en büyük paya sahip Çin ise %1,6'lık oranla son sıralarda yer almaktadır. Rusya ise %4,06 oranla on ikinci sırada yer almaktadır. Grafik 1.6 bakıldığında 2022 yılı savunma harcamalarının GSYH içindeki payının en yüksek olduğu ilk 20 ülkenin yarısı yani 10 ülke Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yer alan ülkeler olduğu görülmektedir.

2022 yılında Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan savaş birlikte Ukrayna'nın savunma harcamalarının GSYH içindeki payı yüzde 30'luk artış ile %33,5'e yükselmiştir (SIPRI, 2023:3). Ayrıca Rusya-Ukrayna savaşının dünyada savunma harcamaları üzerinde birtakım etkileri neden olmuştur. Bu sonuçları kısaca şu şekilde özetlenebilir: 2022 yılında Ukrayna savaş nedeniyle savunma harcamalarını %640'lık bir artışla 44 milyar dolar harcama yapmıştır. Savaş boyunca Ukrayna'ya 19,9 milyar dolar ile ABD, 2,5 milyar dolar ile İngiltere, 2 milyar dolarla Almanya askerî yardımlar gerçekleştirmiştir. Yaşanan savaşın sonucu olarak Orta ve Batı Avrupa'daki ülkelerin toplam savunma harcamaları miktarı 345 milyar dolar ile soğuk savaşın sona ermesinden bu yana en yüksek seviye ulaşmasına etkili olmuştur. Ülke bazlı bakıldığında ise Finlandiya %36, Polonya %11, Almanya 2021'e göre yüzde 2,3 ve 2013'e göre yüzde 33, İngiltere ise 2021'e göre yüzde 3,7 ve 2013'e göre yüzde 9,7 'lik savunma harcamalarında bir artış yaşanmasına neden olmuştur (SIPRI, 2023:3-5).

2022 yılı Dünya savunma harcamaları genel olarak değerlendirildiğinde Ukrayna savaşı ve Uzakdoğu'da yaşanan gerilimler sonucu olarak toplam küresel savunma harcamalarının artmasında etkili bir faktör olduğu söylenebilir (SIPRI, 2023:5).

1.8.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Seyri

Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma harcamalarının bütçe içindeki önemli bir paya sahiptir. Millî mücadele sonrası Lozan'da çözülme sorunları, Türkiye'nin jeopolitik durumu, komşu ülkeleri ile olan ilişkileri ve iç ve dış gelişmeler savunma harcamalarının artmasının nedenleri olarak sayılabilir (Eroğlu, 2018:94). 1923-1938 döneminde ortalama olarak 1.705 milyon TL savunma harcaması yapılmıştır (Akin, 2018:22).

Türkiye, 1938-1945 dönemi ait destekli bütçe rakamlarına incelediğimizde İkinci Dünya Savaşı'ndan önce 1938 yılında bütçenin %27,9'u savunma harcamalarına ayrılırken savaşın başlamasıyla sırasıyla % 48,8 'e kadar yükselmiştir. 1942 yılından itibaren savunmanın bütçeden aldığı pay azalma dönemi girilmiştir (Yağ, 2010:107). İkinci Dünya Savaşı 1939-1945 dönemi süresince savaşa katılmamasına karşın hükümet aldığı tedbirlerden kaynaklı bütçenin yarıya yakını savunma harcamalarına ayrılmıştır (Bülbül, 2012:14).

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 yılında bitmesinden itibaren savunma harcamalarının bütçeden aldığı pay hızlı düşüş yaşayarak 1952 yılında %24,4 'e kadar gerilemiştir (Yağ, 2010:107). Askerî yardımların aslında 1947 yılında Truman doktrini ile başlamış olmasına rağmen bu yardımların hızlandığı tarih Türkiye 1952 yılında NATO ittifakına katılmasıyla olmuştur (Karakuş, 2006:22). 1960-1979 dönemi arasında savunma harcamaları dolar bazında Tablo 1.8'te görülmektedir.

Tablo 1.8. Türkiye'de Savunma Harcamalarına İlişkin Rakamlar (1960-1979).

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Savunma Harcaması (Milyar \$)	1131,4	1272,1	1354,9	1392,1	1493,1	1564,3	1567,6	1688,9	1888,2	1830,6
GSYH içindeki Payı (%)	3,53%	3,76%	3,71%	3,39%	3,42%	3,55%	3,14%	3,26%	3,28%	3,08%
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Savunma Harcaması (Milyar \$)	2030,6	2326,8	2445,6	2593,0	2907,2	5084,0	5341,4	5143,0	4709,5	4178,6
GSYH içindeki Payı (%)	3,26%	3,50%	3,45%	3,35%	3,19%	5,12%	4,94%	4,71%	4,19%	3,36%

Kaynak: Veriler SIPRI'den alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1.8’te gibi 1960-1979 döneminde savunma harcamalarında yukarı yönlü bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni ise askerî yardımlar, ülkenin iç siyasi olaylar (6/7 Eylül olayları, 1960 askerî darbesi 1971 askerî muhtırası) nedeniyle savunma harcamaları artmıştır (Gözler, 2016:36). 1974-1977 yılları arasında savunma harcamalarında ciddi artışın yaşandığı dikkat çekmektedir. Bunun temel iki nedeni vardır. Birincisi Birinci ve İkinci Kıbrıs Harekâtı maliyeti ve diğeri ise Kıbrıs Harekâtı sırasında ABD’nin Türkiye’ye askerî yardımları kesmiş ve silah ambargosu uygulamıştır. Uygulanan bu ambargolar çevresinde milli savunma sanayinin kurulması için bütçeden kaynak aktarımı yapılmıştır. 1974 yılında %16 olan bütçe ‘deki savunmanın payı 1975 ‘de %19’a, 1976’da ise %21 ‘e kadar yükselmiştir (Okur, 1992:48-49). 1980-1990 dönemi arasında savunma harcamaları dolar bazında Tablo 1.9’da görülmektedir.

Tablo.1.9. Türkiye’de Savunma Harcamalarına İlişkin Rakamlar (1980-1999).

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Savunma Harcaması										
(Milyar \$)	4331,0	4886,4	5341,9	5054,3	4913,4	5212,6	5856,8	5593,4	4926,7	5700,5
GSYH içindeki Payı										
(%)	3,90%	3,82%	4,30%	3,94%	3,60%	3,53%	3,64%	3,33%	2,93%	3,15%
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Savunma Harcaması										
(Milyar \$)	6888,1	7080,8	7447,9	8234,6	8050,8	8270,8	9256,5	9647,1	10108,6	11161,4
GSYH içindeki Payı										
(%)	3,53%	3,75%	3,87%	3,92%	4,05%	3,90%	4,14%	4,10%	3,18%	3,89%

Kaynak: Veriler SIPRI’den alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1.9 özetlendiğinde Türkiye, 1980’de başında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Modernizasyonu Programı ve 1984 yılında sonra Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğunda PKK terör örgütünün terör eylemlerini artması sonucu 1980 yıllarda savunma harcamalarında artış neden olmuştur. Ama özellikle 1991 Körfez savaşı sonrası, Doğu ve Güneydoğunda PKK terör örgütünün daha şiddetlenmesi ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar 1990 yıllarda savunma harcamalarının daha hızlı artmasına önemli bir etken olmuştur (Günlük, 2002:13; Okur, 2017 :3). 2001 ekonomik kriziyle Türkiye’de savunma harcamalarında bir miktar düşüş yaşanmıştır. Ama ABD’nin 2003 yılındaki Irak’ı işgali birlikte savunma harcamalarında yeniden bir artış yaşanmıştır (Yağ, 2010:52).

Tablo.1.10. Türkiye’de Savunma Harcamalarına İlişkin Rakamlar (2000-2022).

Yıl	Savunma Harcaması (Milyar \$)	GSYH içindeki Payı (%)	Yıl	Savunma Harcaması (Milyar \$)	GSYH içindeki Payı (%)	Yıl	Savunma Harcaması (Milyar \$)	GSYH içindeki Payı (%)
2000	10.801,8	3,66%	2010	9.444,2	2,27%	2020	16.603,2	2,43%
2001	9.902,2	3,60%	2011	9.525,2	2,03%	2021	15.567,4	1,90%
2002	10.535,9	3,80%	2012	9.759,0	2,01%	2022	11.515,6	1,23%
2003	9.798,0	3,30%	2013	10.022,3	1,92%			
2004	9.105,3	2,70%	2014	10.095,4	1,87%			
2005	8.775,9	2,41%	2015	10.388,2	1,81%			
2006	9.186,4	2,36%	2016	12.179,5	2,05%			
2007	8.857,7	2,22%	2017	13.072,5	2,05%			
2008	8.985,2	2,20%	2018	16.592,6	2,52%			
2009	9.614,3	2,49%	2019	17.638,4	2,69%			

Kaynak: Veriler SIPRI’den alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1.10 incelendiğinde 2004 ile 2015 arasında savunma harcamaları miktar bakımından sakin olduğu dikkat geçmektedir. Üçer (2017)’ göre, aslın bu dönemde savunma harcamalarında azalma eğilimde olduğu ancak, bunu savuma harcamalarının GSYİH’ye oranlandığında fark edilmektedir. Bunun nedeni olarak da ekonomik büyüme hızlanması ve GSYİH hesaplama yönteminin değişmesinden kaynaklanmaktadır.

2011 yılında başlayan Arap Baharı olarak adlandırılan isyanların Suriye’de iç savaşa yol açmış ve bu yaşanan iç savaş sonucunda Suriye’de otoritede boşluğunu yararlanarak ortaya çıkan DEAŞ, PYG/YPG gibi terör örgütlerin Türkiye’ye de güvelik tehdit olmaya başlamıştır (Uçar, 2021:68). Türkiye oluşan bu güvenlik tehdidi ortadan kaldırmak için 2015 Şah Fırat Operasyonu, 2016 Fırat kalkanı, 2018 Zeytin Dalı ve 2019 Barış Pınarı Harekâtını gerçekleştirmiştir (Çalışkan, 2020:63). Bu gerçekleştirilen operasyonlar nedeniyle 2015 yılından itibaren savunma harcamalarında hızlı bir yükseliş trendi yaşanmasına neden olmuştur.

SIPRI’ in 2023 yılında hazırladığı rapora göre Türkiye 2021 yılında dünyada en fazla savunma harcaması yapan 17’inci ülkesi iken 2022 yılında 23 ‘üncü olmuştur. Yani 6 basamak gerilerek 23’üncü sıraya yerleşmiştir. Türkiye 2022 yılında savuma harcamalarının GSYİH’ye payı bir öncesi yıla göre %1,90’dan %1,23 ‘e doğru inmiştir. Aynı rapora göre 2020 yılından itibaren savunma harcamalarında hem dolar hem de savuma harcamalarının GSYİH’ye oranlandığında bir düşüş gözlemlenmiştir.

SIPRI (2023)' göre bunun nedeni Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyondur. Yani savunma harcamaları bir önceki yıla göre nominal olarak %28 artmış olmasına yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle %26'lık bir azalışa neden olmuştur. Türkiye'nin dünyada savunma harcamalarının dolar cinsinden payı ise 2021 'de yüzde 0.7 oranında iken 2022'de yüzde 0.5'e kadar gerilemiştir. Yine aynı raporda savunma harcamalarının kamu harcamalarının içindeki payı 2022 yılında bir önceki yıla göre %27 azalarak %4,40 olmuştur. 2014 Galler ve 2016 Varşova yapılan NATO üye ülkeleri toplantısında alınan karar doğrultusunda üye ülkelerin Gayri Safi Yurt içi Hasıllarının (GSYİH) en az %2'si kadar savunma harcamalarının yapılması kararlaştırılmıştır (Yazgan vd., 2018:118). Tablo 1.10 bakıldığında Türkiye'nin 2014-2022 yılları arasında savunma harcamalarının milli gelir içindeki oranının %2'si olması hedefini 2016, 2017, 2018 ve 2019 dönemlerinde karşılarken 2014, 2015, 2021 ve 2022 yıllarında ise belirlenen hedefin altında kaldığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

Bu bölümde ekonomik büyümenin tanımı ve ölçülmesi, ekonomik büyümenin temel belirleyici unsurları, savunma harcamalarının makro ekonomik üzerindeki etkileri açıklanacaktır. Bununla birlikte savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada kullanılan modeller hakkında da bilgi verilecektir.

2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomi kavramı, Rumca " oikia " (ev) ve "nomos" (kural) sözcüklerinden gelmekte olup lügat anlamı olarak "ev yönetimi" manasına gelir. Türkçe'de ekonomi sözcüğü yerine Arapça kökenli "iktisat" kelimesi de kullanılabilir (Çetinkaya, 2014:2). İktisat kelimesi Arapça 'da "kasd" kelimesinden türetilmiş Osmanlıca bir sözcüktür. İktisat sözcüğü ilk defa 1900'lü yıllarda kullanılmaya başlanmış ve harcama tasarrufu anlamına gelmektedir (Aydınoat, 2014; akt, Akalin, 2014:32).

Büyüme (croissance, growth) kavramı özellikle, Patrick Colquhoun'un 1814 yılında "*Son otuz yıl içinde, İngiltere'deki imalatların ilerleyişini şaşkınlık ve hayranlık olmadan düşünmek imkânsız*" adlı eserinden sonra önem kazanmıştır (Erdem, 2019:17). Ama asıl olarak önemini İkinci Dünya Savaşı'nın ardından teori ve uygulama alanlarına girmiştir (Özgülven, 1987:161). Büyüme kelimesi anlam olarak biyolojik canlılığı ifade etmektedir. Çünkü hacim bir canlının hem artan hem de gelişen biyolojik bir eylemidir. Ekonomi de birer canlı varlığa benzer şekilde büyüme ve gelişme göstermektedir (Çetinkaya, 2014:3).

Ekonomik büyüme üzerine, birbiriyle ilişkisi olan iki değişken üzerinden tanımlama yapılmaktadır. Bunlardan birincisi gelir, ikincisi ise üretim üzerinden yapılan tanımlamalardır. Gelir yaklaşımına göre ekonomik büyüme; bir ülke de kişi başına düşen reel gelirin zaman içinde artması olarak ifade edilir. Üretim yaklaşımına göre bir ülke, mal ve hizmet üretiminin artmasına bağlı olarak nihai tüketicilerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretiminde yaşanan artmaya ekonomik büyüme denir (Berber, 2019:4).

Bir başka tanıma göre ekonomik büyüme, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin zaman içinde miktar ve hacim olarak cesamet artışıdır (Özgülven, 1987:161; Ünsal ,2009:14). Aktuğ'a (2010) göre ekonomik büyüme, bir ülkenin sahip olduğu mevcut kıt kaynakların, üretim miktarını artırması suretiyle daha yüksek çıktı seviyesine çıkartılmasıdır.

Ekonomi literatüründe yaygın olarak yapılan yanlış ise iktisadi büyüme ve kalkınma kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasıdır (Karataş ve Çankaya, 2010:32). Schumpeter, Hicks, Kindlerberger ve Clower gibi iktisatçılar eserlerinde büyüme ve kalkınmanın birbirinden farklı iki kavram olduğunu belirtmişlerdir. Belirtilen temel farkları ise şu şekilde açıklamışlardır: Ekonomik büyüme sadece Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH)'da ki artış veya kişi başı gelirdeki gibi nicelik artışı dikkate alınırken, kalkınma gelir artışı yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlardaki yapısal yani nitelikteki değişimi dikkate almaktadır (Berber, 2019:16).

2.2.Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Bir ekonominin, büyümenin hangi düzeyde olduğu yani küçülme veya büyümenin olup olmadığını sıklıkla Gayri Safi Yurt içi Hâsılana (GSYİH) bakarak karar verilmektedir. Bununla birlikte GSYİH ölçütü iktisat alanında sıklıkla kullanılan hesaplama yöntemidir (Akalin, 2014:33-34).

Gayri Safi Yurt içi Hâsıla: “*Bir ülke sınırları içinde, belli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeridir.*” olarak tanımlanır (Bilgili, 2020:17). Bir ekonomide iktisadi büyümeyi GSYİH, meydana gelen artışların yüzde ile ifade etmektedir (Berber, 2019:17). Ancak GSYİH, reel (gerçek) ve nominal olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İktisadi büyüme hesaplanmasında nominalin kullanılması durumunda büyümenin bir kısmı GSYİH meydana gelen artışlardan, bir kısmı ise üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmelerinden kaynaklanır. Bu durumda fiyatların artmasından dolayı üretim artışının hangi düzeyde değişim yaşadığı görülmesi mümkün olmadığı için nominal GSYİH verisi kullanılması tercih edilmez (Bilgili, 2020:34). Reel GSYİH, üretilen mal ve hizmetlerin temel bir yılın fiyatları baz alınarak hesaplanır. Bu hesaplama yöntemi sayesinde fiyatlardaki değişimlerden etkilenmeden üretimdeki değişimleri saptanması mümkün kılmakta ve reel GSYİH gerçeği daha iyi yansıttığı için tercih edilmektedir (Çakır Yıldız, 2017:39; Ünsal, 2009:17). İktisadi büyüme oranı denklem 2.1’de gibi formüle edilebilir (Ünsal, 2005:17):

$$t \text{ yılındaki büyüme oranı} = [(reel GSYİH_t - reel GSYİH_{t-1}) / reel GSYİH_{t-1}] * 100$$

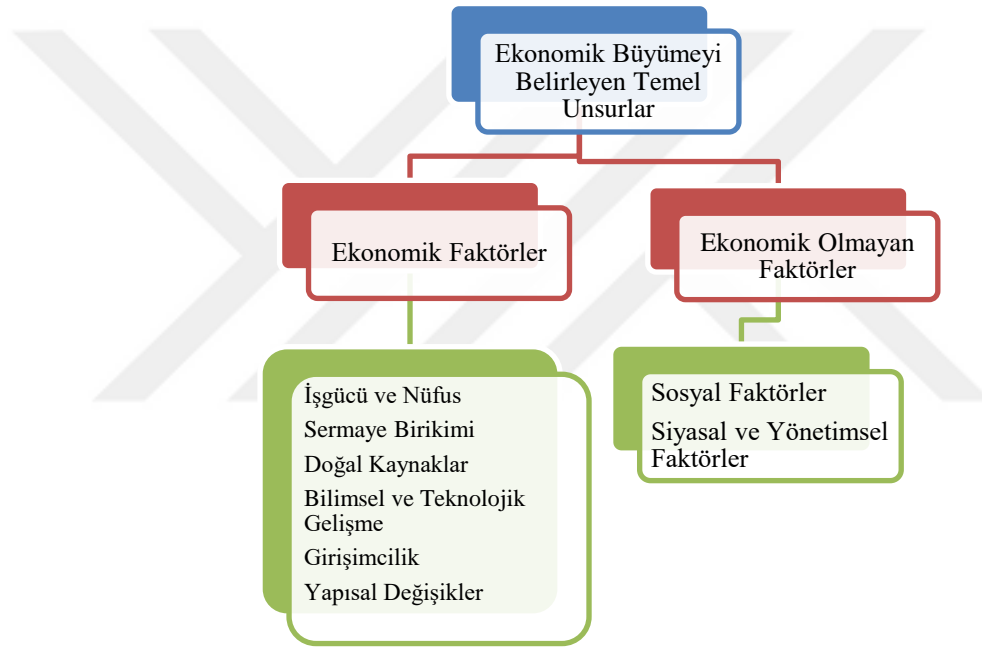
(2.1)

Yıllık büyüme oranı, t ve t-1 senelerdeki reel GSYİH’da meydana gelen dalgalanmalar ile reel GSYİH t – 1 yılındaki oranının 100 ile çarpımıyla elde edilmektedir.

2.3. Ekonomik Büyüme Belirleyen Temel Faktörler

Ekonomik büyümenin tanımı ve ölçülmesinden sonra ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörlerden bahsedilecektir. Her ülkenin kendine özgü farklı siyasi, toplumsal, politik, sosyal ve kültürel unsurlarına sahip olması nedeniyle iktisadi büyümenin faktörleri belirlemek oldukça güçtür (Eroğlu, 2018:4).

Berber (2019), ekonomik büyümenin kaynağını ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler olarak iki grupta toplamış ve sonra kendi içinde sınıflandırılmıştır. Bu yapılan gruplandırma aşağıdaki Şekil 2.1'deki gibi gösterilmiştir.

Şekil 2.1. Ekonomik Büyüme Belirleyen Temel Unsurlar

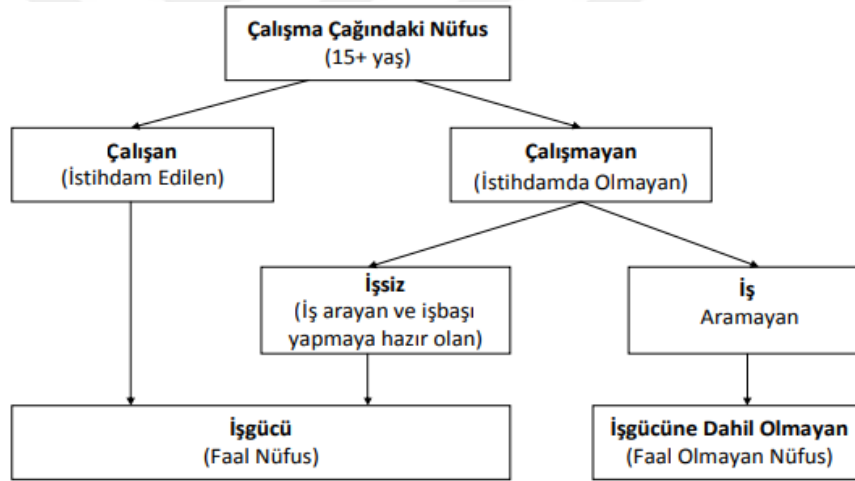
Kaynak :Berber, 2019:40.

Yukarıdaki şema incelendiğinde ekonomik büyümenin ana unsurları, ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler olmak üzere iki kısma ayrıldığında ekonomik unsurlar; işgücü, sermaye birikimi, doğal kaynaklar, bilimsel ve teknolojik gelişme, organizyon, yapısal değişimlerden oluşmaktadır. Ekonomik olmayan faktörler ise siyasi faktörler ile siyasi yöntemleri kapsamaktadır.

2.3.1. Ekonomik Faktörler

2.3.1.1.İşgücü ve Nüfus

İşgücü kavramı kısaca emek arzının kişi sayısı cinsinden ifadesidir (Gündoğan, 2017:7). Başka bir tanıma göre emek talebi, emek arzı etkilemesini iş gücü olarak ifade etmektedir (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007:3). Türkiye İstatistik Kurumuna (TÜİK) işgücünü ise istihdama katılanlar ile işsizlerin toplanması olarak tanımlamaktadır (Bilgili, 2020:106). Tanımlardan da anlaşacağı gibi istihdama katılanlar ve işsizlik kavramları iş gücü piyasasında kullanılan kavramlardandır (Cerev ve Yehihan, 2017:79). İstihdam kavramı, “geniş anlamda üretim faktörlerinin üretim sürecinde kullanılmasını ifade etmektedir (Gündoğan, 2017:8). İşsizlik, kişinin bir işte çalışmıyor veya iş arayıp bulamaması ve ekonomik aktivitede dengesizlik gösteren ekonomik ve sosyal bir olgudur (Al-Habees ve Rumman, 2012: 673). İşgücü, istihdam ve işsizlik gibi kavramları daha net anlaşılması için aşağıda Şekil 2.2 ‘de şematik olarak gösterilmiştir.

Şekil 2.2. İşgücü Çatısı

Kaynak: Özmen, 2011:24.

Şekil 2.2 ‘de görüldüğü gibi çalışma çağındaki 15 yaş ve üzerindeki istihdam edilen ve istihdam olmayan ayrımı olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İstihdam edilmeyenler ise kendi içinde işsiz ve iş aramayan olarak iki kısma ayrılmaktadır. Burada özellikle işsiz ile iş aramayanların farklı gruplarda yer aldığı dikkat çekmektedir. Bunun temel sebebi ise işsizliğin tanımından kaynaklanmaktadır (Özmen, 2011:24). TÜİK tanımına göre işsiz, “Referans dönemi içinde istihdam hâlinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiçbir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişilere” denmektedir (Cerev ve Yehihan, 2017:79-80).

Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) göre işsiz, çalışma çağında olup da işi olmayan, iş arayan ve onunla ilgili girişimde bulunan ve iş bulunması durumunda işbaşı durumda olması gerekmektedir (Bilgili, 2020:105-106). Diğer taraftan, çalışmayan ve çalışmak için de iş aramaktan vazgeçen kişilere “cesareti kırılmış işçiler” adı verilmekle birlikte iş gücünün içinde yer almazlar (Gündoğan, 2017:8). Sonuç olarak iş aramayanlar iş gücüne dâhil olmayan grupta yer alırken işsiz ise iş gücünün içinde yer almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumuna göre işgücüne dâhil olmayan gruplar şu şekilde sıralandırabilir (Bilgili, 2020:106):

- ✓ İş Aramayanlar
- ✓ Mevsimlik İşçiler
- ✓ Ev Hanımları
- ✓ Öğrenci
- ✓ Emekli
- ✓ Bedeni ve Zihinsel Engelli Olanlar
- ✓ Ailesel ve Kişisel Nedenlerden Dolayı Çalışmayanlar

İstihdam kendi içinde: Tam istihdam, eksik istihdam, kayıt dışı istihdam olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Yağcıoğlu, 2018:8). Tam istihdam; mevcut bir ekonomide nominal ücretler düzeyinde çalışmak isteyen herkesin iş bulabilmesine denir (Baştuğ ve Beşirli, 2022:79). Eksik istihdam; üretim faktörlerinin tamamının nihai üretim sürecine aynı anda katılamadığı bir durumu ifade etmektedir (Acun, 2013:11). Kayıt dışı istihdam kavramı yasal işlerde bir ekonomide çalışarak istihdama katılan kişilerin, resmi makamlara, bilgi, belge ve resmi kayıtlara tamamen yanıltıcı veya kısmı bildirilmesidir (SGK, 2023). Üretim faktörlerinin hepsinin nihai üretim sürecine katılmasına karşılık toplam talebi karşılama durumuna aşırı istihdam denir (Pekin, 2014:6). Ancak toplam talebin, toplam arzdan fazla olması yani “talep enflasyonu” olduğu zaman ortaya çıkan bir durumdur (Pekin, 2019:102).

Ekonomik büyüme için belirleyicilerin arasında ilk sırada iş gücü yer almaktadır (Berber, 2019:40). Özellikle işgücü yeterli olmadığı takdirde üretim faaliyetleri aksamalara, teknolojik yeterince ilerleme sağlanamamasına ve büyüme üzerinde olumsuzluklara neden olmaktadır (Saygılı ve Cihan vd., 2002:51). Nüfus artışının ekonomi büyüme üzerindeki etkisi tartışmalı bir konu olup çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların olası sonuçları aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Berber, 2019:41):

Nüfusun artması durumunda ekonomik büyümeye olumlu etkileri;

- I. Toplam talebi attırmak yoluyla yatırımların artması
- II. Tüketim kalıplarında değişimlerin yaşanarak buna bağlı üretim modelini uyarması
- III. Ucuz iş gücüne imkân verilmesiyle tarımsal ve sanayi üretimin artması sağlamaktadır.

Nüfusun artması durumunda ekonomik büyümeye olumsuz etkileri ise;

- I. Temel gıda maddelerinin yeterlilik konusunda, işsizlik sorunu
- II. Aşırı tüketiminden dolayı tasarrufların azalması
- III. Kişi başına düşen gelirlerin düşmesi
- IV. Çevresel güvenlik ve asayiş problemlerine neden olmaktadır.

Yapılan çalışma sonuçlarında nüfus da yaşanan değişimlerin, kıt olan kaynakların dağılımı, beşerî ve fiziki yatırımları ile iş gücünü etkilemektedir (Küçükkalay ve Türkcan, 2004:70-90).

2.3.1.2. Sermaye Birikimi

Sermaye birikiminin tanımı yapılmadan önce sermaye kavramından söz edilecektir. Sermaye, maddi gelir elde etmek için yatırılan para veya yatırım olarak adlandırılır. Söz konusu tanım iki özellik barındırmaktadır; Birincisi, geçmiş günümüzde ve gelecekte bütün toplumlar için geçerlidir. İkincisi ise gelir yaratmada üretimde kullanabileceği kabul edilmektedir (Öztürk, 1997:4). Sermayenin bir başka özelliği ise insanlar tarafından üretilmiş bir nesne olması bakımından doğal kaynaklardan ayrılmaktadır (Özsağır, 2008:11). Sermaye kavramı, emeğin verimini artıran ve insan tarafından üretilmiş ama tüketilmemiş bir üretim unsuru olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 2004:4).

Sermaye birikimi, insanlar tarafından üretilmiş olan değerleri tüketmek yerine tasarruf olarak ayırmasıdır (Akkaynak, 2008:4). Başka bir tanıma göre bir ülkede belirli bir zaman diliminde maksimum üretim düzeylerini belirleyen fiziki yatırım faktörlerinin eklenmesidir. Sermaye birikimi örnek olarak yollar, baraj, alt yapı, makine ve bina ile konutlar gösterebilir (Saygılı vd., 2005:10). Söz konusu bu tanımlardan yola çıkarak sermaye birikimine, bir ekonomideki bütün üretim birimlerinin tasarruf ile yatırımının bir fonksiyonu olduğu söylenebilir (Saygılı ve Cihan, 2008:23).

Emek, toprak, sermaye ve girişimci olmak üzere toplam dört üretim faktörü bulunmaktadır. Söz konusu bu faktörler arasından sermayenin birikim unsuru olarak seçilmesi temel bir nedeni olmalıdır. Bunun ana nedenlerini kısaca açıklarsak: Toprak faktörü sabittir yani toprak biriktirerek üretilmez bundan dolayı birim unsuru seçilemez. Bir diğer faktör girişimcilik ise tespit edilmesi, tanımlanması ve belirlenmesi zor olması birlikte piyasası olmayan ve ticareti yapılamayan bir faktördür. Bundan dolayı girişimcilik faktörü, yapısında tahsil edilebilir bir faktör özelliği bulunmamaktadır. Bu durum emek için de geçerli bir faktördür. Aksine, sermaye faktörü ise bir piyasası (alış ve satış) olması ve bir üretim faktörü olması onu birikime daha yatkın hale getirmiştir (Çayır, 2021:10-11). Bununla birlikte sermaye birikimi (stoku), sadece fiziki varlıkları değil aynı zamanda fiziki olmayan eğitim ve sağlık gibi unsurları da içermektedir. Fakat, fiziki olmayan bu tür varlıkların fiziki varlıklara göre ölçüm düzeyinin belirlenmesinde yaşanan sorunlar nedeniyle sermaye birikimi tahminini güçleştirmiştir. Bu sebepten ötürü, sermaye birikimde yalnız fiziki yatırımların tahmini yapılmaktadır. Son yıllarda itibaren de fiziki olmayan sosyal sermaye, beşerî sermaye, insan sermayesi gibi sermaye ölçütleri de üretim faktörlerinin belirleyicileri arasında kullanılmaya başlanmıştır (Saygılı ve Cihan, 2008:23).

İktisatçılar arasında tam bir fikir birliği bulunmasa da çoğunluğu sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu savunmuşlardır. Bu pozitif etkileri Bulutay'a (1995) göre sırasıyla şunlardır: Yeni teknolojilerin gelişmesi, verimliliği artırması, pozitif dışsallıklara katkı sağlamasıdır. Bununla birlikte sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkelerde ise kişi başı gelir, yatırım ve tasarruf seviyelerinin düşük seyrettiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler verilebilir (Karşıyakalı, 2008:11).

2.3.1.3. Doğal Kaynaklar

İktisadi büyümeyi belirleyen bir diğer unsur ise doğal kaynaklardır. Doğal kaynaklar kavramından kısaca bahsetmek gerekirse; insan faktörü olmayan, tabiat tarafından uzun jeolojik dönemlerden sonra oluşmuş yer altı ve yer üstü kaynaklardır (Doğanay ve Altaş, 2013: 2).

Kahn'a (1998) göre doğal kaynaklar yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Yenilenemez kaynaklar; petrol, kömür ve mineraller. Yenilenebilir kaynaklara ise bitki ve hayvan türleri örnek olarak gösterilebilir. Ekonomik olarak doğal kaynaklar diğer mallardan farklı olarak doğada hazır bulunmasından dolayı yüksek kâr marjına sahiptir.

Aynı zamanda bu kaynaklar sayesinde üretim ve yatırımların artması kiralama, mekân, cisim, ham veya hazır olarak piyasaya girerek yüksek kar imkânı sağlaması gibi ekonomiye pozitif katkıda bulunmaktadır (Çınar, 2015:73). Örnek olarak ekonomileri büyük oranda tek bir doğal kaynağa-petrol/doğalgaza bağımlı olan Petrol İhracat Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkeleri gösterilebilir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013:132).

2.3.1.4. Bilimsel ve Teknolojik Gelişme

Teknoloji ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiden bahsetmeden önce teknoloji kavramının tanımından söz edilecektir. Teknoloji, üretimin başından sonuna kadar tüm aşamalarında; bilgi, süreç yönetimi ve organizasyonu, pazarlama ve deneyimlerin toplamı olarak tanımlanabilir (Kızılkaya vd., 2017:63).

Teknolojik gelişmeler büyüme üzerinde etkili bir faktör olarak kabul edilmektedir (Kızılkaya vd., 2017:65). Teknolojik ilerlemeler, özel teşebbüs, devlet ile özel sektörün AR-GE harcama ve yatırımları sayesinde ancak olabilir (Uçak vd., 2018:130). Bunun temel nedeni teknolojik gelişmenin önemli avantajı emek ve sermaye tasarrufudur. Aynı girdiyi kullanmak ve yüksek verim elde etmek iş gücü tasarrufu sağlamaktadır. Ayrıca teknolojik gelişmeler sayesinde ilkel makinaların modern makine ve teçhizata dönüştürülmesinin sağlanması, işgücünün eğitimi veya vasıflandırılması yoluyla iş kalitesinin artırılmasına katkı yapmaktadır (Berber, 2019:44). Bununla beraber teknolojik gelişmenin ülkeler arasındaki kalkınma ve gelir farklılıklarının temel nedenlerden birisi kabul edilmektedir (BilbaoOsorio ve Rodriguez-Peso, 2004: 434).

Ampirik literatürde teknolojik gelişmeler ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların büyük bir bölümü teknolojik gelişmelerin iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir katkı yaptığı bulunmuştur. Örnek olarak da Park (1995) , Zachariadis (2004) ve Ülkü (2004) ‘ün yapmış oldukları araştırmalar gösterilebilir .

2.3.1.5.Girişimcilik

Etimolojik olarak girişimci kelimesi, Fransızca "entre" (girmek) ve "prendre"den (bağlanmak) türetilmiş bir kelimedir (Öğüt vd., 2006: 431). Girişimcilik, Arapça’ da “Müteşebbis”, Fransızca ’da “entreprenire”, Almanca ’da ise “unternehmen” anlamlarına gelmektedir (Güner ve Kormaz, 2015:157; Üvivar, 2019:7). Müteşebbis kelimesi Arapçada “şe – bi – se” kökünden türetilmiş “teşebbese” vezninden elde edilmiş bir kelimedir (ESİAD, 1996:3). Müteşebbis kelimesi, Türkçede “girişken veya girişimci” anlamına gelmektedir (Güner ve Kormaz, 2017:158).

Risk olarak doğal kaynakları ve sermayenin de içinde olduğu üretim faktörlerini birleştirerek, insan ihtiyaçlarına yönelik mal ve hizmetler üreten kişiye girişimci nedir (Çöğür, 2016: 67). Girişimci kelimesini ilk ana hatlarını XVIII. yüzyılda Fransız yazar Bernard Forest tarafından çizilirken girişimci kavramı iktisat literatürüne ilk defa Richard Cantillon tarafından yer almasını sağlanmıştır (Koç, 2017:3-4; Nişanşı, 2004:610).

J. Baptiste Say, "Cateshism of Political Economy" adlı eserinde ilk defa girişimciliği dördüncü üretim faktörü olarak saymıştır. Buna göre üretim faktörleri; emek, sermaye, toprak ve girişimci olmak üzere dört adettir (Üvivar, 2019:8). Say (1816) aynı eserinde girişimciliği bir ekonomide üretim faktörlerini kontrol ederek verimliliği az olan alanlarını verimliliği çok olan alanlara kaydıran kişi olarak tanımlamıştır (Koç, 2017:3). Girişimciliği üretim faktörlerinin içinde yer almasıyla kârın faizden ayrılmasına neden olmuştur (Çöğür, 2016: 69).

Girişimciyi, Say üretim faktörlerinin içinde yer almasına rağmen ekonomide başlıca aktör olarak görülmeye başlanması 19. yüzyılın sonlarında doğru olmuştur. Girişimciyi iktisatta asıl unsur olarak nitelendiren başlıca iktisatçılar şunlardır: Schumpeter, Fredrick Hawley ve John Bates Clark (Topkaya, 2013:36-38). Bu iktisatçılar arasında girişimciliğin ekonomik büyümede ilk dikkat çeken isim J. Schumpeter'dir. Schumpeter göre yeniliğin ve gelişmenin öncüsü olarak girişimciyi ön plana çıkarırken büyümenin temel kaynaklarından birisinin girişimci olduğunu söylemiştir (Karagöz, 2016:272). Girişimci, kıt olan ekonomik kaynakları, verimliliğinin yüksek olduğu sahalara yönelerek yeni ürün ve katma değerli rekabeti yüksek ürün üretilmesini sağlamaktadır (Yalçıntaş, 2010:97). Girişimciliğin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi kısaca şu şekilde özetlenebilir (Önce vd., 2014: 2-7):

- ✓ Bölgeler arası gelişmişlik farklarının en aza indirilmesine
- ✓ Toplumsal kalkınmayı artırmasına yardımcı olması
- ✓ İşsizliğin azaltılması
- ✓ Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere katkı sağlaması

2.3.1.6. Yapısal Değişiklikler

Yapısal değişimler, bir ülkede meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal ile hayatta yaşanan değişimlere denir (Berber, 2019:43). Bir ekonomide üç temel sektör bulunmaktadır. Bunlar: Tarım ve hayvancılık, sanayi ile hizmet sektöründen oluşmaktadır (Özsağır ve Akın, 2012:312).

Az gelişmiş ülkelerde tarım ve hayvancılık sektörü, toplam hâsılanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Karabağ, 2021:256). Yapısal bir değişim sonrasında tarım sektörünün ekonomideki payı azalarak sanayi ve hizmet sektörünün payı artmıştır. Bunun sonucu olarak işsizliğin azalması, sermaye verimliliğinin artması ve teknolojik ilerleme gibi olumlu gelişmeler gerçekleşir (Berber, 2019:43).

2.3.2. Ekonomik Olmayan Faktörler

2.3.2.1.Sosyal Faktörler

Bir ekonomide büyümeyi sadece iktisadi göstergelerle açıklamak yetersiz ve yanlış yorumlamalara neden olmaktadır. Çünkü iktisadın ana unsurunu insan oluşturmaktadır. Ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştiği her yerde insan unsuru bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın oluşturduğu sosyal faktörler olmadan iktisat ayrı konumlandırılmaz (Ülgener, 1983; akt, Uçal, 2013:5).

Hintli Ekonomist Amartya Kumar Sen, sosyal-kültürel faktörlerinin kalkınma ve büyüme üzerinde etkisinin olduğu dair çok sayıda eser kaleme almıştır (Kirmanoğlu, 2005:22). Sen yazdığı eserde, toplumların sosyal-kültürel faktörlerin açısından değerlendirildiğinde bu kültür faktörlerinin büyüme ile kalkınma ve gelir dağılımını etkilediğini söylemiştir. Örnek olarak dürüstlük verilebilir. Daha net açıklamak gerekirse toplumda eğer dürüstlük, namuslu ve ahlaklı kavramlarla içselleştirilmiş ise bunun bir sonucu olarak toplumda vergisini tam ödeyen, yolsuzluğa pirim vermeyen bir yapı ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bunun sonucu olarak tasarruf oranlarının artmasıyla birlikte yatırımlara aktarılan kaynakta artış yaşanacaktır. Bütün bu sonuçları değerlendirildiğinde toplumu oluşturan bireyin dürüst, ahlaklı ve kanunlara uyması iktisadi kalkınma ve büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu görülmektedir (Işık, 2009:855-856).

2.3.2.2. Siyasal ve Yönetimsel Faktörler

Konuya başlanmadan önce siyasal ve yönetimsel faktörlerin neler olduğundan söz edilecek ve daha sonra konu hakkında bilgi verilecektir. Siyasal ve yönetimsel faktörler; siyasal rejimler (liberal-demokratik, otoriter ve totaliter rejimler), yasama, yürütme ve yargı erki ve politik istikrardan oluşmaktadır (Berber, 2019:49).

Bir ülkenin ekonomik faaliyetlerini etkileyen en önemli faktörlerinden birisi politik istikrardır. Siyasal istikrar, aynı zamanda devamlılık ve sürdürülebilirlikle arasında benzer ilişkili bir kelimedir (Özsağır, 2013:761).

Bir ülkedeki siyasal ve yönetsel faktörlerin varlığının tam işlediği ya da başka bir ifadeyle liberal-demokratik bir siyasal rejimde ve kuvvetler ayrılığının uygulandığında ülkenin politik güvenilirliğini sağlamaktadır (Ay vd., 2016:75). Bir ülkede politik güvenilirliğinin olmaması durumunda, yabancı yatırımcıların azalmasına, kamu harcamalarında artışın yaşanması ve buna bağlı olarak özel sektöre dışlama etkisine neden olmaktadır. Bununla beraber bütçe açıklarının artması, fiziksel sermaye ve finansal sermayenin ülkeden gitmesi, beşerî sermaye göçü gibi olumsuzluklar büyüme oranlarını düşürmektedir (Şanlısoy ve Kök, 2010:105-107). Bu duruma örnek olarak Arjantin ve Japonya verilebilir. 1960'lı yıllarda kişi başına düşen milli gelir açısından Arjantin ekonomisi Japonya'dan daha iyi bir seviyeydi. Ama aynı dönemde başlayan Arjantin'de yaşanan politik istikrarsızlık, darbe ve toplumsal kargaşa Japonya ekonomisinin oldukça gerisinde kalmasına neden olmuştur (Arslan, 2011:73).

2.4. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki olumlu/olumsuz etkilerinin son dönemde iktisatçılar arasında sıkça tartışılan konular arasındadır. Bu konunun yoğun şekilde araştırılmasının temel nedeni ise devletlerin kendi ulusal güvenliği için yaptığı savunma harcamaları vazgeçilmez bir kamu harcamaları olmasıdır (Parlak, 2016:32). Bu yaklaşımı Adam Smith'in "Savunma zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklemektedir (Seyidoğlu, 1993: 327). Son dönemlerde SIPRI (2023) 'e göre dünyada savunma harcamalarının rekor seviyelere ulaşması, savunma harcamalarının ve büyüme arasındaki ilişkiyi daha da önemli hale getirmiştir.

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran iktisatların başında Emile Benoit gelmektedir. Emile Benoit'in 1973 yılında yazdığı "Defence and Economic Growth in Developing Countries" adlı eseri ve daha sonra 1978 yılında kaleme aldığı "Growth and Defence in Developing Countries" adlı çalışmaları bu alanda yapılmış ilk ampirik çalışmalardır (Taşdelen, 2022:102). Benoit (1973,78), 1950-1965 dönemini kapsayan 44 az gelişmiş ülke üzerine yaptığı çalışmada savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisini korelasyon ve regresyon analizi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda savunma harcamalarının milli gelire oranı yüksek olan ülkelerde büyümeye pozitif bir etki yaparken savunma harcamalarının milli gelire oranı düşük olan ülkelerde ise büyümeye negatif olarak etkilediği bulunmuştur (Görkem ve Işık, 2008:407). Savunma harcamaları ve büyüme arasındaki pozitif ilişki "Benoit hipotezi" olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Shieh vd., 2002:180).

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada iki iktisadi yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; Askerî Keynesyen ile Neo-klasik yaklaşımlardır (Dunne vd., 2001: 2).

2.4.1. Askerî Keynesyen Yaklaşımı

Askerî Keynesci Yaklaşım, savunma harcamaları artırarak ekonomik büyümeyi pozitif olarak katkıda sağlayacağını savunan “arz yanlı” yönlü bir yaklaşımdır. Bu söz konusu yaklaşım Keynesyen ekonominin farklı bir çeşitlendirilmesidir (Bilişli, 2011:14). Keynes yaklaşımı, ekonomik büyümeyi Adam Smith’in tasarruf anlayışından farklı olarak talebi arttırmak yoluyla sağlayacağını savunmuştur (Dunne vd., 2005:5).

Askerî Keynes yaklaşımına göre, savunma harcamalarının artması çarpan etkisiyle toplam talebi arttıracak ve daha sonra üretim kapasitesinde artışa neden olarak ekonomik büyümeyi arttıracaktır (Abu Bader ve Abu-Qarn, 2003: 571- 572). Örnek olarak, Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ile İkinci Dünya Savaşı ardından ABD ekonomisi verilebilir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’ da 1929 döneminde işsizlik seviyeleri %15 ‘de iken savunma harcamaları ülke ekonomisinin temel unsuru hale geldikten sonra Almanya’da işsizlik sıfıra indirilmiştir (Gözler, 2016:22). Chomsky (1993) 1980’li yıllarda Amerika’da uygulanan Askerî Keynesçiliği “Pentagon Sistemi” olarak adlandırılmıştır.

Askerî Keynes yaklaşımının ekonomik etkileri açısından bakıldığında, savunma sanayinin kamu altyapı hizmetleri (baraj, yol, köprü vb.) ile beşerî sermayenin gelişmesine katkı sağlar. Ayrıca, silah üretim teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak pozitif dışsallıklara neden olmaktadır. Bunun yanında savunma harcamaları toplam talebi artırarak yeni istihdam olanakları sağlayarak işsizliği azaltacaktır (Gökpınar ve Yalçınkaya, 2004:161).

Literatüründeki savunma harcamalarının ekonomi büyüme üzerinde yapılmış daha önceki çalışmalar incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Askerî Keynesçi yaklaşımının öne sürdüğü pozitif etkisi aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- ✓ Gelişmiş ülkelerde herhangi çatışma ve savaşın olmadığı dönemlerde efektif talep aldığı için üretimde daralma meydana gelmektedir. Bunun gibi dönemlerde gelişmiş ülkeler savunma harcamalarında artış sağlayarak üretim kısmında artışa neden olur (Eshay, 1983: 87).

- ✓ Barro (1991) yaptığı çalışmada gelişmekte olan ülkelerde eğitim, sağlık ve savunma harcamaları gibi kamu harcamaları düşürünce kişi başına gelirden azalma olduğunu tespit edilmiştir (Barro, 1991: 430).
- ✓ Hükümetler, aşırı büyümeyenin yaşandığı dönemlerde bütçeden daha fazla savunma harcamalarına kaynağı ayırırsa ekonomide durgunluk yaratarak büyümeyi yavaşlatabilir (Looney, 1997:2).
- ✓ Savunma harcamalarında bir artış pozitif dışsallık sağlamaktadır. Bu sağlanan pozitif dışsallıklar, askerî personel eğitimi, altyapı ile yeni silah üretimi ve geliştirilmesi için AR-GE faaliyetleri desteklenmesidir. Özellikle askerî AR-GE faaliyetleri sonucunda yeni teknolojiler geliştirilmesi ve yayılmasını sağlamaktadır (Nadaroğlu, 1985:184-185).
- ✓ Savunma sanayinin gelişmiş olduğu ülkelerde silah üretimi teknolojilerinden elde edilen teknolojiyi geri beslemeler yoluyla sanayi sektörüne aksatılması sağlanacaktır. Sanayi sektörü bu teknoloji ile ileri düzeyde teknoloji ürünleri üreterek ihracatta rekabet üstünlüğü elde edecektir (Değer ve Şen, 1985:280).
- ✓ Savunma harcamaları artması yeni istihdam ile beşerî sermayesinin gelişmesine katkı sağlar ve aynı zamanda ülkenin yol, köprü vb. ulaşım alt yapısında olumlu etkisi vardır (Karaca, 2020:19).
- ✓ Bir ülkede iktisadi hayatın devamı için ulusal güvenliğin ve istikrarın temin edilmesi şarttır (Balyemez, 2023:29).

Askerî Keynesçiliğin yukarıda bahsedilen pek çok olumlu etkisi olmasına karşın bu yaklaşıma yöneltilecek eleştiriler de bulunmaktadır. Bu yapılan eleştirileri şu şekilde özetlemek mümkündür (Bilişi, 2011:17-18); Savunma sanayinin büyük ekonomik güç ve istihdam kaynağı olması durumunda, savunma harcamalarının azaltılması ülkeyi yöneten hükümetler için siyasi açıdan zor bir durumdur. Hükümetler mevcut durumu devam ettirmek için savaş ile yüksek savunma harcamaları arasında bir döngü yaşanması neden olacaktır. Askerî Keynesçilik “fırsat maliyetini” hesaplanması konusunda başarısızdır; yani savunma sanayi sektöründe faaliyet gösteren bir şirket bu sektör dışında hangi sektörde iş yapacağı veya ordu görev yapan bir asker bu iş yerine ne yapacaklarını açıklayamaz. Bir başka eleştiri de vergilendirmedir. Savunma harcamalarının en önemli mali kaynağı vergilerden oluşmaktadır. Savunma harcamalarındaki bir artışın vergi oranlarında artış göstermesine bu da uzun dönemde büyüme üzerinde olumsuzluğa neden olacaktır.

2.4.2. Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-Klasik Yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisini negatif olacağını savunan “talep yanlı” yönlü bir yaklaşımdır (Dunne vd., 2001: 5). Neo-Klasik Yaklaşımına göre, bir ülkenin mevcut kıt olan kaynaklarının büyüme üzerinde olumlu bir etki sağlayacak eğitim, sağlık vb. yerlere aktarılması yerine savunmaya aktarılması sonucunda negatif dışsallıklara neden olmaktadır (Parlak, 2016:36).

Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan üretken yatırımlardan ve beşerî sermaye birikiminden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Looney, 1994:36). Örnek olarak ABD ve Japonya arasındaki üretimdeki verimlilik oranları verilebilir. Yapılan araştırmalar neticesinde üretimdeki verimlilik oranları bakımından Japonya’nın ABD ‘ye göre daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedenleri arasında savunma harcamalarının milli gelire oranı ABD ‘in Japonya ‘ya göre daha yüksek bir orana sahip olması gösterilmiştir (Fontanel, 1995: 572). Bir ülke ekonomisi savunma sanayiye dayalı üretim yapısına sahip ise o ülke tarım vb. sektörlerin gelişmesini engellemektedir. Bu da özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir (Değer ve Sen, 1995:296).

Savunma alanındaki bilimsel ve teknik gelişmelerin büyümeye olumlu yansıtacağını düşünülmektedir. Ama teknolojik ve silah ithalatına bağımlı yüksek ülkelerde teknolojik geri beslemeler yeterince olmayabilir. Bundan dolayı bu ülkelerde istenilen düzeyde sanayi sektörleri gelişmeye göstermeyebilir (Alp, 2006:46). Bu durum, benzer bir çalışma yapan Cappelen, Petter ve Bjerkholt (1984) çalışmasında elde ettiği bulgular tarafından da desteklenmektedir.

Savunma alandaki bilimsel ve teknik gelişmeler eğer kamuya satılacak mal ve hizmetlere yönelik yapılıyorsa genel olarak üretim yapısında verimliliğe katkısı hiç olmaz (Poole ve Bernard, 1992:440). Söz konusu durum iktisadi büyüme üzerinde negatif yönde bir etki çıkaracaktır (Giray 2004: 191). Savunma harcamalarının artması aynı zamanda silah ithalatına bağımlı olan ülkelerde ise dövizde olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Döviz gelirlerinin azalmasına bağlı olarak döviz kurlarında oynaklığı ile ödemeler bilançosunun negatif olarak bozulmasına neden olarak büyümeyi etkilemektedir (Eshay, 1983: 87).

Giray’ın (2004) ifade ettiği gibi savunma harcamalarının büyük bir kısmı vergi gelirlerinden karşılanmaktadır. Savunma harcamalarında bir artış vergilerde artışa yol açarak büyümeyi etkileyecektir. Vergilerin artması aynı zamanda enflasyonist baskıya neden olacaktır (Bayrak ve Kanca, 2013:29).

Yine Neo-Klasik Yaklaşımına göre, savunma sektörünün ekonominin ana belirleyicisi olması, işgücü yapısında bozulmalara yol açarak beşerî sermaye ile sermayenin marjinal hasılasını da azaltabilir. Örneğin; gençlerin, elektrik ve makine mühendislerin istihdamı oranı daha fazla olan bölümleri tercih etmesine neden olmakta ve bu da istihdam alanları yetersiz olan ziraat, veteriner gibi mühendislik alanlara ilgiyi azaltacaktır (Deger ve Sen, 1995: 282-297; Peled, 2001: 11).

2.5. Savunma Harcamalarının Makro Ekonomik Etkileri

Savunma harcamalarının etkileri sadece ekonomik büyüme üzerinde etkili olmayıp makro ekonomik etkileri de bulunmaktadır (Parlak, 2016:38). Bu bölümde ise savunma harcamalarının makro ekonomik etkileri incelenecektir.

2.5.1.1.Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Bir ülkede ikamet edenlerin (bir ülkede bir yıldan fazla yaşamış kişi, kurum ve hükümetin) başka ülkelerle belirli bir sürede (bir yıl içinde) yaptıkları işlerin kaydedildiği tablo ödemeler dengesi olarak adlandırılmaktadır (Ünsal, 2005:439). Ödemeler dengesi dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, rezerv hareketleri ve net hata ve noksanıdır.

Ödemeler dengesi içinde en önemli bölüm ise cari dengedir. “*Cari işlemler dengesi; dış ticaret (ihracat-ithalat dengesi), hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karşılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır*” (Şahin, 2011:48-49).

Savunma harcamalarının artması ödemeler dengesi üzerinde farklı etkilere sebep olabilir. Bu etkileri sıralıyla şunlardır; İlk olarak, savunma harcamalarının en büyük kaynağı bütçe gelirlerinden oluşmaktadır. Savunma harcamalarında bir artış bütçede savunma giderlerinin artmasına neden olacaktır. Hükümetler bu durum karşısında bütçe açığını kapatmak için borçlanma yoluna gidecektir. Bir diğeri ise ülkelerde savunma araç ve gereç ihtiyacının büyük kısmının ithalat yoluyla karşılanması durumunda cari işlemler dengesinin negatif olarak etkilenmesine neden olacaktır (Karagöl, 2005:117). Ayrıca savunma harcamalarının cari işlemler dengesini üzerindeki etkisi ülkelerin gelişmişlik, silah ihracatçısı ve ithalatçı olma durumuna göre farklılık göstermektedir (Can ve Mercan, 2017: 91).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tasarruf oranları yetersizdir. Bu ülkelerin savunma harcamalarına yönelmesi durumunda dış ödemelerde sıkıntı yaşamasına neden olabilir (Davutoğlu, 2007; akt, Can ve Mercan, 2017: 97). Literatür incelendiğinde savunma harcamaları ve ödemeler dengesi arasındaki ilişkiyi araştıran fazla çalışma bulunamamıştır. Bu iki değişken arasında kesin yargıya varmak yanlış bir tespite yol açabilir. Yapılan çalışmalara bakıldığında; Sezgin (2004), Can ve Mercan (2017), Gül ve Torusdağ'ın (2020) yaptıkları ampirik çalışmalarda savunma harcamaları ve cari açık arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit ederken Sezgin (2001) çalışmasında ise iki değişken arasında bir ilişki tespit edilmemiştir.

2.5.1.2. Savunma Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi

Savunma sanayisi, diğer sektörlerden ayıran en büyük özelliği, üretimde bir fiil ileri teknoloji ve sermaye yoğun malların kullanılmasıdır. Savunma sanayide üretimi ileri teknoloji kullanımı gereken işler olduğundan dolayı istihdamda artış meydana gelecektir (Şimşek, 1989: 197-198).

Savunma harcamalarında meydana gelen değişimlerin olumlu veya olumsuz şekilde işgücü piyasasında birtakım etkileri olabilir. Bunlardan ilki, savunma alt yapı çalışmaları ile verimlilikte artışların kamu dışı sektörlerde işgücüne olan talebi arttırmasıdır. Bir diğeri, savunma sanayisinin kamudan özel sektöre kayması durumunda özel kesimlerde istihdamı artırabilir. Sonuncusu ise savunma hizmeti oldukça maliyetli bir hizmettir. Devlet bu hizmeti yerine getirmek için gerekli kaynağı ancak birkaç yoldan karşılayabilir ve bu kaynaklar ilk akla gelen vergilerde artış yapmak olacaktır. Ancak vergi artışı işgücü piyasasını etkileyerek istihdamda azalma meydana getirebilir. Bu etkilerin, savunma harcamaları ve istihdam arasında ilişkinin ne yönde olduğu hakkında kesin bir yargı ulaştırmaz (Navarro ve Cabello, 2015: 2).

Savunma harcamaları ve istihdam arasındaki ilişki hakkında muhafazakâr ve liberal görüş olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır. Muhafazakâr yaklaşım, savunma harcamalarının artması durumunda işsizlikte azalma meydana geleceğini savunmaktadır. Liberal görüş ise savunma harcamaları, yolsuzluk, israf, üretimde verimliliğin azalmasına ve savunma dışı sektörlerin piyasadan dışlanması gibi neden olduğu için istihdamda azalmaya yol açacağı görüşündedirler (Yıldırım ve Sezgin, 2003:130).

Muhafazakâr yaklaşımı savunan bazı çalışmalar bulunmaktadır (Malizard, 2014 ; Güçler, 2017; Topal, 2018; Canbay ve Mercan, 2020). Magdoff'un ABD ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada savunma harcamalarının artması durumunda ABD'de toplam 3.5 milyon kişiye istihdam sağlandığını ancak savunma harcamalarının azaldığı zaman ise işsizlik oranının da % 14.3'e kadar yükseldiğini tespit edilmiştir (Özbilgin, 2004:56).

Çelik (1999), Türkiye üzerinde yaptığı çalışmada savunma harcamalarının artması işsizlik oranlarını azalttığını tespit edilmiştir. Sweezy ve Baran'a (1975) göre, savunma harcamalarının artması efektif talebi oluşturarak istihdam üzerinde pozitif bir etki sağlayacaktır.

Liberal görüşü destekleyen çalışmalarda savunma harcamaları ve istihdam arasında negatif bir bağlantı olduğunu savunulmaktadır (Sezgin ve Yıldırım, 2003 ; Kollias vd., 2020 ;Türk, 2023). Chester'in (1978) yaptığı çalışma 1960-1970 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının düşük seviyede olduğu Almanya ve Japonya'da işsizlik oranlarının azaldığı görülmüştür. İngiltere ve ABD'de ise savunma harcamalarının artmasının işsizlik oranlarını yükselttiği bulunmuştur. Korkmaz (2015), Savunma harcamalarının 10 Akdeniz ülkesinde büyümeyi azaltırken işsizlik oranın yükselmesine neden olduğunu bulunmuştur. Yukarıda görüldüğü gibi çalışmalar incelendiğinde savunma harcamaları ve istihdam arasındaki ilişkide ekonomik büyüme olduğu konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır.

2.5.1.3.Savunma Harcamalarının Sanayi Üzerindeki Etkisi

Dünyada gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarına bakıldığında söz konusu ekonomik gücün ana kaynağının sanayileşmeye olduğu görülmektedir (Dabağır, 2005:50). Bu ülkelerin sanayileşme süreci incelendiğinde ise en büyük katkının savunma sanayisinden geldiği görülmüştür. Örneğin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya, mevcut kıt kaynaklarının büyük bölümünü savunma sanayi yatırımlarına yönlendirilmiştir. Yapılan bu yatırımlar sonucunda işgücü piyasası ile diğer sanayi kollarını harekete geçirdiği tespit edilmiştir (Eker, 2007: 20).

Benoit (1978), yaptığı çalışmada savunma harcamalarının artması pozitif dışsallık yaratarak alt yapı ve iletişim yatırımları ile işgücünün uzmanlaşmasına sağlayarak ülkenin sanayileşmesi ve gelişmesine olumlu katkı sağladığını sonucuna varmıştır. Kaldor (1976), çalışmasında savunma harcamalarının sanayileşmede etkili olduğu ve demir-çelik ile uçak sanayisinin gelişmesinde olumlu bir etkisinin olduğunu ifade edilmiştir.

Bunlardan farklı olarak Smith ve Değer (1983), çalışmasında savunma harcamalarının savunma sanayi üzerinden teknolojik ilerlemede katkı yaptığı ancak yatırım ve tasarruf konusunda aynı gelişmeyi göstermediğine vurgu yapılmıştır (Kaya, 2006:114-115).

Zekey (1990), savunma harcamalarının savunma sanayisi üzerindeki olumlu etkilerini araştırdığı çalışmada elde ettiği bulguları şu şekilde sıralamıştır:

- ✓ Savunma harcamalarının artması savunma sanayinin gelişmesinde önemli bir faktördür. Silah ve araç ile malzeme üretimi, imalat, ara ve yatırım malzemeleri ile teknoloji üzerinde olumlu katkısı olacaktır.
- ✓ Savunma sanayinin gelişmesi ile yeni sanayi kollarının kurulması ve yan sanayinin gelişmesini sağlayacaktır.
- ✓ Özel kesim yatırımlarının savunma sektörüne yönelmesiyle yeni firmalar ortaya çıkacaktır. Yeni sanayi firmalarının girmesiyle üretim artacak, âtil kapasite azalacaktır ve yeni teknolojilerin gelişmesine katkıda bulunacaktır (Esgin, 2010:29-30).

Canbay (2010), savunma harcamalarının savunma sanayisi üzerindeki olumlu etkilerinin yanında Smith ve Değer'in (1983) bahsettiği olumsuz yönlerinden de bahsetmiştir. Bu olumsuz etkileri şu şekilde sıralamıştır:

- ✓ Savunma sanayisinin bazı bölümlerde çalışan nitelikli işgücünün, savunma sanayi sektörü dışında çalışma imkânı sınırlı veya düşüktür.
- ✓ Savunma sanayisinin ilerlemesi ve dış dünya rekabet edebilmesi için AR-GE, yatırımları önemli olup bunun için önemli miktarda kaynak aktarılması gerektir. Ama bu durumda diğer sanayi sektörlerin gelişmesini engelleyici bir durum ortaya çıkaracaktır.
- ✓ Savunma sanayi üretimi için yapılmış olan fabrikalar, kamu binalarının ülke kalkınmasında istenilen düzeyde kullanılmıyor olması kaynakların israf ediliyor gibi bir sonuç oluşturabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Benoit (1978), Kaldor (1976) ve Zekey (1990) 'in bahsettikleri gibi savunma harcamalarının artmasının, alt yapı, eğitim, teknolojik ilerleme, yatırımlar ve sanayileşme gibi pozitif etkileri bulunmaktadır. Ama bunun yanında Canbay (2010) , Smith ve Değer (1983)'in çalışmalarında bahsettiği gibi yatırımları ve tasarrufları azaltan, diğer sanayi kollarının gelişmesini yavaşlatması vb. olumsuz etkilerinin olduğu görülmektedir.

2.5.1.4.Savunma harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Savunma harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisi, savunma alanında tartışılan güncel konulardan birisidir. Savunma ekonomisi öncü girişimlerden birisi olan Schultze (1981), savunma harcamaları enflasyonu iki ana mekanizma üzerinden etkileyebilir. Bunlar arz ve talep kanallarıdır (Çolak vd., 2023:2). Talep tarafında ülkeyi yöneten karar vericiler, savunma harcamalarında artış yaparak enflasyona neden olacaktır. Eğer daraltıcı maliye ve para politikası uygulamadığı takdirde toplam talepteki artış hızlanarak enflasyonu yükseltecektir. Arz tarafında ise savunma sanayisi az gelişmiş ülkelerde esnek olmayan bir arz yapısı olması durumunda savunma harcamalarındaki artış enflasyonu yükseltecektir. Nedeni ise kısa dönemde savunma sektöründe sermaye ve işgücü ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Kısa dönemde artan bu talep hemen karşılanamayacağı için fiyatlarda ve ücretlerde yükselme meydana gelecektir (Schultze, 1981:3; Nourzad, 1987:58; Starr vd., 1984:108; Karakurt vd., 2018:157).

Savunma harcamalarının enflasyon üzerindeki olası etkilerini incelerken dikkat edilmesi gereken nokta savunma harcamalarının nasıl finanse edildiği konusudur. Bilindiği gibi savunma harcamalarının en büyük finansman kaynağı bütçe gelirlerden karşılanmaktadır (Sezgin, 2000:476). Karar vericileri, savunma harcamalarının gereken kaynağı bulmak için kamu harcamalarını azaltma yolunu politik olmasından dolayı tercih etmezler. Onun yerine vergilerin artması ve borçlanma yolunu tercih edeceklerdir. Bu durumda ise enflasyonist baskı yaratacaktır (Looney, 1989:147-150).

Savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelerken dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise ödemeler dengesidir. Çünkü silah ve malzeme üretiminde yeterli olmayan ülkelerde gerekli olan savunma malzemeleri ithalat ile karşılamaktadırlar. Savunma malzemeleri ve silahlar ithalat şeklinde karşılandığında, ödemeler dengesinde açıklar ile bu açıkların finansmanı neticesinde enflasyonist baskı neden olabilir (Uzun, 2007:93).

Savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkinin pozitif bir etkiye sahip olduğu ana varsayım altında birçok ampirik çalışma incelenmiştir. Bu araştırma sonucunda (Benoit, 1978; Starr vd., 1984; Nourzad, 1987; Looney, 1989 ; Karakurt vd., 2018; Asiloğulları, 2020) ana varsayımı desteklerken çalışmalar yanında (Vitaliano, 1984 ; Kinsella, 1990 ; Erdem ,1997 ; Çelik 1999; Özsoy, 2008) desteklemeyen çalışmalar da rastlanılmıştır. Sonuç olarak, savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkinin yönü hakkında görüş birliği olmadığı görülmektedir.

2.5.1.5. Savunma harcamalarının Teknoloji Üzerindeki Etkisi

Savunma sanayisinin AR-GE ve teknolojiye doğrudan ve dolaylı olarak bir etkisi vardır. Doğrudan etkisi; savunma sanayii, AR-GE ve teknolojiye dayalı yurt içi üretim yapıldığı için silah ve savunma malzemeleri yurtdışından ithalat yapılmayarak, kıt kaynakların yurt içinde kalmasını sağlamaktadır. Dolaylı etkisi ise AR-GE çalışmalarına daha fazla önem verilerek bu alanda rekabet ortamının oluşmasına katkı sağlar (Yıldız, 2004: 33). Dijital kamera, internet, jet motoru, insansız hava araçları, mikro dalga fırın, yapıştırıcılar ve konserve yiyecekler ilk defa askerî amaçla üretilmiş ürünler, savunma teknolojilerinin dolaylı olarak pozitif etkilerine örnek verilebilir (Balyemez, 2023:48).

AR-GE ve teknolojik çalışmalarda ileride olan ülkelerde savunma harcamalarının artması durumunda, olumlu etkisi yaparak silah ve askerî araç ürünlerini yurtdışına satarak döviz sağlamaktadır. Bu durumdan savunma sanayisi gelişmeyen ve teknolojik olarak geri kalan ülkeler olumsuz yönde etkilenecektir (Kaya, 2006:114). Savunma harcamalarının özellikle savunma teknolojiler bağlamında ileri seviye teknoloji ve AR-GE'yi desteklemesi, bu ülkeler için uluslararası rekabet gücünü avantajlı hale getirmektedir. Ayrıca savunma dışı geliştirilen teknolojiler zamanla savunma araçlarına dönüşebildiği gibi savunma teknolojileri de zamanla sivil teknolojiye uyum sağlayarak bütün teknolojik pazarlarda lider olabilmekte ve yüksek katma değerli mal ihracatı ile milli gelirden büyümeye olumlu olarak yansımıştır (Gerni vd., 2020:113).

Şimşek (1989), çalışmasında savunma sanayinin gelişmesiyle teknolojik ilerlemenin ekonomi üzerinde yaratacağı olumlu etkileri şu şekilde sıralanmıştır (Şimşek, 1989:193-4):

1. Kıt olan kaynakların daha etkin bir biçimde kullanılması
2. Ülkede yetişen iyi yetişmiş insan sermayesinden en iyi şekilde yararlanılması
3. İleri teknolojik üretimle verimliliğin ve kapasitenin artması

4. İleri teknolojik ürünler ile ihracatta rekabet üstünlüğü sağlar.

Yukarıda bahsedilenden olumlu etkilerden farklı olarak teknoloji, beşerî sermaye gibi durumlarda her birinin olumlu veya olumsuz sonuçlara yol açabilirler. Bundan dolayı asıl etkinin belirsiz olduğu ileri sürmüşlerdir (Yıldırım ve Öcal, 2016:87).

Savunma harcamaları ve teknolojik arasındaki ilişkinin yönü hakkında yapılan araştırmalar incelendiğinde ampirik olarak fazla çalışma bulunmadığı daha teorik çalışmaların olduğu görülmüştür. Mevcut ampirik literatürde ise savunma harcamaları ve teknolojik arasındaki ilişkinin pozitif yönlü destekler çalışmaların (Herra vd., 2009; Yıldız, 2004; Kaya, 2019; Canbay, 2020a; Gerni vd., 2020; Sofuoğlu, 2023) ağırlıklı olduğu söylenebilir. Bunun dışında negatif olarak etkilemese de bu etkinin belirsiz olduğu (Yıldırım ve Öcal, 2016) çalışmalarda bulunmaktadır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa savunma harcamalarının teknolojik gelişmeler üzerinde olumlu katkı sağladığı söylenebilir.

2.5.1.6. SPİN- OFF (Hızlandırıcı) Etkisi

Savunma sanayinin ürettiği ürünler ekonomide “ekonomiyi canlandırıcı, hızlandırıcı ve uyarıcı bir etkiler” yaratması “*Spin-Off*” olarak tanımlanmaktadır (Şimşek, 1989: 200). Savunma harcamalarının spin-off iktisatçılar tarafından fazla üzerinde durulmadığı görülmektedir. Spin-Off etkisi özellikle savunma sanayi, AR-GE faaliyetleri ve nitelikli personel yetiştirme vb. daha çok ekonomik olarak kendisini göstermektedir (Şimşek, 1990; akt, Çiftçi, 2001:22).

1979 yılında ABD’de askerî AR-GE harcamaları toplam kamunun AR-GE harcamalarının içindeki payı %54 ‘üne çıkması örnek olarak verilebilir (Çiftçi, 2001:23). Spin-Off etkisi, iktisadi olarak doğrudan veya dolaylı bazı pozitif anlamda etkilemektedir. Ekonomiye doğrudan sağlanan önemli faydaları, savunma sanayinin ticari olarak ürettiği ürünler ve bu ürünlerin yurtdışına satımı ile ülkeye kazandırdığı döviz gelirleridir. Ekonomiye dolaylı sağlanan önemli yararlar ise, talebin uyarılarak tüketim yaratılması, AR-GE faaliyetleri, teknolojik yayılımlar, nitelikli insan gücü yetiştirilmesi, yan sanayinin gelişmesi ile istihdam olanakların artması olarak sıralanabilir (Şimşek, 1989:200).

2.6. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisiyle İlgili Modeller

Literatürde, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin yönünü açıklamada en yaygın kullanılan Feder-Ram, Genişletilmiş, Solow ve Barro modelleri hakkında bilgi verilecektir.

2.6.1. Feder –Ram Modeli

Feder (1983), 1964-1973 dönemleri arasında bir grup az gelişmiş ülkede ihracatın büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için arz yanlı faktörleri kullanarak yeni bir model geliştirmiştir. Bu model ihracat ile ihracat dışı sektörler olmak üzere sınıflandırarak ihracatın az gelişmiş ülkelerde büyümeye olan etkisini tespit etmeyi amaçlanmıştır (Feder, 1983:59-73).

Ram (1986) , Biswas ve Ram (1986), 58 az gelişmiş ülke için savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada Feder (1983)'in modelini yeniden uyarlayarak yeni bir model türetmiştir (Sezgin, 1997:398). Ram (1986) , Biswas ve Ram (1986) tarafından geliştirilen yeni model, savunma harcamaları ve büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi iki farklı biçimle açıklanmıştır; 1. Savunma harcamalarının ekonominin tamamı üzerindeki marjinal dışsallık etkisi pozitifdir. 2. Savunma sektörü bütün sektörler içerisinde en yüksek verimliliğe sahip olan sektördür. Bunun sonucu olarak, ekonomideki bütün kıt kaynaklar verimliliği yüksek olan savunma sektörüne giderek büyümede artış yaşanacaktır (Başar ve Künu, 2012:9).

Deger ve Sen (1995) yeni geliştirilen, Feder-Biswas-Ram dışsallık modelini askerî harcamaların büyüme üzerine etkisini araştırmak için mükemmel “bir koşum atı” olarak nitelendirmiştir (Dunne vd., 2005 :453). Ayrıca Biswas ve Ram (1986) model için “Neo-Klasik üretim fonksiyonu temellere dayanan” bir teorik yaklaşım olarak söz etmiştir (Biswas ve Ram, 1986: 367). Feder-Ram modeli, savunma sektörü (M) ve savunma dışı sivil sektör (C) olmak üzere ekonominin iki sektör olarak varsaymıştır (Sezgin, 1997:399). Bu varsayım altında toplam üretim denklem aşağıdaki yazılabilir:

$$M = M(K_m , L_m) \quad (2.2).$$

$$C = C(K_c , L_c , M) \quad (2.3).$$

Yukarıdaki denklemde (2.2 ve 2.3)'de görüldüğü gibi “K” sermaye stokunu, “L” ise emeği ifade etmektedir. Her iki sektörde de homojen emek (L) ve sermaye (K) kullanılmakla beraber askerî üretiminin, sivil üretim üzerinde dışsal etkileri ve ayrıca faktör verimliliği farklılıklarını da dikkate almaktadır (Biswas ve Ram, 1986: 367). Savunma sektörü (M) ve savunma dışı sivil sektör (C) ile üretim fonksiyonları yanı sıra emek (L) ve sermaye (K) girdilerinin (Y) toplam çıktısı aşağıdaki gibi gösterilebilir (Ram, 1995: 259):

$$L=L_M +L_C, K=K_M +K_C, Y=M+C \quad (2.4).$$

Aşağıdaki model işgücü (ML, CL) ’nün ve sermaye (MK, CK) ’nin askerî çıktının sivil sektör üzerindeki dışsallık etkisi ve iki sektör arasındaki görelî faktör verimliliği farkını göstermesine izin verir (Biswas ve Ram, 1986: 367; Atilla, 2019:93):

$$M'K / C'K = M'L / C'L = 1 + \delta \quad (2.5).$$

Denklemden (2.5)'de iki sektörlü Feder-Ram modeli yer almaktadır. “ δ ” faktör verimliliği farkı, “ C_m ” savunma harcamalarının sivil sektör üzerindeki etkisi, “ \dot{Y} ” Toplam çıktı, “ I/Y ” yatırımlarının ekonomik büyümeye oranı, “ M/Y ” savunma harcamalarının GSMH’ ye oranı ifade etmektedir. Öte yandan, savunma harcamalarının diferansiyel verimlilik faktörü ile (θ) dışsallık etkisi ayrıldığında (2.7) nolu eşitlikteki denklem haline gelmektedir (Biswas ve Ram, 1986: 368).

$$\dot{Y} = a(I/Y) + \beta(\dot{L}) + \left(\frac{\delta}{1+\delta} C_M\right) (\dot{M}(M/Y)) \quad (2.6).$$

$$\dot{Y} = a(I/Y) + \beta(\dot{L}) + \left(\frac{\delta}{1+\delta} + C_M\right) (\dot{M}(M/Y)) \quad (2.7).$$

$$\dot{Y} = a(I/Y) + \beta(\dot{L}) + \left(\frac{\delta}{1+\delta} + \theta\right) (\dot{M}(M/Y)) + \theta \dot{M} \quad (2.8).$$

Denklem (2.6 ve 2.7)'in varyantları ülke-kesit veri (Biswas ve Ram, 1986), ülke özelinde zaman serileri verileri (Huang ve Mintz, 1991; Ward vd., 1993; Sezgin, 1997; Antonakis, 1999; Batchelor vd., 2000) ve panel verileri kullanılarak (Murdoch, Pi ve Sandler, 1997) tahmin yapılmıştır (Dunne vd., 2005:454).

Feder-Ram modelinin teorik ve ekonometrik bazı zayıf yönleri aşağıdaki gibidir (Dunne vd., 2005 :454-456; Atilla, 2019:94-97):

1. Denklem 2.5 'de yer alan sektörler arası marjinal faktör verimlilikleri farklılığı bazı yorumsal problemler ortaya çıkarmaktadır. Ekonometrik çalışmalarda sıfırdan farklı tahmin edilen “ δ ” nün; bir sektörün diğerinden “daha az verimli” ya da “daha az etkin” olduğu bir durumu yansıtacak şekilde yorumlanmasına neden olmaktadır.
2. Model yapısında kaynaklı sektörler arası organizasyonel verimsizliklerin hesaplamasında zorluk yaşanmaktadır.

3. Başka bir zayıf yönü ise ekonometrik denklemden kaynaklanan sorunlardır. 2.6 ve 2.7 denklemlere bakıldığında hata terimlerinin üzerinde hangi unsurların etkilendiği belli değildir. Ayrıca teknolojik ilerlemeyi askeri dışsallığın dışında temsil edecek bir değişken bulunmamasıdır.
4. Feder-Ram denkleminde savunma harcamalarının denklemin sağ tarafında yer alması aşırı belirlenme sorununu beraberinde getirmektedir. Çünkü savunma harcamaları değişkenin sabit olması durumunda toplam çıktıdaki yükselişi savunma harcamaları belirlemesine neden olmaktadır.
5. Bu modelin son iki değişkeni arasında çoklu bağlantılı büyük standart hatalara ve dışsallık parametresinin hatalı sonuçlar vermesine neden olabilir. Zaman serilerinde toplam çıktının gecikmeli değerleri büyüme üzerinde önemli bir unsurdur. Yine bu modelde değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer almaması modeli problemlili hale getiren bir diğer unsurdur.

Savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki hakkında ampirik literatür incelendiğinde Ram (1986) , Biswas ve Ram (1986) tarafından geliştirilen Feder-Ram modeli teorik ve ekonometrik hataları çözmek için birçok iktisatçı (Alexander, 1990 ve 1995; Ward vd., 1991; Huang ve Mintz, 1990; Sezgin, 1997) tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda Feder-Ram modelinden türetilmiş birçok farklı varyantları ortaya çıkmıştır (Heo, 2010:763).

Feder (1983), geliştirdiği bu yaklaşım ile ihracat-büyüme ve kamu harcamaları-büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada yaygın olarak kullanılırken günümüzde savunma harcamaları ve büyüme arasındaki çalışmalar dışında artık pek kullanılmıyor (Dunne vd., 2005:456).

2.6.2. Genişletilmiş Solow Modeli

İktisatçılar tarafından, beşerî sermayenin ekonomik büyümeye etkileri uzun zamandır tartışılmakta olan bir konudur. Schultz, Denison, Griliches, Jorgenson, Mincer, Becker ve Vaizey gibi birçok iktisatçı beşerî sermaye ile büyüme arasındaki ilişki hakkında çok sayıda çalışmalar yapmışlardır. Ama söz konusu bu çalışmalar, beşerî sermaye ile büyüme arasındaki ilişki yönü belirlemekten ziyade Solow Büyüme Modelindeki artığı beşerî sermaye olarak ifade etmekten fazla ileri gitmemiştir (Avcı, 2015:55).

Mankiw, Romer ve Weil 1992 yılında yaptıkları çalışma ile Solow büyüme modeline beşerî sermayeyi dahil ederek yeni bir model türetmiştir. Bu modelle “Genişletilmiş Solow Modeli” denilmektedir (Mankiw vd., 1992: 408). Bu modelde beşerî sermayenin dahil edilmesinin temel nedeni tasarruf ve nüfusun büyüme üzerindeki etkisine açıklık getirmektir. Zira tasarruflar ve nüfusun içinde beşerî sermayenin bulunmasına karşın bunların etkileri tam olarak anlaşılammıştır. Bundan dolayı beşerî sermayeyi modele dahil ederek bu etkinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır (Hacıbebekoğlu, 2019:44).

Genişletilmiş Solow modelini ilk defa savunma harcamaları ve büyüme üzerinde etkisini tespit etmek için Knight vd., (1996) tarafından kullanılmıştır. Temel varsayımı, savunma harcamalarının payı; $m=M/Y$ serisinin, emeği artıran teknik değişimi kontrol eden verimlilik parametresi üzerinden büyümeyi etkilemesidir (Dunne vd., 2005:456). Neo-klasik toplam üretim fonksiyonundan türetilmiş bir modeldir (Auger vd., 2017:71; Atilla, 2019:85) :

$$Y(t) = K(t)^\alpha [A(t)L(t)]^{1-\alpha} \quad (2.8).$$

Yukarıdaki denklemde (2.8)’de görüldüğü gibi “Y” Toplam reel çıktı, “K” gerçek sermaye stoku, “a” kısmi verimlilik, “L” işgücü, “1 – α ” iş gücünün kısmi verimliliğidir. “A” Teknolojik gelişim katsayısını ifade etmektedir. Teknolojik gelişim katsayısı savunma harcamalarının dışsallıklarını kapsayacak şekilde aşağıdaki gibi yeniden türetilmiştir.

$$A(t) = A_0 e^{gt} m(t)^\theta \quad (2.9).$$

“ e^{gt} ”, Harrod-neutral teknik ilerlemenin dışsal oranı,” savunma harcamalarının GSYİH içindeki payıdır. Denklemde (2.9)’ göre, m ’deki sabit bir değişiklik, uzun dönem durağan durumda büyümeyi etkisi olmaz ama kişi başına düşen gelirden kısa süreli bir artışa neden olabilir. Savunma harcamaları değişkenli genişletilmiş solow modeli denklemde (2.10)’da yer almaktadır (Heo,2010:764):

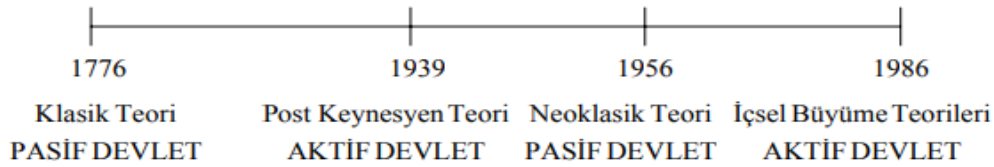
$$\Delta \ln y(t) = \beta_0 + \beta_1 \ln y(t-1) + \beta_2 \ln s + \beta_3 \ln(n+g+d) + \beta_4 \ln m(t) + \beta_5 \ln m(t-1) + \varepsilon \quad (2.10).$$

Burada, “ Δ ” farkı, “y” milli geliri, “s”, özel sektör tasarruflarını GSYİH içindeki bir payı, “g” teknolojik ilerleme, “n” iş gücüsündeki büyüme oranı, “d” sermaye amortismanı, “m” savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı ifade etmektedir.

Dunne, Smith ve Willenbockel (2005) Genişletilmiş Solow modelini Feder-Ram modeline göre bazı güçlü yönleri sahip olmasından dolayı önermiştir. Çünkü hem mevcut savunma değerini hem de gecikmeli değerini birlikte modelle dahil edilmesi modeli daha dinamik bir yapıya getirebilir ve savunmanın gecikmeli etkilerini test etmesine olanak sağlamaktadır. Ancak bu durum çoklu bağlantı sorunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Genişletilmiş Solow modelinin avantajlarını Feder-Ram modelinin güçlü kısımlarının kaybederek elde edilmiştir. Savunma olmayan kamu harcamalarının modelle dahil etmeyerek savunmanın dışsalılık etkilerini göz ardı etmesine neden olmuştur (Heo, 2010:765).

2.6.3. Barro Modeli

Devletin rolü ve ekonomik büyümeye olası etkileri iktisatçılar arasında uzun zamandan beri tartışılan bir konudur. Bu tartışmalar neticesinde iktisatçılar devletin rolünü “aktif” ve “pasif” iki grup altında toplanmıştır (Şen, 2007:36). Büyüme teorilerinin devlete yüklediği “aktif” ve “pasif” görevler, kronolojik olarak aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Şekil 2.3. Büyüme Teorilerinde Devletin Zamanla Değişen Rolü

Kaynak: Şen, 2007:36.

Klasik ve Neo-Klasiklere göre devlet, ekonomiye mübadele etmesine hiçbir gerek yoktur. Devletin asıl fonksiyonunun ülkeler arası diplomatik ilişkiler, adalet, savunma ve altyapı gibi hizmetleri yerine getirmek olduğunu savunmaktadır. Keynesyen ve İçsel büyüme teorilerine göre devletin ekonomiye mübadele etmesi gerektiğini ve kamu harcamalarındaki artışın büyümeye olumlu yansıdığını savunulmaktadır (Şen, 2007:37). İçsel büyüme modelleri, iktisadi büyümenin piyasa mekanizması içerisinde faaliyet gösteren ekonomik unsurlar tarafından içsel bir şekilde belirlendiğini kabul etmektedir (Ercan, 2002:130). İçsel büyüme modelleri içerisinde devletin üstlendiği roller farklılık göstermektedir. Romer'e (1986), göre üretilen bir bilginin üretici firma tarafından sağladığı faydadan dolayı başka firmalarla asla paylaşmaz. Üretilen bilgi toplumun tümüne fayda sağlaması için devletin müdahalesi gereklidir. Beşerî sermaye oluşumu için eğitim oldukça önem taşımaktadır.

Lucas (1988)'a göre devletin rolü eğitim harcamalarında artış yapmak, okullaşma oranını yükseltmektir. Bunun yanında araştırma ve gelişme faaliyetleri için olanaklar ile destekler yapılması, patent ve mülkiyet haklarının korunması gibi görevleri olduğunu savunmuştur (Şen, 2007:27).

Robert J. Barro, 1990 yılında “Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcaması” başlıklı bir eser yayınlamıştır. Yayınladığı bu eserde, devletin verimli sektörlerle yapacağı kamu harcamalarının büyümeyi pozitif bir şekilde etkilediği savunmuş ve içsel büyüme modeline kamu harcamalarını ilave ederek yeni model geliştirmiştir (Erdoğan ve Canbay, 2016:36). Temsili denklemde genel faydayı en üst düzeye çıkarmaya çalışan sonsuz-yaşamlı hane halkı (Barro, 1990:103-125).

$$U = \int_0^{\infty} u(c) e^{-\alpha t} dt \quad (2.11).$$

Yukarıdaki denklem (2.11) incelendiğinde “c” işgücü başına tüketimi, “p” ise p > 0 durumundaki sabit zaman tercihi oranını göstermektedir. Tüketici sayısına karşılık gelen nüfus sabittir. Rebelo'nun (1991) geliştirmiş olduğu, sermayede sabit getirili kabul etmekte olup AK tipi üretim fonksiyonu esas alınmaktadır:

$$Y = AK \quad (2.12).$$

Burada “Y” toplam üretim (çıktı) miktarını, “K” sermaye stokunu ifade eder. Model yer alan sermaye stoku sadece fiziki sermaye değil ve beşerî sermayeyi de kapsamaktadır. Çünkü modelin daha gerçekçi olmasına katkı sağlamaktadır. Bu sebeple iki sermaye birlikte ele alındığında ölçüğe göre sabit getiriden söz edilebilir. A > 0 şartı, sermayenin sabit net marjinal ürünü anlamına gelmektedir. “A” “bize ekonominin ulaştığı teknoloji ilerlemeyi verir. Buna göre her bir birim ilave sermaye A birim ilave çıktıyı ne kadar sermaye olduğundan bağımsız olarak üretmektedir (Yolcu Karadam vd., 2021: 247).

Kamu harcamaları bir girdi olarak modelle dâhil edilmesi birtakım cevapsız soruyu da beraberinde getirmektedir. Birincisi, hükümet alımları ile servis akımları örtüşmeyebilir. Bu da hükümet sadece özel kesimden hizmet kullanıyor olacak ve özel üretime girdi olarak görünecektir. Yani aslında hükümet ve özel sektör arasında girdilerin üretilmesi ve satılması arasında bir fark yaşanmayacaktır. İkinci ise, hükümetin bazı kamu hizmetlerinin bütün vatandaşlar tarafından cazip ve talep edilmeyebilir. Bu durumda toplam yapılan harcama önemli olacaktır (Barro, 1990:96-105).

“g”, üretim fonksiyonunun ayrı bir bileşeni olarak ele alınmalıdır. Nedeni ise özel girdiler (k) kamu girdileri için bir ikame oluşturamaz. Özel sektörün gerçekleştirdiği hizmetler kamu sektörü ile karşılaştırılamaz. Çünkü özel sektör saf kamusal malların üretiminde yer alamaz. Denk bütçe varsayımı altında:

$$g = T = \tau y = \tau k \phi\left(\frac{g}{k}\right) \quad (2.13).$$

“T” hükümet gelirini ve “τ” vergi oranını tanımlamaktadır. Hane halkı sayısını sabit olduğundan kaynaklı “g” toplam harcamaları “T” toplam gelir sonucunu desteklemektedir. Modelin ima ettiği sermayenin marjinal ürünü, şeklindedir.

$$\frac{\partial y}{\partial k} = \phi\left(\frac{g}{k}\right)(1 - \eta) \quad (2.14).$$

Burada η , kamu harcamalarının GSYİH esnekliğini göstermektedir ve $0 < \eta < 1$ dir. τ oranında düz oranlı bir gelir vergisinin varlığı durumunda sermayenin marjinal ürünü, $1 - \tau$ $\phi\left(\frac{g}{k}\right)$ olmaktadır (Orman, 2018:29). Üretim fonksiyonunun pozitif ve azalan marjinal ürüne tabi olma gibi genel koşulları sağladığı varsayılmaktadır. Bu nedenle model eğitim, meslek içi eğitim ve kamu altyapı yatırımları gibi kamu hizmetlerinin üretim fonksiyonuna ayrı bir girdi olarak dâhil edilmesine imkân sağlar. Büyüme oranı (Altunç, 2011:147-148):

$$\bar{Y} = c/c = [(1 - g/y)(1 - \eta)\phi(g/k) - \rho] / \sigma \quad (2.15).$$

Burada “ $g = r y$ ” üretim fonksiyonu, ρ iskonto oranı ($\rho > 0$), g kişi başına hükümet satın alımları, “ η , g ” ’ye göre “ y ” ’nin esnekliğini tanımlamaktadır. $(1 - \eta)\phi(g/k) = \partial y / \partial k$ ise sermayenin marjinal ürünüdür. g / y kesrindeki artış $(1 - g / y)$ oranını düşürmekte, bu da özel kesim yatırımlarını dışlayıcı etkisi yaratarak büyüme oranının azalmasına neden olmaktadır. Bunla birlikte daha yüksek bir g / y oranı özel sermayeyi üretken kılmakta, $k \partial y / \partial g$ oranını artışa neden olmakta ve böylece büyüme oranı (\bar{y}) olumlu yönde etkilemektedir. Net etki ise aşağıdaki gibidir:

$$\partial \bar{y} / \partial (g/y) = \phi(g/k)(\phi - 1) / \sigma \quad (2.16).$$

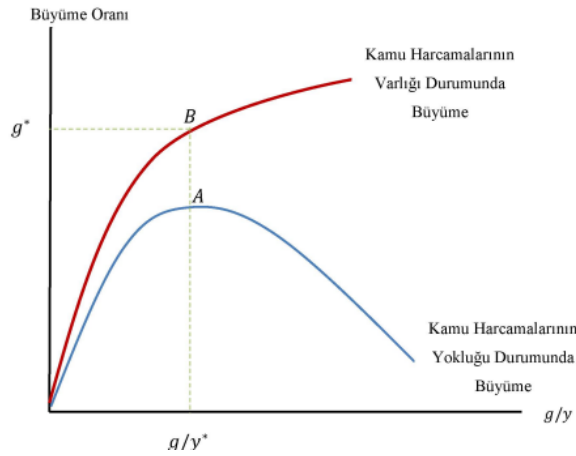
Kamu harcamalarının düzeyine bağlı olarak farklı çıkarsamalarda bulunulabilir. Kamu harcamalarının fazla olması durumunda ($\phi' < 1$) $\partial \bar{y} / \partial (g/y) < 0$ olmakta ve sonuçta genişleyen kamu harcamaları ekonomik büyümeyi baskı altına almaktadır. Hükümet harcamalarının az olması durumunda ($\phi' > 1$) $\partial \bar{y} / \partial (g/y) > 0$ olmakta ve kamu harcamalarındaki artış büyüme hızını artırabilmektedir.

Kamu harcamalarının optimal düzeyde olduğu durumda ($\phi=1$) $\partial y / \partial (g / y) = 0$ olacak ve büyümeyi maksimum kılacak kamu harcamaları oranı belirlenebilmektedir. Kamu tüketim hizmetleri (h) dikkate alındığında model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$U = \int_0^{\infty} e^{-\alpha} ((c^{1-\beta} h^{\beta})^{1-\sigma} - 1) / (1 - \sigma) dt \quad 0 < \beta < 1 \quad (2.17).$$

$$\partial y / \partial (g/y) = \phi (g/k)(\theta - 1) / \sigma \quad (2.18).$$

Artan kamu harcamaları önemli ölçüde tüketim hizmetlerine gitmesi durumunda büyüme hızında azalma meydana gelmektedir. Kamunun büyüklüğünden bağımsız olarak, üretken olmayan hizmetlere ilişkin artan kamu harcamaları büyüme hızını düşürür. Yatırım harcamaları ise pozitif dışsallıklar yaratarak ekonominin üretken kapasitesini artırabilmektedir. Toplam ya da net etkiler bağlamında üretken hizmetlere ilişkin artan bir birimlik kamu harcaması kamunun büyüklüğüne bağlı olarak büyüme hızını hem artırabilir hem de düşürebilir (Altunç, 2011:147-148).

Şekil 2.4. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Kaynak: Orman, 2018: 30.

Şekil 2.4'te görüldüğü gibi, kamu harcamalarının yapılmadığı zaman ekonomik büyüme A noktasında maksimize olduktan sonra azalırken kamu harcamalarının yapıldığı dönemlerde harcamalarının pozitif dışsallıkların etkisiyle ekonomik büyümeye olumlu katkısı sürmeye devam etmektedir. Barro (1990), devleti yöneten karar vericiler dışsal unsurlara güvenmeden bile uyulacağı kamu politikaları ile uzun dönemde ekonomik büyümeyi artırabilir.

Barro (1990), kamu harcamalarının artması iki farklı etkisini bulunmaktadır. İlk olarak, kamu harcamalarında yaşanan harcamalar özel sektör tarafından baskıya neden olarak büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olacaktır. Daha sonrasında kamu harcamalarının yaşanan bir artış, özel sektörü üzerinde verimlilik artışına ve büyüme oranında yükselmesine sağlayacaktır. Ayrıca Barro (1990) kamu harcamaları belli bir optimal düzeyinin olduğunu ve bu eşik seviyesinin aşıldığı takdirde büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Bununla birlikte marjinal maliyetler ve marjinal faydalar birbirine eşit olduğunda en uygun hükümet büyüklüğü elde edilmektedir (Barro , 1990:103-125).

Barro (1990)'nun söz konusu çalışmayı yapmasının temel nedeni kamu harcamaları ve vergiler gibi dışsallıkların özel kesim üzerindeki etkisini tespit etmektir (Taşar, 2015:15). Kamu harcamalarının en büyük finansmanı vergi gelirinden oluşmaktadır. Vergilerde bir artış tasarruflar üzerinde olumsuzluğa neden olmakta ve bu da büyümeyi negatif olarak etkileyecektir (Barro, 1990: 109-116). Vergi oranlarındaki bir azalma olduğunda iktisadi büyüme ile özel sektörün AR-GE faaliyetlerini olumlu yönde destekleyecektir (Erdoğan ve Canbay, 2016:37).

Devarajan vd., (1996), 43 Ülkenin 1970-1990 yılları arasındaki verileri kullanarak incelediği çalışmada Barro'nun (1990) geliştirdiği büyüme modelini modifiye ederek yeni bir denklem geliştirmiştir. Feder-Ram modeli ve Solow ile karşılaştırıldığında bu yeni modelin, daha sağlam tahminler verdiği savunmuştur (Devarajan vd., 1996:234). Bunun nedeni ise Feder-Ram ve Solow modelinde bir dizi teorik ve ekonometrik problem bulunduğunu belirtmiştir (Dimitraki ve Ali , 2015:10).

Barro (1990) büyüme modelinin diğer modellere göre bazı güçlü yönleri bulunmaktadır. Bu güçlü yönleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Yakovlev, 2006: 324-325):

1. Vergiyle finanse edilen farklı hükümet harcamalarının üretim yoluyla çıktıyı etkilemesine açık bir şekilde izin vermektedir.
2. Kamu harcamalarında etkin ve verimlilik ölçülmesinde yardımcı olması ve vergiyi bozucu etkilerinin tespit edilmesinde yardımcı olmaktadır.
3. Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki doğrusal olmayan etkileri araştırmasına izin vermektedir.

4. Kamu harcama bileşenlerinin ekonomik büyümeye etkilerine ilişkin çok sayıda model mevcuttur ve bu ekonometrik modeller oldukça karışıktır. Barro (1990) büyüme modeli bu modellere göre basit ve anlaşılır bir modeldir (Devarajan vd., 1996:314).

Barro modelinin bu güçlü yönleri nedeniyle Yakovlev (2007) savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü belirlemede içsel Barro modelinin kullanılmasını tavsiye edilmiştir.

Savunma harcamaları ile büyüme arasındaki bir ilişkinin olduğu varsayımı çerçevesinde $\phi_i = [\phi_1(\eta_1), \phi_2]$ fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanacaktır (D'Agostino vd., 2019:512-514):

$$\sum_{i=1}^2 \phi_i = 1 \Rightarrow \phi_1(\eta_1) = 1 - \phi_2 \quad (2.19).$$

Burada “ ϕ_1 ” savunma harcamaların GSYİH içindeki payı, “ η_1 ” bağımsız değişkeni ifade etmektedir. “ $\phi_1(\eta_1)$ ” savunma harcamalarının bileşeninin büyüme oranı üzerindeki etkisini gösterir. Hükümet harcamalarının bileşenleri nispi paya “ ϕ_i ” ve çıktı esnekliklerine bağlıdır. , γ' nin $\phi_1(\eta_1)$ 'e göre kısmi türevi:

$$\frac{\partial \gamma}{\partial \phi_1(\eta_1)} = \left(\frac{a}{\phi_1(\eta_1)} - \frac{\beta}{\phi_2} \right) \lambda \quad (2.20).$$

Burada kısmi türevin işareti, kareli parantez içindeki parametrelere bağlıdır. Örneğin, askerî harcama bileşeni “ ϕ_1 ”, eğer kısmi farklılık varsa, "üretken" olarak sınıflandırılır ve $\frac{\partial \gamma}{\partial \phi_1(\eta_1)} \geq 0$ göre çıktının şunları gerektirir:

$$\frac{\phi_1(\eta_1)}{\phi_2} \leq \frac{a}{\beta} \quad (2.21).$$

Savunma harcamaları verimsiz olarak sınıflandırılırken $\frac{\partial \gamma}{\partial \phi_1(\eta_1)} \leq 0$

$$\frac{\phi_1(\eta_1)}{\phi_2} \geq \frac{a}{\beta} \quad (2.22).$$

Bu formülasyon, bir bileşende değişikliklere yol açan dışsal bir şokun etkisine izin verir (Yani savunma harcamaların GSYİH içindeki payını analiz edilecek).

Mylonidis (2008), savunma harcamaları (M) ile ekonomik büyüme (Y) arasındaki ilişkiyi araştırmak için Barro (1990) tarzı regresyon yeniden formüle edilmiştir. Yeniden oluşturulan temel regresyon denklemi şu şekildedir:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 INV + \beta_4 Edu + \dots + \varepsilon \quad (2.23).$$

Panel veri formatındaki regresyon denklemi şu şekildedir:

$$Y_{it} = \beta_0 t_i + \beta_1 M_{t_i} + \beta_2 t_i POP + \beta_3 t_i INV + \beta_4 t_i Edu + \dots + \varepsilon_{it} \quad (2.24).$$

Ampirik literatürde Devarajan vd.,(1996), geliştirdiği Barro (1990) yaklaşımının birçok farklı varyanta türetilmiş modellerin olduğu görülmüştür. Söz konusu modeller aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.1. Barro (1990) Yaklaşımından Türetilmiş Modeller

Yazarlar	Regresyon denklemi
Aizanman ve Gillick (2003,2006).	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 INV + \beta_4 Thr + \beta_5 Edu + \beta_6 (M)(Thr) + \beta_6 gy + \varepsilon$
	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 INV + \beta_4 Corr + \beta_5 Edu + \beta_6 (M)(Corr) + \beta_6 gy + \varepsilon$
Yakovlev (2007).	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 Si + \beta_4 nax + \beta_5 Edu + \varepsilon$
Mylonidis (2008).	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 Edu + \beta_4 gy + \varepsilon$
Pieroni (2009).	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 INV + \beta_4 Edu + \beta_5 Gov + \beta_5 Goodgov + \varepsilon$
D'Agostino vd., (2012).	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 Corr + \beta_3 INV + \beta_4 (M)(Corr) + \varepsilon$
Dimitraki ve Ali (2015).	$Y = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 POP + \beta_3 INV + \varepsilon$

“Y” ekonomik büyüme, “pop” nüfus, “INV” sabit sermaye yatırımı, “Thr” dış tehdit, “edu” okullaşma oranı, “nax(silah ihracatı-silah ithalatı)” net silah ticareti, “si” 5 yıllık ortalama yatırım oranı, “GOV” savunma dışı kamu harcamaları, “googgov” iyi yönetim endeksi, “gy,” kişi başına düşen yıllık ortalama reel GSYİH büyümesi, “Corr” yoksulluk endeksi ifade etmektedir. **Not:** Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.1 ‘de görüldü gibi Barro tarzı model ilk önce Devarajan vd.(1996) tarafından ele alınmış daha sonra Aizanman ve Glick (2003,2006), Yakovlev (2007), Mylonidis (2008), Pieroni (2009), D'Agostino vd., (2012), Dimitraki ve Win (2021), Dimitraki ve Ali (2015) ile yeniden formüle etmişlerdir.

Tablo 2.2. Barro (1990) Tarzı Büyüme Modelinde Yapılmış Ampirik Çalışmalar

Araştırmacı	Ülke	Zaman Aralığı	Tahmin Yöntemi
Devarajan vd., (1996).	43 Ülke	1970-1990	Panel Veri
Aizanman ve Glick (2003,2006)	90 Ülke	1989-1998	Panel Veri
Yakovlev (2007).	28 Ülke	1965-2000	Panel Veri
Mylonidis (2008)	15 AB Ülke	1960-2000	Yatay kesit ve panel veri
Pieroni (2009).	90 Ülke	1989-1998	Panel Veri
D'Agostino vd., (2012).	22 ülke	1996-2007	Panel Veri
Dimitraki ve Ali (2015).	Çin	1952-2010	Zaman Serisi
Lorusso ve Pieroni (2017).	ABD	1960-2013	Zaman Serisi
D'Agostino vd., (2019).	109 Ülke	1998-2012	Panel Veri
Erdem (2019).	Türkiye	1960-2017	Zaman Serisi
Dimitraki ve Win (2021).	Ürdün	1970-2015	Zaman Serisi

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.2’de Barro (1990) tarzı büyüme temelli modellerin uygulamalı ampirik araştırmalardan önemli gördüklerimiz özetlenecek olursa: Devarajan vd.,(1996), 43 Ülkenin 1970-1990 dönemi kapsayan çalışmasında, harcamalarının büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Aizanman ve Glick (2003,2006), 90 ülke için yaptıkları çalışmada 1989-1998 yılları arasındaki savunma harcamaları ve tehditler ile büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri kullanarak araştırmıştır. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının büyümeyi negatif etkilerken tehdit varlığının yüksek olduğu ortamda büyümenin ve savunma harcamalarının artacağını tespit edilmiştir. Yakovlev (2007),1965-2000 dönemi arasındaki 28 ülkeye ait yıllık verileri kullanarak savunma harcamaları ve silah ticaretinin büyüme üzerindeki etkileri araştırmıştır. Çalışmada söz konusu bu etkiler genişletilmiş Solow ve Barro tarzı modelleri ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının ve silah ithalatının artmasının ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediğini bulunmuştur. Mylonidis (2008), 15 AB ülkesi için 1960-2000 yılları arasındaki savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kesit ve panel veri kullanarak incelemiştir. Söz konusu dönemde savunma harcamalarının büyümeyi negatif etkilediği sonucuna varılmıştır. Pieroni (2009), 90 ülke için yaptığı çalışmada savunma yükünün yüksek olduğu ülkelerde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

D'Agostino vd., (2012),1996-2007 yılları arasındaki 22 Afrika ülkesi için yapılan çalışmada yoksuzluğun ve savunma harcamalarının artmasının büyümeyi negatif olarak etkilediğini bulunmuştur. Dimitraki ve Ali (2015), 1952–2010 döneminde Çin'de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Barro tarzı bir büyüme modeline dayanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamaları ve büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Lorusso ve Pieroni (2017), 1960–2013 dönemi arasında ABD’de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi vektör otoregresif modeli yardımıyla araştırmıştır. Çalışma sonucu savunma harcamalarının olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. D'Agostino vd., (2019), 1998-2012 yılları arasındaki 109 ülkeye ait yıllık verileri kullanarak savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının yüksek gelirli olmayan ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği bulunmuştur. Erdem (2019),1960-2015 dönemi arasında Türkiye'nin savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi Markov-Switching yaklaşımı ile incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının artmasının büyümeye olumlu katkı yaptığı bulunmuştur. Dimitraki ve Win (2021), 1970-2015 yılları arasında Ürdün’de savunma harcamalarının büyümeye etkisini araştırmıştır. Model olarak Gregory ve Hansen (1996), ARDL yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda savunma harcamaları ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

BÖLÜM III

LİTERATÜR İNCELEMESİ

3.1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine

Yapılmış Ampirik Çalışmalar

Savunma harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair çalışmaların geçmişi 1970'lerin başına kadar dayanmaktadır. Savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki hakkında genel olarak Askerî Keynesyen ve Neo-Klasik yaklaşım olmak üzere iki hâkim görüş bulunmaktadır (Gökbunar ve Yalçınkaya, 2004:161). İlk görüş olan Askerî Keynesyen yaklaşımı, savunma harcamalarının çarpan etkisi yaratarak büyüme üzerine olumlu bir etkiye sahip olacağını savunmaktadır. Bununla birlikte savunma harcamalarının alt yapı, teknolojik gelişim, beşerî sermaye oluşumu gibi pozitif dışsallık yoluyla büyümeyi olumlu etkisi bulunmaktadır (Canbay, 2020b:41). Ampirik araştırma ile sınıyan ilk araştırmayı Benoit (1973,1978) savunma harcamalarının büyüme üzerinde olumlu yönde tespitte bulunmuştur. Bu çalışmasından sonra iktisatçılar tarafından bir günümüze kadar tartışılan konu haline gelmiştir (Yang vd., 2011:450). Fredericksen ve Looney (1983), Lim (1983) ve Faini, Annez ve Taylor (1984), çalışmalarında savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu görüşe göre, brüt sermaye yatırımları, özel ve kamunun nihai tüketim harcamaları ile kamunun eğitim, sağlık, alt yapı yatırımlarının milli gelir üzerinden aldığı payın savunma harcamalarına aktarılması ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır (Gökbunar ve Yalçınkaya, 2004:161).

Literatürde, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda ampirik ve teorik çalışma bulunmaktadır. Konu ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, çalışmaların bir bölümü Askerî Keynesyen yaklaşımı desteklerken diğerleri Neo-Klasik yaklaşımını savunmaktadır. Söz konusu çalışmaların az bir kısmında ise savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisinin anlamsız olduğu desteklemektedir. Bu sonuçlar ve literatürde elde edilen sonuçlar doğrultusunda savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi hakkında tam anlamıyla görüş birliği sağlanmadığı görülmektedir. Ampirik analizler, ülke, grup ve dönem gibi. Sebeplerden ötürü birbirinden farklı sonuçlar sunabilmektedir. Bu yaklaşım farklılıkları Türkiye üzerine yapılan çalışmalar için de söylenebilir. Çalışmanın literatür bölümü ampirik ve teorik çalışmalara yönelik çalışmaları üç grup halinde inceleyecektir.

İlk grup savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği savunan Askerî Keynesyen yaklaşım şeklinde oluşturulmuştur. Bu yaklaşıma göre savunma harcamaları pozitif dışsallıklar neden olarak beşerî ve fiziki sermaye, altyapı, AR-GE harcamaları ile teknolojik ilerlemeyi sağlayarak büyümeyi pozitif olarak etkileyecektir (Bekmez ve Destek, 2015:93).

Emile Benoit (1973,1978), 1950-1965 dönemi kapsayan çalışmasında 44 gelişmekte olan ülke için geleneksel modellenmiş uygulamalarla incelenmiş, savunma harcamalarının büyümeyi üzerinde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ram (1986), 115 ülkenin (1960-1970) ve (1970-1980) yıllık verileri kullanarak yaptığı çalışmada kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu bulunmuştur. Ateşoğlu ve Mueller (1990), ABD'nin 1949–1989 yıllık verilerini kullanarak savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi Feder-Ram modeli kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sezgin (1997), Türkiye üzerine 1950-1993 yıllık veri kullanarak yaptığı çalışmada Feder tipi arz yanlı ve Değer tipi talep yanlı model kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre savunma harcamaları büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahiptir.

Sezgin'in (2000a) Feder-Ram modeli kullanarak Türkiye için yapmış olduğu çalışmada savunma harcamalarının büyüme üzerinde olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ateşoğlu (2002), ABD üzerine 1947:2- 2000:2 üçer aylık veriler kullanarak Johansen ve VECM analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının artmasının büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Halıcıoğlu (2004) Türkiye için 1950-2002 yıllarını kapsayan çalışmasında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki etkileri Ateşoğlu (2002) 'un modeli ile incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yıldırım, Sezgin ve Öcal (2005), Türkiye'nin de dâhil olduğu 12 Ortadoğu ülkesi için Feder-Ram modeli ile savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulunmuştur. Yılcı ve Özcan (2010) , Türkiye için 1950-2006 döneminde Gregory-Hansen ve TY nedensellik analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı tespit edilirken büyümeden savunma harcamalarına tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Farzanegan (2014), çalışmasında VAR analizi ve Granger nedensellik yöntemiyle ile İran 1959-2007 dönemi için araştırmıştır. Analiz sonucunda savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunurken etki tepki fonksiyonlarına göre savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. An vd. (2015), seçilmiş 10 Orta Doğu ülkesi için yapılan araştırmada Kónya (2006) Panel Nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye için savunma harcamalardan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik varken Mısır, Kuveyt, Lübnan ve Suriye için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak, İsrail için çift yönlü nedensellik bulunurken Ürdün, Umman ve Suudi Arabistan için her iki yönde de nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Yıldırım ve Öcal (2016), çalışmalarında 2000-2010 dönemine ait verileri kullanarak 128 ülkeyi incelenmiştir. Çalışmada Feder- Ram modeli kullanılmıştır. Çalışmada savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Korkmaz (2019), çalışmada ülkeleri dinlerine göre Müslüman, Hristiyan ve Yahudi gibi gruplara ayırarak dini inançların savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda Hristiyan ülkelerde savunma harcamaları büyümeyi pozitif yönde etkililerken İsrail 'de ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Müslüman ülkelerde ise savunma harcamalarının büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı olduğu tespit edilmiştir. Naimoğlu ve Özbek (2022), Fourier Shin ve Shin eşbütünleşme testlerini kullanarak savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi sınamıştır. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının artmasının ekonomik büyümede artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır.

İkinci grup ise grup savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği savunan Neo-Klasik yaklaşım şeklinde oluşturulmuştur. Bu söz konusu yaklaşıma göre, savunma harcamaları, mevcut kıt kaynakların yatırımlar ve eğitim, sağlık ve teknoloji gibi yatırımlardan uzaklaştırarak büyüme üzerinde negatif olarak ekilecektir (Gözler, 2016:25).

Fredericksen ve Looney (1983), 1950-1965 dönemini kapsayan çalışmasında 44 gelişmekte olan ülke için lineer regresyon yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yüksek gelirli ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olurken az gelirli ülkelerde ise olumsuz bir etki yaratmaktadır. Lim (1983), 54 gelişmekte olan ülke için 1965-1973 yıllarını kapsayan çalışmada Harrod-Domar büyüme modeli kullanılmış ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Faini, Annez ve Taylor (1984), 64 ülke için 1952-1970 dönemi kapsayan çalışmada talep yönlü model kullanılmış ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olduğu bulunmuştur. Galvin (2003), Türkiye'nin de dâhil olduğu 64 gelişmekte olan ülke için büyüme, tasarruf ve savunma denklemi kullanarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi ile Türkiye'nin 1950-2002 dönemini inceleyen Karagöl ve Palaz (2004) ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini tespit edilmiştir. Aizenman ve Glick (2006), Türkiye'nin de dâhil olduğu 92 ülkenin 1989-1998 dönemini kapsayan çalışmada güvenlik tehditleri az veya olmadığı dönemlerde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilerken güvenlik tehditleri arttığı dönemlerde ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

Mylonidis'in (2008) çalışmasında Barro'nun (1990) büyüme modeli kullanarak savunma harcamalarının 14 Avrupa ülkesinin ekonomisi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kesit ve panel veri analizleri olmak üzere 1960- 2000 dönemini kapsamaktadır. Elde edilen bulgular ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Dunne ve Nikolaidou (2012), çalışmasında Solow-Swan modeli kullanarak savunma harcamalarının 15 Avrupa Birliği ülkesinin ekonomisi üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu kanıtlamıştır. Hou ve Chen (2013), 35 gelişmekte olan ülkenin 1975-2009 dönemini kapsayan çalışmasında GMM analizi kullanılmış olup savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Shahbaz vd.(2013) tarafından Pakistan üzerine yapılan çalışmada ARDL yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Korkmaz (2015), Seçilmiş 10 Akdeniz ülkesi için panel veri analizi uygulamıştır. Analiz sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Topal (2018) tarafından Türkiye'nin 1960-2016 dönemine ait verileri ile yapılan araştırmada Bayer-Hanck (2013) ile Maki (2012) eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Boztepe (2021), 2000-2019 yılları arasında 14 Ortadoğu ülkesi ve Türkiye üzerine yaptığı araştırmada ARMEY eğrisinin geçerliliğini sınamak için Yumuşak Geçişli Panel Regresyon modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda eşik değeri 9,9 bulunmuş olup ARMEY eğrisinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. 11 ülkede savunma harcamaları ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilerken Türkiye'nin aralarında bulunduğu dört ülkede savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

İki grubun dışında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit eden bazı araştırmalar da mevcuttur. Huang ve Mintz (1990)'in ABD için yaptığı çalışmada savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Mintz ve Stevenson'ın (1995), 105 ülke için yaptığı çalışmada Feder Tipi 3 sektörlü model kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Kollias (1997), Granger nedensellik analiz yöntemini kullanarak Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda aralarında nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Dritsakis (2004), Türkiye ve Yunanistan'ın 1960-2001 dönemi verilerini kullanarak savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. VECM nedensellik analizinde ise her iki ülkede kısa dönemde ekonomik büyümden savunmaya doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki literatür incelendiğinde savunma harcamaların ekonomik büyümeyi etkileyebileceği konusunda hemfikir iken bu etkinin negatif veya pozitif olduğu yönde fikir birliği bulunmamaktadır (Karadam vd., 2017:3; Halıcıoğlu, 2004:193). Literatür özeti tablo 3.1'de yer almakta olup kronolojik sıralamaya dikkate alarak sıralanmıştır.

Tablo 3.1. Literatür Özeti

Yazar	Ülke ve Dönem	Kullanılan Modeller ve Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Deger (1986).	AGÜ-GOÜ (1965-1973).	Değer Tipi Arz ve Talep Yanlı model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Biswas ve Ram (1986).	58 GOÜ (1960-1970) ve (1970-1977).	Feder Tipi 2 sektör model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Kollias (1989).	Yunanistan (1952-1987).	GDP, SAV, INV, S	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Huang ve Mintz (1990).	ABD (1952-1988).	Feder Tipi 3 sektörlü model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Ateşoğlu ve Mueller (1990).	ABD (1949-1989).	Feder-Ram model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kollias (1994).	Yunanistan (1963-1990).	SAV, INV, GDP, POP	Engle - Granger (1987)	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Mintz ve Stevenson (1995).	103 ülke (1950-1985).	Feder Tipi 3 sektörlü model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Sezgin (1997).	Türkiye (1950-1993)	Feder tipi arz yanlı model, Değer tipi talep yanlı model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kollias (1997).	Türkiye (1954-1993).	SAV, GDP	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Antonakis (1997).	Yunanistan (1958-1991).	Feder-Ram model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Sezgin (2000a).	Türkiye (1950-1994).	Feder-Ram model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Sezgin (2000b).	Türkiye (1924-1994).	GNP, M/GNP	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarından büyüme doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Atesoglu (2002).	ABD (1947:2- 2000:2).	GDP, M, GE, IR	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Candar (2003).	Türkiye (1950-2001).	GDP, M, S, B, TD,LF	Engle - Granger (1987)	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Galvin (2003).	64 GOÜ (1999).	Büyüme, Tasarruf ve Savunma Denklemi	OLS,2SLS ve 3SLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Halicioğlu (2004).	Türkiye (1950-2002).	GDP, M, GE, IR	Johansen eşbütünleşme testi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Karagol ve Palaz (2004).	Türkiye (1955-2000).	GNP, M, EDU, LF,POP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Dritsakis (2004).	Yunanistan ve Türkiye (1960-2001).	GDP, M	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 3.1. (Devam) Literatür Özeti

Gökbunar ve Yalçınkaya (2004).	100 ülke (1980-1997).	PCI, SAV, TD vd.	OLS, 2SLS, SUR	Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde ise savunma harcamalarının büyümeye etkisi anlamlı olmadığı bulunmuştur.
Yıldırım, Sezgin ve Öcal (2005).	Türkiye ve 12 Ortadoğu ülkesi (1989-1999).	Feder-Ram model	GMM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Güvenlik tehditleri az veya olmadığı dönemlerde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Fakat Güvenlik tehditleri arttığı dönemlerde ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Aizenman ve Glick (2006).	91 ülke (1989-1998).	PCI, M, THR, POP, INV	Panel OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Güvenlik tehditleri arttığı dönemlerde ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Erdoğan (2006).	Türkiye (1968-2004).	GDP, INV, SAV	Var analizi ve Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Erbaykal (2007).	Türkiye (1970-2005).	M, GNP	Zaman serisi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Doruk (2008).	Türkiye (1980-2006).	Talep yanlısı model	Engle-Granger (1987) ve Sağlam regresyon analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Mylonidis (2008).	14 Avrupa Ülkesi (1960-2000).	INV, SAV, PCI, EDU, POP	Panel veri, Yatay kesit analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Tekeoglu (2008).	Türkiye (1969-2004).	PCI, SAV, INV, B	ANOVA	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Görkem ve Işık (2008).	Türkiye (1968-2006).	GNP, M	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı olarak nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Canbay (2010).	Türkiye (1950-1974) (1950-2008).	GDP, M, DE, IMP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi 1974 yılından önce negatif yönde etkilediği bulunurken 1974 yılından sonra pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Künü(2010).	36 ülke (1997-2004).	GDP, SAV, INF, POP, EX, IMP, INV	Sabit ve Tesadüfi etkiler	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Wijeweera ve Webb (2011).	Beş Güney Asya Ülkesi (1988-2007).	PCI, M	Var analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Dunne ve Nikolaidou (2012).	15 AB Üyesi Ülke (1961-2007).	Solow-Swan model	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Hou ve Chen (2013).	35 ülke (1975-2009).	Genişletilmiş Solow model	OLS, FEM, GMM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Tiwari ve Shahbaz (2013).	Hindistan (1971-2010).	PCI, PM, IR, PK, TR	ARDL ve VAR analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Gokmenoglu vd. (2015).	Türkiye (1988-2013).	GDP, M	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Büyümeden savunma harcamalarından doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 3.1. (Devam) Literatür Özeti

Korkmaz. (2015).	10 Akdeniz ülkesi (2005-2012).	GDP, SAV, UNP	Sabit etkiler analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Özerdem (2015).	Türkiye (1970-2005).	M, GNP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Yildirim ve Öcal (2016).	128 Ülke (2000-2010).	Feder-Ram model	GS-2SLS, SDM, SAR, SEM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Fatah ve Salihoglu (2016).	Endonezya ve Türkiye (1988 -2014).	FDI, SAV, GDP, OİL, B, M2	Prais-Winsten analizi	Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilerken Endonezya’da ise pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Gözler (2016).	7 Ülke (1996-2014).	SAV, PCI, C/POP, POP, GD/GDP	GMM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kesgingöz ve Olcay (2016).	Türkiye ve 7 Ortadoğu ülkesi (1991–2014).	M, GDP, TD, I	Panel veri analizi	İran ve Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilerken Kalan 6 ülkede ise pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Arshad vd. (2017).	61 ülke (1988-2015).	PCI, SAV, DE, POP, I, EDU, FDI, TD,IMP	Sabit etkiler panel veri	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Desli vd. (2017).	138 ülke (1988-2013).	PCI, PM	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Durgun ve Timur (2017).	Türkiye (1970-2015).	GDP, M	Engle-Granger (1987). Var analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Topal (2018).	Türkiye (1960-2018).	GDP, M	Bayer ve Hanck Maki eşbütünleşme Zamanla Değişen Nedensellik	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Özdemir vd. (2018).	Türkiye (1980-2016).	Genişletilmiş Solow model	Maki eşbütünleşme	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Erdem Samet (2018).	Türkiye (1960-2015).	Değer Tipi ve Genişletilmiş Solow model	Engle-Granger (1987) eşbütünleşme	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Bıçen ve Çoban (2018).	Türkiye (1970-2016).	Barro büyüme model	Johansen, George Hansen eşbütünleşme testi, HsINV0 nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Akcan (2019).	Türkiye (1982-2017).	GDP, SAV DE/GDP, P,INV	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kollias ve Paleologou (2019).	65 ülke (1971-2014).	PCI, SAV, INV/GDP	Panel VAR analizi	Yüksek gelir ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Düşük ve Orta gelirli ülkelerde ise negatif yönde etkili olduğu bulunmuştur.
Asiloğulları (2019).	Türkiye (1960-2017).	M, GDP, INF,B	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Erdem (2019).	Türkiye (1960-2017).	M, GDP, POP, INV/GDP	Markov-Switching	Savunma harcamalarının ekonomik büyümei pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 3.1. (Devam) Literatür Özeti

Dunne ve Smith (2020).	46 ülke (1960-1997).	Geniştirilmiş Solow modeli	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ve büyüme arasında herhangi bir güçlü ilişki bulunamamıştır.
Sevinç (2020).	Türkiye (1988-2018).	GDP, SAV, INF, EMP, RD	Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kanca ve Yamak (2020).	Türkiye (1980-2017).	GDP, SM	ARDL ve TY nedensellik	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Atilla ve Kök (2020).	33 OECD (1996-2016).	Geniştirilmiş Solow ve Feder-Ram büyüme model	System GMM	Savunma harcamalarının büyüme etkisi Geniştirilmiş Solow Modeline göre olumlu iken Feder-RAM göre olumsuz olduğu tespit edilmiştir.
Karakaya ve Sahinoglu (2020).	Türkiye (1984-2016).	GDP, M, RD	ARDL ve Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Boztepe (2021).	15 Ortadoğu ülkesi (2000-2019).	GDP, SAV	Yumuşak Geçişli Panel Regresyon modeli	15 Ortadoğu ülkesi için savunma harcamalarının eşik değeri %9,9 bulunmuştur. Army eğrisi geçerli olmadığını tespit edilmiştir.
Khalid ve Habimana (2021).	Türkiye (1961-2014).	PCI, INV, INV, DE	Wavelet analizi	16 yıl ve daha uzun dönemlerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Dimitraki ve Win (2021).	Ürdün (1970-2015).	GDP, GE, SAV, POP, INV	Gregory -Hansen ve ARDL	Savunma harcamalarının ve askerî olmayan kamu harcamalarının büyüme üzerindeki pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yatırımların /GDP oranı ile nüfus oranı ise büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yolcu Karadam vd. (2021).	103 ülke (1988-2019).	Geniştirilmiş Solow model	Yumuşak Geçişli Panel Regresyon modeli (PSTR)	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Torun vd. (2021).	26 NATO ülkesi (1991-2016).	INV, GDP, SAV, EMP	Panel AMG Veri Analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Naimoğlu ve Özbek (2022).	Türkiye (1960-2019).	GDP, M	Fourier SHIN ve SHIN yaklaşımı	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yılmaz (2022).	Türkiye (1980-2019).	GDP, M, THR	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Topal vd. (2022).	15 NATO (1960-2019). 12 NATO (1996-2019).	PCI, PM	Konya (2006) panel nedensellik testi simetrik ve asimetric olarak yapılmıştır.	12 NATO ülkesinde simetrik ve asimetric nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Emre Topkaya (2022).	6 ülke (2000-2020).	GDP, SAV, CD/GDP	ARDL/PMG	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği bulunmuştur.
Özsoy vd. (2022).	9 Orta Doğu ülkesi (1980 – 2019).	M, GDP	Panel veri analizi	Kuveyt ve Mısır'da yapılan savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilirken diğer ülkelerde ise pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Güler (2022).	NATO ülkeleri, Çin ve Rusya (2002-2020).	SAV, GDP, INV, MIMP, MEX, MPOP	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Not: Tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

Literatür özetinin tamamı Ek.2 'de gösterilmiştir. Sonuçlar ampirik olarak incelendiğinde OLS, Engle ve Granger (1987), VAR analizi, Granger nedensellik, Johansen ve ARDL eşbütünleşme, Panel OLS, Sabit ve Rassal etkiler, GMM, Panel Var ve Granger nedensellik, 2SLS ,3SLS testlerinin ağırlıklı olarak kullandığı görülmektedir.

3.2. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Bu kısımda ilk olarak çalışmanın amacı ve öneminden bahsedilecektir. Daha sonra araştırmada kullanılacak veri seti, değişkenler ve model tanıtılacak ardından ekonometrik yöntemden ve metodoloji hakkında bilgi verecektir. En son olarak da ekonometrik analiz sonuçlarına yer verilecektir.

3.2.1.Çalışmanın Amacı ve Önemi

Literatür incelendiğinde Benoit (1973,1978) tarafından yapılan çalışmalardan sonra iktisatçılar tarafından savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında çok sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Bu yapılan çalışmalar neticesinde hangi yaklaşımının (Askerî Keynes ve Neo-Klasik yaklaşım) etkili olduğu hususta tam bir fikir birliği sağlanamamıştır.

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü Barro tipi büyüme modeli kullanarak ARDL (2001) ve Bayer-Hanck (2013) yöntemiyle araştırılmasıdır. Elde edilen sonuçlar yorumlanarak çözüm önerileri sunulması hedeflenmiştir. Bu çalışmayı kendinden önce gelen çalışmalardan ayıran en temel özellik, bu konuda daha önce az kullanılmış olan Barro (1990) büyüme modeli kullanarak ARDL (2001) ve Bayer-Hanck (2013) testleri ile incelenmiş olmasıdır. Ayrıca Feder-Ram ve Genişletilmiş Solow modelleri kullanarak yapılan çalışmalar savunma harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamakta yetersiz kalmakla eleştirilmektedir (Dunne vd., 2005:450). Bu nedenle çalışmada Barro (1990) tipi büyüme modeli kullanılması karar verilmiş olup çalışmanın literatürde katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

3.2.2.Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada, Türkiye'deki savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin hangi yönde olduğu incelenmiştir. Çalışmada kullanılacak veri seti 1990-2021 dönemi içermekte olup yıllık verilerden oluşmaktadır. Savunma harcamaları ve brüt sabit sermaye yatırımlarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı, Kişi başına düşen GSYİH (2015 sabit fiyatları baz alınarak reel gayri safi yurt içi hasıla, ABD doları cinsinden), toplam nüfus ile beşerî sermaye değişkeni kullanılmıştır. Barro (1991), büyüme üzerinde lise eğitiminin daha çok olumlu etkisinin olduğunu söyleyerek, beşerî sermaye göstergesi olarak lise eğitiminin kullanılmasını önermiştir. Bu nedenle çalışmada beşerî sermaye değişkeni olarak genel ve meslek liselerin diploma alanların toplam sayısı kullanılmıştır. Savunma harcamaları gayri safi yurtiçi hâsılaya oranına ait verileri SIPRI veri tabanından, Kişi başına düşen GSYİH, toplam nüfus ve brüt sabit sermaye yatırımlarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranına ait veriler ise Dünya Bankası veri tabanlarından elde edilmiştir. Beşerî sermayeyi temsil eden diğer veriler ise TÜİK tarafından hazırlanan “İstatistik Göstergeler, 1923-2013” adlı kitaptan ve TÜİK İstatistik Göstergeler ’den derlenerek elde edilmiştir. Tablo 3.2’de modelde kullanılan değişkenlerin temel bilgiler sunulmuştur.

Tablo 3.2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltmalar	Veri kaynağı	Zaman aralığı
Kişi başına düşen GSYİH (2015 sabit fiyatları baz alınarak reel gayri safi yurt içi hasıla, ABD doları cinsinden)	PCI	Dünya Bankası	1990-2021
Savunma harcamalarının % GDP	SAV	SIPRI	1990-2021
Toplam nüfus	POP	Dünya Bankası	1990-2021
Brüt sabit sermaye yatırımlarının % GDP	INV	Dünya Bankası	1990-2021
Beşerî sermaye	EDU	TÜİK	1990-2021

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hakkında tam bir mutabakat olmadığı gibi savunma harcamaları ve yatırım değişkenlerinin parasal değeri mi yoksa oran mı kullanılması gerektiğine dair herhangi bir görüş birliği bulunmamaktadır (Brauer, 2002:90).

3.2.3 Model

Bu çalışmada ampirik modelin teorik çerçevesi, Barro (1990) tarafından geliştirilen ve daha sonra Mylonidis (2008) tarafından değiştirilen Barro (1990) tipi büyüme modelidir. Bu çalışma için oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$\ln \text{PCI} = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{SAV}_t + \beta_2 \ln \text{INV}_t + \beta_3 \ln \text{POP}_t + \beta_4 \ln \text{EDU}_t + e_t \quad (3.1).$$

3.1 nolu denklem incelendiğinde “ln PCI” kişi başına düşen GSYİH (2015 yılı sabit fiyatları/dolar), “lnM” savunma harcamalarının GSYİH’deki oranı, “ln INV” brüt sabit sermaye yatırımlarının GSYİH’deki oranı, “ln POP” toplam nüfusu, “ln EDU” Beşeri sermaye, “β0” modeldeki sabit terimi, “t” zamanı, “et” hata terimini ifade etmektedir. “β1, β2, β3, β4” serilerin sırasıyla; Savunma harcamaları, brüt sabit sermaye yatırımları, nüfusun ve beşeri sermayenin esneklik katsayıları göstermektedir. Modelde yer alan bütün değişkenlerin doğal logaritması alınarak analiz yapılmıştır. Değişkenlerin doğal logaritmasının alınmasının, değişkenlerin dinamik özellikleriyle ilgili problemler ve analiz sonuçlarının esneklik katsayı olarak yorumlanabilmesi gibi önemli yararları bulunmaktadır (Bhattacharya vd., 2016:736). Bu nedenle, yapılacak çalışmada serilerin gerçek değerleri yerine logaritmik değerlerinin kullanılması karar verilmiştir. Tablo 3.3’te modelde kullanılan değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 3.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Std. sap	Gözlem sayısı
LPCI	8.96	8.95	9.49	8.56	0.29	32
LSAV	-3.57	-3.64	-3.18	-4.10	0.28	32
LINV	3.22	3.24	3.39	2.88	0.13	32
LPOP	18.04	18.05	18.25	17.81	0.13	32
LEDU	12.49	13.03	14.28	10.37	1.12	32

Not: Tablo Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3.3 ‘te lnPCI, lnSAV, lnINV, LEDU ve lnPOP değişkenleri ait bilgiler incelendiğinde, lnPOP’un yüksek ortalama, medyan, maksimum ve minimum değerlerine sahip olduğu görülmektedir. lnSAV değişkeni ise en düşük ortalama, medyan, maksimum ve minimum değerine sahip olduğu fark edilmiştir. En yüksek standart sapmanın değeri LEDU ait olurken en düşük standart sapma değerine lnINV ve lnPOP değişkenlerin sahip olduğu görülmektedir. Çalışmamız 32 gözlemden oluşmaktadır.

3.2.3. Yöntem (Metodoloji)

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkileri araştırdığımız bu çalışmada ampirik analiz iki bölümde oluşmaktadır. Birinci bölümünde değişkenlerin durağanlıklarına bakılacaktır.

Durağanlık testi için Augmented Dickey Fuller (ADF, 1981), Phillips ve Perron (PP, 1988) ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (ZA, 1992) birim kök testleri yapılmasına karar verilmiştir. İkinci bölümde değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkisi olup olmadığı karar vermek için ARDL (2001) ve Bayer-Hanck (2013) eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Ardından değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunması durumunda uzun ve kısa dönem hata düzeltme katsayılarına dair tahmin yapılmıştır.

3.2.4. Durağanlık ve Birim Kök Testi

Ampirik analizler yapılmadan önce zaman serisi, durağanlık kavramı, birim kök testleri, yapısal kırılmalar, eşbütünleşme testleri hakkında bilgi verilecektir. Serilerin ardışık bir şekilde gözlenen sayısal büyüklük değerlerine zaman serisi denmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017:47). İktisadi ve ekonometri teorilerinin açıklamasında bir ön test olarak durağanlık analizi önemli bir yeri bulunmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019:97). Bir zaman serisi verilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve dalgalanmanın varyansının özellikleri zaman boyunca sabit kalmasına “durağanlık” denir (Sevüktekin ve Çınar, 2017:239).

Değişkenlerin durağanlık durumu tespiti için Grafiksel ve Korelogram Analizi gibi çok sayıda yöntem bulunmaktadır. Literatürde bu yöntemler arasında en yaygın olarak birim kök testleri kullanılmaktadır (Kıran, 2014:72-75). Augmented Dickey Fuller (ADF, 1981), Phillips ve Perron (PP, 1988) yöntemleri en çok kullanılan birim kök testleridir (Yavuz, 2006:165). Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığın sınaması için Augmented Dickey Fuller (ADF, 1981), Phillips ve Perron (PP, 1988) ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (ZA, 1992) birim kök testleri yapılması karar verilmiştir.

3.2.4.1. ADF Birim Kök Testi

Standart Dickey-Fuller (DF) testi hata terimlerinin i.i.d (Bağımsız ve özdeş) benzer şekilde dağılım olduğu varsayımına dayanmaktadır. DF testi, zaman serilerinde birinci derece otoregresif AR(1) süreci ile modellenmesi, otokorelasyon problemine neden olmaktadır (Yılcı, 2007:81). Dickey-Fuller (1981) çalışmasında otokorelasyon sorunu önlemek gecikmeli değerlerinin modele dâhil edilerek yeni bir test geliştirmiştir (Aydemir ve Baylan, 2015:424).

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) olarak adlandırılan bu test, değişkenlerin durağanlık derecesinin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Güven, ve Uysal, 2013:149). ADF (1981) sabitsiz, sabitli ve sabitli trendli olmak üzere üç model oluşturmuştur:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta y_{t-j+1} + e_t \quad (3.2).$$

$$\Delta y_t = a_0 + \delta y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta y_{t-j+1} + e_t \quad (3.3).$$

$$\Delta y_t = a_0 + \delta y_{t-1} + \nu T + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta y_{t-j+1} + e_t \quad (3.4).$$

Yukarıda verilen ifadede (3.2) sabitsiz, (3.3) sabitli, (3.4) ise sabitli ve trendli göstermektedir (Yıllancı, 2007:81).

ADF (1981) testi temel hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \delta = 0$ (Değişken birim köklüdür)

$H_1: \delta < 0$ (Değişken birim köklü değildir)

3.2.4.2. Phillips ve Perron Birim Kök Testi

Phillips ve Perron (1988) çalışmasında DF - ADF testlerinde güvenilirliği için sabit varyans ve korelasyonsuz oldukları emin olunması gerekmektedir. Bu problemi kesinlik kazanılması için hata terimlerini düzeltmeyi varsayım altında, parametrik olmayan bir test önermişlerdir. Seri korelasyon ve değişen varyans sorunu kaldırmak için δ katsayısı ve t istatistiğinin yeniden düzeltilmiştir. Yapılan düzeltmede hareketli ortalamalar düzeltilmesinde eklenmiştir (Çiçek vd., 2010:148). Phillips ve Perron (1988) test istatistiğini gösteren denklemler aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_t = \beta \left(t - \frac{1}{2} T\right) p y_{t-1} + e_t \quad (3.5).$$

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta \left(t - \frac{1}{2} T\right) p y_{t-1} + e_t \quad (3.6).$$

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_t + \beta \left(t - \frac{1}{2} T\right) p y_{t-1} + e_t \quad (3.4).$$

Yukarıda verilen ifadede “T” gözlem sayısını, (3.5) sabitlisiz, (3.6) sabitli, (3.7) ise sabitli ve trendli göstermektedir (Kaya, 2019:28). Phillips ve Perron (1988) testin temel hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \delta = 0$ (Değişken birim köklüdür)

$H_1: \delta < 0$ (Değişken birim köklü değildir)

3.2.4.3. Zivot - Andrews (1992) Birim Kök Testi

Perron (1989) çalışmasında ADF, PP vb. birim kök testlerinin yapısal değişimleri dikkate almadığı ve bu durumun birim kök sonuçlarının hatalı sonuç verebileceğini söylemiştir (Yılancı, 2009:326). Bu varsayımı doğrultusunda yapısal değişimini dikkate alan bir kırılmalı birim kök testi geliştirmiştir (Yavuz, 2006:165). Zivot-Andrews (1992) geliştirdiği yaklaşımında Perron (1989)'da testinde yapısal kırılma zamanı dışsal olarak belirlemesi yerine içsel olarak belirleyen bir durağanlık testi geliştirmiştir. Nedeni ise yapısal kırılmanın dışsal olarak belirlenmesi durumunda durağanlık durumunu reddi lehine sonuçlanacaktır (Sevültekin ve Çınar, 2017:445).

Zivot ve Andrews (1992), düzeyde (A) , trendde(B) ve hem düzeyde hem de trendde (C) olmak üzere 3 model geliştirmiş olup modeller aşağıdaki gibi gösterilmiştir (Zivot ve Andrews, 1992 : 254):

$$\text{Model A : } y_t = \mu^A + a^A y_{t-1} + \beta^A_t + \theta^A_1 DU_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k c^A_i + \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.8).$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu^B + a^B y_{t-1} + \beta^B_t + \gamma^B_1 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k c^B_i + \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.9).$$

$$\text{Model C : } y_t = \mu^C + a^C y_{t-1} + \beta^C_t + \theta^C_1 DU_t(\lambda) + \gamma^C_1 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k c^C_i + \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.10).$$

Bu ifadede, “t” zamanı, “e” hata terimi, “Δ” fark operatörü, “λ=TB/T ve λ ∈ [0.15,0.85] TB” kırılma zamanı, “DU ve DT” kukla değişkenleri ifade etmektedir. Zivot ve Andrews (1992) testinin temel hipotezi H₀: “birim kök vardır” alternatif hipotez ise “birim kök yoktur” şeklindedir (Zivot ve Andrews, 1992:254).

3.2.5. Eşbütünleşme Testi

Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmesine “Eşbütünleşme” olarak tanımlanabilir (Aktaş, 2009:39). Zaman serileri analizlerinde durağan olmayan değişkenler kullanıldığı takdirde sahte regresyon neden olmaktadır (Sevültekin ve Çınar, 2017:324). Birim kök içeren değişkenlerin fark alınarak durağanlaştırmak uzun dönemde bilgi kaybına neden olmaktadır (Işık vd., 2004:332). Birim kök içeren değişkenlerin uzun dönemde hem bilgi kaybını önlemek hem de birlikte nasıl hareket ettiğini incelemek için eşbütünleşme testleri geliştirilmiştir (Taban ve Şengür, 2014:367). Bu çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişki varlığını sınamak için ARDL (2001) ve Bayer-Hanck (2013) eşbütünleşme testleri yapılması karar verilmiştir.

3.2.5.1. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL)

Eşbütünleşme kavramı ilk defa Granger (1981) çalışmasında kullanılırken ilk bütünleşme analizi ise Engle ve Granger (1987) 'dır (Sevültekin ve Çınar, 2017:567). Ampirik literatür incelendiğinde Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen - Juselius (1990) testleri en sık kullanılan eşbütünleşme testleri olduğu görülmektedir (Saatcioğlu ve Acar, 2010:112). Engle - Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen - Juselius (1990) eşbütünleşme testlerinde değişkenlerin tamamı I(1) düzeyinde olması koşulu ile analiz yapılabilmektedir (Eriçok ve Yılandı, 2013:95). Pesaran - Pesaran (1997) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi ile aynı mertebeden durağanlığa sahip olma kısıtlanmasını kaldırmıştır. Bu yöntem ARDL (*Autoregressive Distibuted Lag*) yaklaşımı olarak ifade edilmektedir (Pesaran vd., 2001:290).

ARDL testi serilerin I(0) veya I(1) olması durumunda eş bütünleşme yapılmasına imkân vermesi, küçük ve büyük örneklem büyüklükleri için daha iyi sonuç vermesi ile kısıtsız hata düzeltme modeli sayesinde diğer eşbütünleşme testlerine göre daha güvenilir sonuç vermesi gibi önemli avantajlara sahiptir (Narayan ve Smyth, 2005:103). ARDL (2001) sınır testi yaklaşımı, 3 aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olup olmadığı test edilmektedir. Eğer değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşik ilişkisi bulunması halinde, takip eden aşamalarda ise sırasıyla uzun ve kısa dönem elastikiyetleri elde edilmektedir (Pamuk ve Bektaş, 2014:89). ARDL yaklaşımının 1. Aşaması için oluşturulan kısıtsız hata düzeltme modeli hata düzeltme modelinin çalışmamıza uyarlanmış şekli (3.11) nolu eşitlikte gösterilmiştir (Eriçok ve Yılandı, 2013:95):

$$\Delta LPCI_t = a_0 + \sum_{i=t}^m \beta_{1i} \Delta LPCI_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{2i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{3i} \Delta LPOP_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{4i} \Delta LINV_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{5i} \Delta LEDU_{t-i} + \beta_{6i} \Delta LPCI_{t-1} + \beta_{7i} \Delta LM_{t-1} + \beta_{8i} \Delta LPOP_{t-1} + \beta_{9i} \Delta LINV_{t-1} + \beta_{10i} \Delta LEDU_{t-1} + u_t \quad (3.11).$$

Yukarıdaki (3.11) nolu eşitlikte yer alan Δ , serinin birinci farkını, u hata terimini, m gecikme uzunluğunu göstermektedir (Pata vd., 2016:265). ARDL sınır testi, değişkenlerin gecikme uzunluğuna dayanan bir test olması nedeniyle test yapılmadan gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir (Pesaran vd., 2001:308). Gecikme uzunluğunu belirlenirken iki önemli husus dikkate alınmalıdır. Bunlardan birincisi, AIC, SIC ve HQ bilgi kriterleri dikkate alınarak ve bilgi kriter değerinin en küçük olduğu değer seçilmek yoluyla gecikme uzunluğunu belirlemektedir.

İkincisi, otokorelasyon sorunun olmaması gerekmektedir. Seçilen gecikme uzunluğunun otokorelasyon sorunu olması durumunda ikinci en küçük kritik değer uygun gecikme uzunluğu olarak seçilir fakat otokorelasyon sorunu devam etmesi durumunda bu işlem sorun ortadan kalkana kadar sürdürülür (Koçak, 2014:68; Karagöl vd., 2007:76).

Narayan (2004) çalışmasında, ARDL modelinin bir sabit veya bir trend terimi olup olmadığı, örneklem sayısı, modele dahil edilen değişken sayısı ve değişkenlerin farklı mertebede durağan olması gibi durumlarda F-testinin, standart olmayan bir dağılım yapısına sahip olduğunu söylemişlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin tespiti için ARDL sınır testi yapılır. Sınır testi içinde F istatistiği yapılmaktadır (Akel ve Gazel, 2014:31). F testine ait sıfır ve alternatif hipotezler ise aşağıdaki gibidir (Narayan, 2004:9):

$$H_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = 0 \text{ (eşbütünleşme ilişkisi yoktur)}$$

$$H_0 \neq \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq \delta_4 \neq \delta_5 \neq 0 \text{ (eşbütünleşme ilişkisi vardır)}$$

ARDL yönteminde I(0) alt ve I(1) üst olmak üzere iki asimptotik kritik sınır kullanılmaktadır. Analiz elde edilen F istatistik değeri I(1) üst sınırı geçerse, boş hipotez kabul reddedilir, kısacası uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılır. F istatistik değeri I(0) alt sınırı altında olursa boş hipotez kabul edilir, kısacası uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki yoktur. F istatistik değeri (0) alt ve I(1) üst olmak üzere iki asimptotik kritik sınır arasında olursa, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye ait yorum yapılamaz (Alper ve Alper, 2017:149). ARDL sınır testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu karar verildikten 2'nci aşamaya yani uzun dönem katsayıların tahmine geçilmiştir. Uzun dönem ARDL modeli çalışmamıza uyarlanmış şekli (3.12) nolu eşitlikte gibi gösterilmiştir (Narayan, 2004:11):

$$LPCI_t = a_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} LPCI_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} LM_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{3i} LPOP_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{4i} LINV_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{5i} LEDU_{t-i} + u_t \quad (3.12).$$

Uzun dönemli ilişkiye dair esneklik katsayıları elde edildikten sonra modelin anlamlı olup olmadığını test etmek için otokorelasyon ve değişken varyans ile CUSUM ve CUSUMSQ gibi testlere bakılır (Akel ve Gazel, 2014:31). Yapılan bu testler sonrasında modele dair herhangi sorunu olmadığı belirlendikten sonra ARDL analizinin üçüncü aşaması olan kısa dönem ilişkileri veren koşullu hata düzeltme modelinin tahminine geçilmiştir. (Gülmez, 2015:147). Kısa dönem ilişkileri veren koşullu hata düzeltme modelinin çalışmamıza uyarlanmış şekli (3.13) nolu eşitlikte gösterilmiştir (Narayan, 2004:12):

$$\Delta LPCI_t = a_0 + \sum_{i=t}^m \beta_{1i} \Delta LPCI_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{2i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{3i} \Delta LPOP_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{4i} \Delta LINV_{t-i} + \sum_{i=t}^m \beta_{5i} \Delta LEDU_{t-i} + ECM_{-1} + u_t \quad (3.13).$$

Hata Düzeltme Modeli (*Error Correction Model–ECM*) katsayısı, kısa dönemdeki dengeden sapmaların ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini gösterir. ECM katsayısının 0 ile -1 arasında bir değere sahip olması ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekir (Alam ve Quazi, 2003: 97).

3.2.5.2. Bayer ve Hanck (2013) Eşbütünleşme Testi

Günümüzde gelişen ekonometrik paket programlar sayesinde uygulamalı araştırmalarında eşbütünleşme testleri standart araçlardan biri haline gelmiştir. Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994), Banerjee vd. (1998) ve Breitung (2001) eşbütünleşme testleri aynı model üzerinden farklı sonuçlar verebilmektedir (Kızılkaya vd., 2018:495). Bu durumda da eşbütünleşme testlerinin güvenilirliğinin zedelenmesine neden olmaktadır (Pata, 2020:818).

Bayer-Hanck (2013) literatürdeki eşbütünleşme testlerinin çelişkili sonuçlar ortaya koymasından hareketle, Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) testleri birleştirilerek yeni bir yaklaşımla ve Fisher (1932) ki-kare dağılımı temelli güçlü bir test geliştirmiştir (Aktürk vd., 2014:122). Bayer ve Hanck (2013) testi için hesaplanan istatistikler aşağıdaki denklemde gösterilmektedir.

$$\chi_i^2 = -2 \sum_{i \in I} \ln(pi) \quad (3.14).$$

$$EG - JOH = -2[\ln(PEG) + \ln(PJOG)] \quad (3.15).$$

$$EG - JOH - BO - BA = -2[\ln(PEG) + \ln(PJOH) + \ln(PBO) + \ln(PBDM)] \quad (3.16).$$

Denklem 3.14, 3.15 ve 3.16 ‘da yer alan, “PEG” Engle ve Granger (1987), “PJOH” Johansen (1988), “PBO” Boswijk (1994), “PBDM” Banerjee vd. (1998) testlerinin olasılık değerlerini ifade etmektedir (Kızılkaya, 2018:64). Hesaplanan Fisher (1932) test istatistiği, Bayer ve Hanck (2013) tablo kritik değerlerinden büyük ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi kabul reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir. Kısacası uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu söylemektedir (Kızılkaya vd., 2018:495). Bayer ve Hanck (2013) testinin bazı kıstasları vardır. Bu kurallar ise gecikme uzunluğu belirlenmesi ve değişkenlerin tamamının (1) olması gibi şeklinde sıralanabilir (Tezi ve Pata, 2016:55).

Çalışmada ARDL(2001) sınır testinden sonra değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin kesin kararı verilmesi için dört eşbütünleşme testini bir araya getiren ve Fisher'in (1932) temeline dayanan Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi uygulanması tercih edilmiştir.

3.2.6. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) Uzun Dönem Tahmincisi

Eşbütünleşme sınır testleri sonucunda edilen bulgulara göre seriler arası bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş ise serilerin uzun dönemine ait esneklik katsayılarının elde edilmesi problemi neden olmaktadır (Nazlıoğlu, 2010:97). Uzun dönem katsayılarını tahmin edilmesinde OLS yönteminin kullanılması durumunda sonuçların sapmalı ve tutarsız olmasına neden olabilir (Küçüksoy vd., 2015:706).

Stock ve Watson (1993), uzun vadeli dengeyi tahmin etmek için dinamik en küçük kareler yöntemini (DOLS) geliştirmiştir. Bu yöntem bağımsız değişkenin kendi değerleriyle birlikte, farklarının gecikmeli değerlerinin ve öncül değerlerinin de modele eklenmesiyle OLS'deki sapma ve içsellik problemlerini ortadan kaldırdığını belirtmiştir (Uslu, 2021:1239). DOLS yöntemi bazı güçlü ve avantajlara yönlere sahiptir. Bunları ise şöyle özetlemek gerekirse; homojen olmayan yapılarda ve gözlem sayısının az, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı dirençli (robust) tahmin sonuçları vermektedir (Esteve ve Requena, 2006: 118; Mark ve Sul, 2003: 654). Bununla birlikte bağımlı değişken I(1) olmak kaydıyla bağımsız değişkenler I(1) ve I(0) olma durumunda da DOLS yöntemi kullanılabilir (Çetin, 2018:78). DOLS denklemi aşağıdaki (3.17) no'lu denklemdeki gibidir:

$$y_t = x_t' \beta + d_{1t} \psi_1 \sum_{i=q}^r \Delta x_{t+j}' \delta + u_{1t} \quad (3.17).$$

Burda “q” optimum öncülleri ve gecikme sayılarını ve “U_t” hata terimlerini ifade etmektedir. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşik olduğuna karar verildikten sonra yukarıda belirtilen güçlü yönlerden dolayı “*Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi*” (DOLS) yapılması tercih edilmiştir.

3.2.7. Ampirik Bulgular

Bu kısımda, çalışmada yapılan ekonometrik analizlerin sonuçları değerlendirilecektir. İlk önce değişkenlerin durağanlık durumunu incelenecektir. Bunun içinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF,1981), Phillips-Perron (PP,1988) ve Zivot-Andrews (ZA,1992) birim kök testlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Sıfır hipotezi değişkenler birim kök olduğu, alternatif hipotez ise birim kök olmadığı şeklindedir. ADF ve PP birim kök testi Tablo (3.4)'de yer almaktadır.

Tablo 3.4. ADF ve PP Test Sonuçları

	Değişkenler	ADF		PP	
		Sabitli	Sabitli ve Trend	Sabitli	Sabitli ve Trend
Düzyey	LPCI	0.57	-2.40	1.94	-2.41
	LSAV	-0.89	-2.05	-0.90	-2.19
	LINV	-1.99	-3.06	-2.00	-2.56
	LPOP	-2.18	-2.03	-2.30	-1.62
	LEDU	-1.44	-1.21	-1.36	-1.08
Birinci Fark	LPCI	-5.50*	-4.27**	-6.10*	-6.92*
	LSAV	-5.16*	-5.07*	-5.16*	-5.07*
	LINV	-5.97*	-5.86*	-5.99*	-5.88*
	LPOP	-2.89***	-3.69***	-4.20*	-4.97*
	LEDU	-6.33*	-6.48*	-6.34*	-6.56*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. ADF birim kök testinde gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenirken PP birim kök testinde ise Newey-West bant genişliğine göre belirlenmiştir. ADF ve PP testi için kritik değerler ise %1, %5, %10 anlam düzeyinde sırasıyla sabitli model için: -3.66, -2.96, -2.61, sabit ve trendli için -4.30, -3.57, -3.22'dir.

Test 3.4 'de yer alan ADF ve PP test sonuçlarına göre, sabitli ile sabitli ve trendli her iki modelde LPCI, LSAV, LINV, LPOP ve LEDU değişkenlerin tamamı düzeyde durağan olmayıp birinci farkında durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi sonuçları Tablo 3.5'te sunulmuştur.

Tablo 3.5. Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

		Model A		Model C	
		Kırılma Tarihi	Test İst.	Kırılma Tarihi	Test İst.
Düzyey	LPCI	1999	-4.13	1999	-4.10
	LSAV	2004	-3.83	2004	-3.65
	LINV	1998	-3.48	2004	-4.32
	LPOP	2016	-2.72	2014	-3.53
	LEDU	2004	-4.39	2013	-3.51
Birinci Fark	LPCI	2003	-5.83*	2003	-5.79*
	LSAV	2003	-5.45*	2003	-5.45**
	LINV	2003	-6.59*	2002	-6.66*
	LPOP	2012	-4.82***	2012	-6.94*
	LEDU	2003	-7.57*	2003	-7.82*

Not: Kritik değerlerin tümü Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır: Model A: %1, 5.34; %5, -4.93; %10, -4.58; Model C: %1, -5.57; %5, -5.08; %10, -4.82. Maksimum gecikme uzunluğu 4 seçilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Test 3.5 'te yer alan tek yapısal kırılmalı ZA sonuçlarına göre, A ve C modeli incelendiğinde LPCI, LSAV, LINV, LPOP ve LEDU değişkenlerin tamamı düzeyde durağan olmayıp birinci farkında durağan hale gelmektedir. Birim kök testi sonuçları değerlendirildiğinde değişkenlerin tamamı düzeyde durağan olmayıp birinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir. Yani değişkenlerin tamamı I(1) düzeyinde durağan bulunmuştur. Bu sonuçlar, Bayar - Hanck (2013) ve ARDL (2001) yöntemi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin incelenbilmesine izin vermektedir.

Bayar -Hanck (2013) ve ARDL (2001) yaklaşımları uygun gecikme uzunluğuna duyarlı testlerdir (Tezi ve Pata, 2016:55; Pesaran vd., 2001:308). Bayar ve Hanck (2013) ve ARDL (2001) analizine geçilmeden önce birim kök analizinden sonra ikinci önemli konu olan gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada gecikme uzunluğu AIC bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. Ardında otokorelasyon sorunu içerip içermediğini araştırmak için Breusch-Godfrey Otokorelasyon (B-G) testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda otokorelasyon sorunu içermediği tespit edilmiştir. Tablo 3.6'da gecikme uzunluğu ve B-G testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.6. Gecikme Uzunluğu ve B-G Testi Sonuçları

Lag	AIC	B-G Testi
0	-6.22	0.09
1	-15.65*	0.56

Not: *, Tabloda lag, gecikme uzunluğu; AIC, Akaike Bilgi Kriterine Kriterini temsil etmektedir. *B- G testi; Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Çalışmada gecikme uzunluğu 1 olarak belirlendikten sonra değişkenler arası uzun dönemli ilişki varlığının sınanması için ARDL sınır testi yapılmıştır. Tablo 3.7 ve Şekil 3.1 sınır testi sonuçlarını gösterilmiştir.

Tablo 3.7. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model	k	N
F(LPCI, LSAV ,LINV,LPOP,LEDU)	4	31
F İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
11.89*	4.09	5.53

Not: K, bağımsız değişken sayısını,N ise birim ifade etmektedir.

%1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Kritik değerleri Pesaran vd.,(2001:300)'deki Tablo CI(V)'ten alınmıştır.

ARDL sınır testi alt, üst sınır ve kararsızlık bölgesin olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri üst sınırı aşarsa değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmektedir. Eğer F istatistik değeri alt sınırı geçmediği takdirde eşbütünleşme ilişki yoktur anlamına gelmektedir. Ama F istatistik değeri alt ve üst sınır arasında olduğu takdirde değişkenler arasında uzun dönem ilişkisine ait bir yorum yapılamaz (Eriçok ve Yılcı, 2013:98). Tablo 3.7 'de görüldüğü gibi hesaplanan F istatistik değeri üst sınır değerinden büyük olduğu için temel hipotez reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Kısacası değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varlığı bulunmuştur. ARDL sınır testinin ardından değişkenler arası kesin sonuç elde etmek için Bayer-Hanck (2013) tarafından geliştirilen güçlü eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Bayer-Hanck (2013) eşbütünleşme testine ait bulgular Tablo 3.8'de gösterilmiştir.

Tablo 3.8. Bayer - Hanck (2013) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model: LPCI = f(LSAV, LPOP, LINV, LEDU)				
	Engle-Granger (1987) Testi	Johansen (1988) Testi	Boswijk (1994) Testi	Banerjee vd. (1998) Testi
Test İstatistiği	-3.18	43.04 *	-3.737***	21.77**
Prob.	0.47	0.0030	0.0849	0.0286
Bayer ve Hanck (2013) Eşbütünleşme Testi				
	Fisher İstatistikleri	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
EG-JOH	13.108**	15.845	10.576	8.301
EG-JOH-BO- BDM	25.150 **	30.774	20.143	15.593

Not: Uygun gecikme uzunluğu AIC (Akaike Bilgi Kriteri)ye göre 1 olarak belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.8’de yer alan sonuçlar incelendiğinde Johansen (1988), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) test sonuçlarına göre seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi var iken Engle ve Granger (1987) testinin sonuçlarına göre eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Bayer-Hanck (2013) Eşbütünleşme testi sonuçlarına bakıldığında hesaplanan iki Fisher istatistik değeri Bayer-Hanck tablo %5 kritik değerlerinden büyük olduğu için reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varlığı bulunmuştur.

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmasından sonra uzun dönem katsayıları DOLS ve ARDL uzun dönem tahmincileri ile araştırılacaktır. DOLS uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 3.9’da sunulmuştur.

Tablo.3.9. DOLS Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık Değerleri
LPOP	1.27*	0.16	7.73	0.0000
LSAV	-0.37*	0.09	-3.79	0.0026
LINV	0.43*	0.05	8.65	0.0000
LEDU	0.05*	0.01	5.37	0.0002
C	-17.51*	2.62	-6.61	0.0000
Diagnostikler	R ² =0.99, Adj-R ² =0.99			

Not: Uygun gecikme uzunluğu AIC göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.9’da yer alan DOLS uzun dönem tahmincisinin sonuçlarından görüldüğü üzere, savunma harcamaları (LSAV) değişkenine ait katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, brüt sabit sermaye yatırımları (LINV), nüfus (LPOP) ve beşerî sermaye (LEDU) değişkenlerine ait katsayıların ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Uzun dönemli sonuçlar ayrıntılı incelendiğinde savunma harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış, büyüme üzerinde % 0.37 oranında azalmaya neden olmaktadır. Beşerî sermaye ve brüt sabit sermaye yatırımlarında meydana gelecek %1’lik artışlar, Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde sırasıyla ve yaklaşık olarak %0.05, %0.43 oranında artışa neden olmaktadır. Son olarak nüfusta meydana gelecek %1’lik bir artış, büyümeyi ortalama %1.27 oranında artırmaktadır. Seriler arasında uzun dönem ARDL modeli kurularak uzun ve kısa dönemli ilişki sınanacaktır. Bunun için ilk önce bilgi kriterine göre uygun ARDL modeli seçilecek ve ardından uzun ve kısa dönem ile hata düzeltme modeli tahmin edilecektir. Çalışmada gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC kriteri kullanılmıştır. ARDL uzun dönem tahmini için en uygun model olarak (1,0,0,1,0) modeli olmasına karar verilmiştir. ARDL (1,0,0,1,0) uzun dönem modeli sonuçları Tablo 3.10’de verilmiştir.

Tablo 3.10. Uzun Dönem ARDL (1,0,0,1,0) Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken = LPCI				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık Değerleri
LPOP	1.63*	0.14	11.09	0.0000
LSAV	-0.18***	0.10	-1.79	0.0853
LINV	0.49*	0.10	4.83	0.0001
LEDU	0.03**	0.01	2.71	0.0122
C	-23.15*	2.32	-9.95	0.0000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.10’de yer alan sonuçlara göre beşerî sermaye, nüfus ve brüt sabit sermaye yatırımlarının uzun dönemli katsayıların tamamı pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Savunma harcamalarının değişkenine ait katsayı ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Beşerî sermaye, nüfus ve brüt sabit sermaye yatırımlarındaki %1’lik bir artışı uzun dönemde ekonomik büyümeyi sırasıyla %0.03, %1.25, %0.49 oranında arttırmaktadır. Savunma harcamalarındaki %1’lik bir artış ise uzun dönemde ekonomik büyümeyi %0.18 oranında azalttığı bulunmuştur.

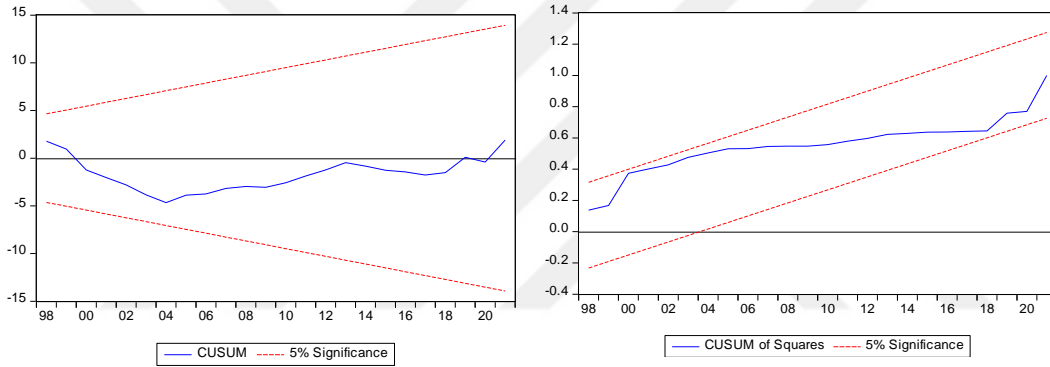
ARDL yöntemi ile tahmin edilen katsayılara göre savunma harcamaları ve büyüme arasında negatif, beşerî sermaye, nüfus ve brüt sabit sermaye yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Diagnostik test sonuçları Tablo 3.11 ‘de yer almaktadır.

Tablo 3.11. *Diagnostik Test Bulguları*

Jarque-Bera Normallik Testi	3.02(0.21)
Ramsey Reset Testi	0.75(0.45)
Değişen Varyans (Heteroskedasticity) Test: Breusch-Pagan-Godfrey	0.88(0.52)
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi	1.25(0.30)

Not: Parantez İçerisindekiler Prob Değerlerini Göstermektedir.

Tablo 3.11’de Diagnostik test sonuçları bakıldığında kurulan ARDL modelinde hataların normal dağılım gösterdiği, model kurma hatasının olmadığı, değişen varyans ve otokorelasyon sorunun yaşanmadığını söylemek mümkündür. ARDL modelinin istikrarlı olup olmadığını Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen Cumulative Sum (CUSUM) ve Cumulative Sum of Squares (CUSUMSQ) testleri yapılarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Şekil 3.1’de sunulmuştur

Şekil 3.1. *CUSUM ve CUSUM of Square Testleri*

Yukarıdaki grafiklere bakıldığında CUSUM ve CUSUM-of-Square test sonuçlarına göre 1990-2021 dönemi için kurulan ARDL modelinin parametrelerinin kararlı olduğu, başka bir deyişle, herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönem tahmini yaptıktan sonra kısa dönem ve hata düzeltme modeli tahminine geçilmiş olup tahmin sonuçları Tablo 3.12’de sunulmuştur.

Tablo 3.12. *Kısa Dönem ARDL (1,0,0,1,0) Modeli Sonuçları*

Bağımlı Değişken = LPCI				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık Değerleri
D(LINV)	0.38*	0.38	10.08	0.0000
CointEq(-1)*	-0.51*	0.05	-9.28	0.0000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.12’de kısa dönem ve hata düzeltme modelinin sonuçları görüldüğü üzere, hata düzeltme teriminin (ECM) katsayısı ve % 1 anlamlılık düzeyinde katsayısı -0.51 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar incelendiğinde kısa dönemde meydana gelen sapmanın $1/|ECM| = 1/|0.51|$ yaklaşık 1.96 dönem sonra uzun dönemde dengesine geldiğini göstermektedir. Kısa dönemde brüt sabit sermaye yatırımlarındaki %1’lik bir artış büyüme üzerinde %0.38’lik bir artışa neden olmaktadır.

SONUÇ

Savunma, insanoglunun var oluşu ile başlayan ilk ve orta çağlar boyunca devam eden ve günümüze kadar artarak süren zorunlu bir ihtiyaçtır. Abraham Maslow 1943 yılında yayınladığı eserde insanın en önemli ihtiyaçlarını toplam beş grup altına toplayarak “ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı” altında açıklanmıştır. Bu açıklamada insanın fizyolojik (yemek, içmek vb), ihtiyaçları ardından savunma ihtiyacının olduğu söylenerek savunmanın insan için ne kadar önemli bir ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. İnsanlar, savunma ihtiyacını bir kamu hizmeti olarak görerek tehdit ve tehlikelere karşı koruyacak olan kurumun devlet olduğunu savunmuşlardır (Baran, 2018:58). Devletler ise bireylerin yaşamını ve kendi varlığını güvenlik dairesinde korumak için savunma görevini yerine getirirken çeşitli teori ve politikalar üretmişlerdir (Demir, 2022:74).

Türkiye’de savunma harcamaları bütçe ve bütçe dışı kaynaklardan oluşmaktadır. Savunma harcamalarının bütçe içi kaynakları; Milli Savunma Bütçesi, Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesinden oluşmaktadır. Savunma harcamalarının bütçe dışı kaynakları ise; Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı, Dış Askerî Yardımlardan oluşmaktadır. Savunma harcamaları için en büyük ve en önemli kaynağı bütçeden gelen kaynaklar oluşturmaktadır.

2022 yılı konsolide bütçe rakamları incelendiğinde bu durum daha net görülmektedir; Millî Savunma Bakanlığı 129.9 milyar TL, Jandarma Genel Komutanlığı 35.996 milyar TL, Sahil Güvenlik Komutanlığı 1.917 milyar TL olmak üzere 2022 yılında toplam yaklaşık 168 milyar TL ‘lik bütçeden harcama yapılırken Savunma Sanayii Destekleme Fonundan 3,5 milyar TL, Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı ise 696.329 Milyon TL savunma harcamalarına kaynak ayrılmıştır. Bu bilgiler ışığında Türkiye’deki savunma harcamalarının çok büyük bölümünün bütçe tarafından finansman edildiği, küçük bir kısmının ise bütçe dışından kaynaklarla finansman edildiği söylenebilir.

Mevcut teorik ve ampirik literatür incelendiğinde savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkili olduğu ancak bu etkinin hangi yönde olduğu konusunda bir fikir birliği bulunmadığı söylenebilir. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda literatürde iki görüş bulunmaktadır.

Bunlar; Askerî Keynesyen Yaklaşım ve Neo-Klasik yaklaşımdır. Askerî Keynesyen yaklaşımı, savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki pozitif etkilere neden olduğunu savunurken Neo-Klasik yaklaşım ise savunma harcamalarının ekonomi üzerinde negatif etkilere neden olduğunu savunmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1990–2021 dönemi verileri kullanılarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki Barro (1990) tarafından geliştirilen ve daha sonra Mylonidis (2008) tarafından değiştirilen Barro (1990) tipi model kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada savunma harcamaları ve brüt sabit sermaye yatırımlarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı, kişi başına düşen GSYİH (2015 sabit fiyatları baz alınarak reel gayri safi yurt içi hasıla, ABD doları cinsinden), toplam nüfus ile beşerî sermaye değişkenleri kullanılmıştır. Analizde uzun dönem ilişkini varlığını ve esneklik katsayılarını tespit etmek için ARDL (2001) ve Bayer-Hanck (2013) sınır testleri ile ARDL uzun ve kısa dönem, DOLS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada uzun dönemde esneklik katsayıları elde edilmeden önce değişkenlerin birim kök durumuna bakılması gerekmektedir. Birim kök testi olarak ADF, PP ve Zivot Anders birim kök testi yapılmış olup değişkenlerin tamamının birinci farkında durağan olduğu bulunmuştur. Ardından seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı öğrenilmesi için ARDL (2001) ve Bayer-Hanck (2013) sınır testi yapılmıştır. Sınır test sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir. Daha sonra uzun dönemli katsayılara bakılması için ARDL uzun dönem ve DOLS testleri yapılmıştır.

ARDL uzun dönem sonuçlarına göre savunma harcamaları değişkenine ait katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, brüt sabit sermaye yatırımları nüfus ve beşerî sermaye değişkenlerine ait katsayıların ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Beşerî sermaye, nüfus ve brüt sabit sermaye yatırımlarında meydana miktarında meydana gelecek %1'lik artışlar, ekonomik büyüme üzerinde sırasıyla %0.03, %1.63 ve %0.49 oranında artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Son olarak savunma harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış, büyüme üzerinde %0.18 azalmaya neden olmaktadır.

Kurulan modelin kısa dönem hata düzeltme katsayısı tahmini üzere negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise meydana gelen şokların yaklaşık 1.96 dönem sonra düzeldiği görülmüştür.

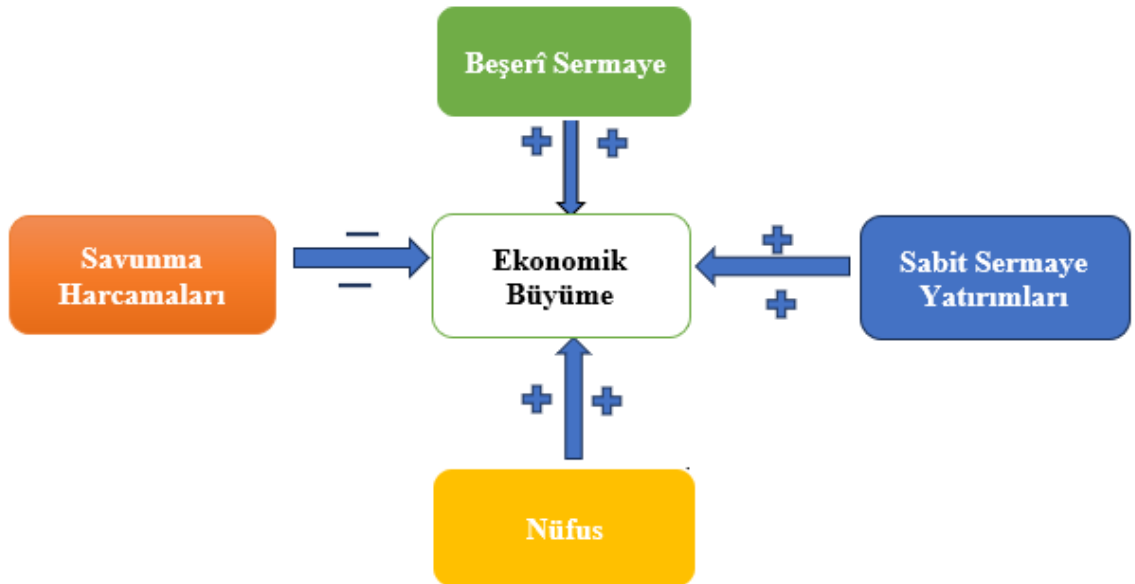
DOLS uzun dönem tahmin sonuçlarına göre brüt sabit sermaye yatırımları, nüfus, beşerî sermaye ve savunma harcamaları ait katsayı değeri %1 düzeyinde anlamlılığa sahiptir. Uzun dönemde brüt sabit sermaye yatırımları, nüfus, beşerî sermayede meydana gelen %1'lik bir artış, ekonomik büyüme üzerinde sırasıyla %0.43, %1.27, %0.05 artırırken savunma harcamalarında %1'lik bir artış ise ekonomik büyüme % 0.37 azalttığı tespit edilmiştir.

Beşerî ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunması, Çakmak ve Gümüş (2005), Manga vd., (2015), Köprücü ve Sarıtaş (2017), Yılmaz vd. (2019), Uğur ve Atılğan'ın (2023) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Bununla beraber, Türkiye'de beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde fiziki sermayeden daha az etkili olduğu bulunmuştur. Karataş ve Çankaya (2010) 'ya göre bunun nedeni Türkiye, iktisadi gelişmede önceliği kuruluşundan itibaren daha az sermaye ve beşerî sermaye gerektiren hafif sanayi yatırımlarına ağırlık vermiştir. Bu sebeple ülkede uzun süre fiziki sermaye ağırlıklı bir sermaye birikimi olmuştur. Bir diğer nedeni mevcut beşerî sermayenin, ekonominin ihtiyaçlarına yeterince cevap vermeyen nitelik ve dağılıma sahip olmasıdır. Bir başka neden olarak, yüksek nitelikli olmakla birlikte kendisine Türkiye'de istihdam alanı bulanmayan bazı beşerî sermaye sahiplerinin, ülke dışına göç etmesi olarak sayabiliriz (Çakmak ve Gümüş, 2005:70). Bu bağlamda Türkiye'de beşerî sermayenin güçlü bir oranda büyüme desteklemesi için politika yapımcıları öncelikle, resmi eğitim yatırımlarını artırmalı, iş başında yetiştirmeye ve mesleki eğitime yönelik teşvikler vermelidir (Uğur ve Atılğan, 2023:195). Bunun yanı sıra, üretim ve hizmet örgütlenmelerinde niteliksel normlar geliştiren işgücü ve eğitim planlarına gereksinim duyulmaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005:70).

Nüfus ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif bir ilişki tespit edilmesi, Güneş (2005)'in çalışmalarını destekler niteliktedir. Güneş (2005)'e göre bunun nedeni Türkiye'de nüfus içsel bir değişken olmasından kaynaklı olduğunu söylemiştir. Türkiye genç ve dinamik nüfusa sahiptir. Bu mevcut dinamik nüfusun en önemli sermaye olarak değerlendirildiği ülkemizde eğitim sektörüne yapılacak yatırımlar, ekonomik büyümenin gerektirdiği nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasına ve rekabet gücümüzün artmasına olanak sağlayacak diğer yandan da kalkınmanın önemli göstergeleri doğrudan olumlu etkilenecektir (Akçacı, 2013:77).

ARDL uzun dönem ve DOLS testleri sonucunda ortaya çıkan esneklik değerlerine göre savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar; Aizenman ve Glick (2003,2006), Karagöl ve Palaz (2004), Erbaykal (2007), Tekeoglu (2008), Canbay (2010), Künü (2010), Korkmaz (2015), Fatah ve Salihoğlu (2016), Yokuş (2016), Desli vd., (2017), Arshad vd.,(2017), Özdemir vd., (2018), Topal (2018), Erdem (2018), Kollias ve Paleologou (2019), Akcan (2019), Asiloğulları (2019), Saba ve Ngepah (2020), Azam (2020), Kanca ve Yamak (2020), Canbay (2020), Atilla ve Kök (2020), Khalid ve Habimana (2021),Yolcu Karadam vd., (2021), Torun vd., (2021), Yılmaz (2022), Emre Topkaya (2022), Güler (2022) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular Şekil.4.1 'de özetlenerek sunulmuştur.

Şekil.4.1. Bulguların Özeti

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği yani Neo-Klasik Yaklaşımın Türkiye’de geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde savunma harcamalarının eğitim, sağlık vb. yatırımlar üzerinde engelleyici veya dışlayıcı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Türkiye’nin jeopolitik ve coğrafi konumu gereği güçlü bir orduya sahip olması gereklidir. Savunma harcamalarının azaltılması ordunun zayıflamasına ve bu da ulusal bağımsızlık ve bütünlüğün zarar görmesine sebep olacaktır. Bu durumun söz konusu olmaması için savunma harcamalarının büyüme üzerinde neden negatif etkisinin olduğu tespit edilerek, bu etki en aza indirilmelidir.

Türkiye’de savunma harcamalarının artması bütçe açığı, dış borç, ödemeler dengesi, kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması gibi farklı kanallar üzerinde büyümeyi negatif yönde etkilemiş olabilir.

İlk olarak savunma harcamaları ve bütçe açığı arasındaki ilişki kısaca açıklarsak. Savunma harcamalarının en önemli finansman kaynağı devlet bütçesidir (Sezgin, 2000:476). Özellikle yeterli finansman kaynağı olmayan ülkelerde ithalata dayalı savunma harcamalarının artması durumda bütçe üzerinde baskı yaratacaktır. Karar vericiler bu durum karşısında bütçe açığını kapatmak için dış borçlanma yoluna gidecektir. Bu durum dış borç stokunun artmasına neden olacaktır. Artan borç ödeme yükü, yatırımları ve sermaye birikimini kısıtlamakta ve yönüyle ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Karagöl, 2010:4).

İkinci olarak, ülke savunma malzemesi ihtiyacını ithalat yoluyla temin ediyor ve mevcut döviz kaynakları kıt ve döviz ihtiyacı toplam ithalatı karşılamıyor olması durumunda. O ülke ancak dış borçlanma yoluyla mevcut döviz ihtiyacını telafi edilebilir. Ama durumda dış borçların artmasına neden olurken aynı zamanda ithalatı ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz bir etkisi olacaktır. Aynı zamanda bu olumsuz etki büyümeyi yansıyacaktır (Karakurt, vd., 2020:276; Canbay ve Mercan, 2017:92). Türkiye’de bütçe açığı, silah ihracatı ve ithalatı, savunma harcamaları ile dış borç arasındaki ilişki Tablo 4.1’de sunulmuştur.

Tablo 4.1’de ilk olarak silah ihracatı ve ithalatı arasında ile savunma harcamaları verileri incelendiğinde silah ihracatı ve savunma harcamaları aralarında zıt yönlü bir ilişki olduğu görülürken silah ithalatı ile savunma harcamaları birlikte hareket ettiği dikkat çekmektedir. Bu hareketlilik Türkiye’de ithalata dayalı savunma harcamalarının olduğu göstermektedir.

İkinci olarak bütçe açığı ve savunma harcamaları arasında ilişki bakıldığında savunma harcamalarının arttığı dönemlerde bütçe açıklarının yükselirken savunma harcamalarının azaldığında bütçe açıklarının düşüş yaşandığı gözlenmiştir. Son olarak bütçe açığı, toplam dış borç ve cari işlemler açığı incelendiğinde bütçe açığının yükseldiği dönemlerde toplam dış borcunda yükseldiği dikkat çekmektedir. Bu da bütçe açığı ve toplam dış borcun aralarında sıkı bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Tablo 4.1.Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve Bazı Makro İktisadi Verileri (1990-2021).

Yıl	Silah İhracatı (Milyon USD)	Silah İthalatı (Milyon USD)	Toplam Dış Borç Stoku /GSYH(%)	Bütçe Açığı/ GSYH(%)	Savunma Harcamaları/ GSYH(%)	Cari işlemler dengesi / GSYH(%)
1990	0*	1241	26,1	-2,2	3,53	-1,74
1991	0*	1279	26,7	-3,9	3,75	0,16
1992	0*	1879	27,8	-3,2	3,87	-0,61
1993	0*	2329	29,6	-5	3,92	-3,56
1994	0*	1891	38,8	-2,9	4,05	2,01
1995	3	1564	33,6	-3	3,90	-1,38
1996	3	1484	32,6	-6,2	4,14	-1,34
1997	0*	1512	33,2	-5,8	4,10	-1,38
1998	3	2626	34,7	-5,4	3,18	0,72
1999	44	1733	40,6	-8,7	3,89	-0,36
2000	20	1180	43,4	-8	3,66	-3,61
2001	5	508	56,1	-12,1	3,60	1,86
2002	27	872	55,4	-11,4	3,80	-0,26
2003	43	331	46,9	-8,8	3,30	-2,40
2004	28	257	40,8	-5,4	2,70	-3,47
2005	23	1094	34,8	-1,3	2,41	-4,14
2006	65	529	38,9	-0,6	2,36	-5,59
2007	83	690	37,9	-1,6	2,22	-5,42
2008	118	638	36,4	-1,8	2,20	-5,11
2009	64	731	42,4	-5,5	2,49	-1,74
2010	70	467	39,6	-3,6	2,27	-5,74
2011	90	760	38,3	-1,4	2,03	-8,87
2012	141	1481	40,7	-2	2,01	-5,36
2013	138	769	42,3	-1,2	1,92	-5,75
2014	154	1527	44,4	-1,3	1,87	-4,04
2015	223	445	46,5	-1	1,81	-3,08
2016	242	328	46,7	-1,1	2,05	-3,06
2017	179	429	52,6	-1,5	2,05	-4,65
2018	249	488	53,6	-1,9	2,52	-2,58
2019	248	756	54,8	-2,9	2,69	1,42
2020	251	96	60,4	-3,5	2,43	-4,42
2021	438	272	58,3	-2,8	1,90	-0,88

Kaynak: SIPRI, 2023; Word Data, 2023; Eser, 2021:112; Hazine ve Maliye Bakanlığı 2023 verilerinden elde edilerek tablo oluşturulmuştur.

Not: *Toplam silah ihracatı 0.5 milyon dolardan az olduğu ifade etmektedir.

Tablo 4.1 genel olarak değerlendirildiğinde savunma harcamaların yükseldiğinde bütçe açığı ile dış borçlarında birlikte yükseldiği görülmektedir. Yani savunma harcamalarında artması durumunda bütçe üzerinde olumsuz baskıya neden olmaktadır. Karar vericiler ise bütçe açığını dış borç yoluyla karşıladığını anlaşılmaktadır. Bu sonuç, Karagöl ve Turhan (2008), İpek ve Esener (2014) Karakurt vd., (2020) , çalışmaları ile tutarlıdır. Bununla birlikte Canbay ve Mercan (2017) ,Gül ve Torusdağ (2020),Türkiye üzerinde yaptıkları ampirik çalışmada savunma harcamaları ve cari açık arasında uzun dönemde bir ilişki tespit etmişlerdir.

Türkiye’de yerli savunma sanayisi yeterli gelişmemiş olmasından dolayı mevcut ulusal güvenlik için gerekli ekipmanları ithalata yaparak karşılamaktadır. İthalata dayalı savunma harcaması yapması hem dış ticaret hem de bütçe üzerinde baskı yaratmaktadır. Mevcut açığı dış borçlanma yaparak çözülmesi dış borçlanmayı artırdığını göstermektedir. Aynı zamanda cari açığı arttırıcı olumsuz etkileri olacaktır. Bütün bu sonuçlar incelendiğinde, savunma harcamalarının büyüme üzerinde doğrudan bir etkisini olmadığı bütçe, dış borç ve cari denge gibi kanallar üzerinde büyümeyi olumsuz etkidiği açıktır. Bu durumda ancak savunma harcamalarının bütçede olumsuz baskı oluşturmaması ve büyümeyi negatif etkilememesi için ihracata dayalı bir savunma sanayinin desteklenmelidir. Yerli savunma sanayinin desteklenmeli ve gelişmesi büyümeye pozitif katkı sağlayacaktır (Baltacı ve Hayaloğlu, 2021:167). Ayrıca savunma harcamalarının optimal düzeyinin tespit eden çalışmaların yapılması gereklidir. Çünkü savunmaya gereğinden fazla kaynak ayrıldığı takdirde ülkenin kıt kaynakları israf edilirken gereğinden daha az kaynak ayrıldığında ulusal güvenliği riske atabilir (Altun, 2017:274).

Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği gibi kamu harcamaları içerisinde en büyük payı savunma harcamaları almaktadır. Bu durumda savunma harcamalarına aktarılan kaynakların etkin ve verimli kullanılması büyük önem kazanmaktadır. Kaynaklar verimli ve etkin bir şekilde kullanılmadığını takdirde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olacaktır. Bu sebeple olumsuz etkilerin azaltılması için de savunma harcamalarının denetlenmesi gerekir (Güneş, 2011:161).

Çalışma sonucunda savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif bulunması Türkiye’de kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmadığı göstermektedir. Ama bunun kesin tespiti için daha çok çalışma yapılmalıdır. Bununla birlikte savunma harcamalarının etkin ve verimli kullanılması için savunma bütçesinin kamuoyuna açık şekilde hazırlanmalı, savunma harcamalarının demokratik ve uluslararası hukuka uygun (askerî kurumların ihaleleri dahil) olacak şekilde denetim yapılması, denetleme yapacak kurumların her türlü siyasi baskıdan uzak ve bağımsız kuruluşlar olmalıdır.

Bu araştırma doğrultusunda, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılması için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- ✓ Silah ithalatını azaltılması ve yerli savunma sanayinin gelişmesi desteklenmeli
- ✓ Savunma sanayi alanında sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağının yetişeceği meslek liseleri, ön lisans ve lisans seviyelerinde eğitim yerleri açılmalı
- ✓ Yerli savunma sanayinin gelişmesi için ucuz enerji ve vergi teşvikleri sağlanması ve alt yapının yatırımlarının planlanması
- ✓ Savunma sanayisine dayalı organize sanayi bölgelerinin kurulması
- ✓ Savunma sektörünün düzenleyen ve denetleyen bir kurumun kurulması

Son olarak, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü hakkında yapılacak çalışmalarda bütçe açığı, silah ithalatı, dış borç, ödemeler dengesi, enerji tüketimi, karbon salınımı, yolsuzluk, gelir dağılımı ve tehdit göstergelerin etkisinin incelendiği çalışmalar literatürünü zenginleştirecektir. Bunun birlikte ampirik literatürde Feder-Ram , Genişletilmiş Solow ve Barro modellerinin birlikte yer aldığı çalışmalar az yer aldığı görülmüştür. Bu bağlamda araştırmacıların zaman serileri veya panel veri analizi kullanarak üç modelin birlikte kullanıldığı çalışmalar üzerine odaklanmalarını öneriyoruz.

KAYNAKÇA

- Abu-Bader, S., ve Abu-Qarn, A. S. (2003). Government Expenditures, Military Spending and Economic Growth: Causality Evidence From Egypt, Israel, and Syria. *Journal Of Policy Modeling*, 25(6-7), 567-583.
- Abubaker, S.S. (2021). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi* , 5 (1), 35-58.
- Acun, S. (2013). *Ekonomik Kriz ve Eksik İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aijaz Syed, A. (2021) The Asymmetric Relationship Between Military Expenditure, Economic Growth and Industrial Productivity: An Empirical Analysis Of India, China and Pakistan Via The NARDL Approach. *Revista Finanzas Y Política Económica*, 13(1), 77-97.
- Aikaeli, J., ve Mlamka, B. (2010). Military Expenditure And Economic Growth In Africa: A Cross Country Study Of 48 States. *Available At SSRN 2706037*.
- Aizenman, J. ve R. Glick. (2003). Military Expenditure, Threats and Growth, *National Bureau Of Economic Research Working Paper No. 9618*.
- Aizenman, J. ve Glick. R. (2006). Military Expenditure, Threats, and Growth. *Journal Of International Trade and Economic Development*, 15(2), 129-155.
- Akalın, G. (1986). *Kamu Ekonomisi*, 2.Baskı, No 554, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Akalın, G. (2014). *Çevre-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Mustafa Kemal Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de Yatırım ve Askerî Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1982- 2017 ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 359- 369.
- Akça, E. E. (2014). *Doğal Kaynakların Ekonomik Gelişme Üzerine Etkisi: Seçilmiş Ülke Deneyimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Akçair, İ. (2011). *Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Krizler İlişkisinin İncelenmesi (1980-2009) Dönemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44),23-41.
- Akın ,T.(2018). *Cumhuriyet Dönemi Savunma Sanayii Politikalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Giresun.
- Akın, A. ve Özsağır, A. (2012). Hizmet Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 11 (4), 311-331.
- Akkaynak, İ. G. (1980). *Türkiye’de 1980 Sonrası Yatırım Politikaları Çerçevesinde Sermaye Birikiminin Gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

- Akkoyunlu, P. (2001). Kamu Malı ve Hizmeti Tanımı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (40).
- Aktan, C. C. (2016). Temsili Demokrasilerde İdeal Bir Siyasal Rejim (Hükümet Sistemi) Arayışı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 18–35.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 35-47.
- Aktuğ, S. (2010). Kavramsal Açından Ekonomik Büyüme Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkileri. *Sosyal Politika*, 10(04),
- Aktürk, L. N., Yılcı, V., ve Bozoklu, Ş. (2014). Spot ve Türev Piyasalar Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği. *Vergil, H., Sezer, Ö. & Dökmen G., Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 675-687.
- Akume, M. A., Jelilov, G., ve Akanegbu, B. (2019). The Impact Of Military Spending On Economic Wellbeing İn Nigeria. *International Journal Of Business, Economics and Management*, 6(4), 186-200.
- Alam, I., ve Quazi, R. (2003). Determinants Of Capital Flight: An Econometric Case Study Of Bangladesh. *International Review Of Applied Economics*, 17(1), 85-103.
- Alexander, W. R. J. (1990). The Impact Of Defence Spending On Economic Growth: A Multi-Sectoral Approach To Defence Spending and Economic Growth With Evidence From Developed Economies. *Defence and Peace Economics*, 2(1), 39-55.
- Alexander, W. R. J. (1995). Defence Spending: Burden Or Growth-Promoting?. *Defence and Peace Economics*, 6(1), 13-25.
- Al-Habees, M. A., ve Rumman, M. A. (2012). The Relationship Between Unemployment and Economic Growth İn Jordan and Some Arab Countries. *World Applied Sciences Journal*, 18(5), 673-680.
- Alp, E. Ç. (2006). *Ortadoğu Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Gelişmeler ve Askerî Harcamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alper, F. Ö. ve Alper, A. E. (2017). Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Sosyoekonomi*, 25(33), 145-156.
- Altay, C. (2020). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ülke Grupları Üzerinde Bir Uygulama (1993-2017)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şırnak.
- Altun, N. (1998). *Savunma Harcamaları ve Türkiye'deki Gelişme Seyri (1973-1998 Dönemi)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altun, N. (2017). Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma. *Research Journal Of Politics, Economics and Management*, 274.
- Altunç, Ö. F. (2011). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 145-157.
- Antonakis, N. (1997). Military Expenditure and Economic Growth İn Greece, 1960-90. *Journal Of Peace Research*, 34(1), 89–100.

- Anwar, M. A., Rafique, Z., Ve Joiya, S. A. (2012). Defense Spending-Economic Growth Nexus: A Case Study Of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 163-182.
- Apanisile, O. T., ve Okunlola, O. C. (2014). An Empirical Analysis Of Effects Of Military Spending On Economic Growth In Nigeria: A Bound Testing Approach To Co-Integration 1989-2013. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 6(6), 117-130.
- Arshad, A., Syed, S. H., ve Shabbir, G. (2017). Military Expenditure and Economic Growth: A Panel Data Analysis. *Forman Journal of Economic Studies*, 13(1-12), 161-175.
- Arslan Ü (2011) Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış* ,11(1),73–80.
- Arslan, A. (2002). Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim. *Maliye Dergisi*, (140), 1– 14.
- Arslan,M.O. (2020). *Kamu Ekonomisi I* . Mehmet Oğuz Arslan (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. Yayın No: 2829.
- Asiloğulları, M. (2019). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi (1960-2017)* .(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Bartın Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Asiloğulları, M. (2020). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017). *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(37), 125-157.
- Atesoglu, H. S. Ve Mueller, M. J. (1990). Defence Spending and Economic Growth. *Defence Economics*, 2, 19–27.
- Atesoglu, H.S. (2002) Defense Spending Promotes Aggregate Output In The United States: Evidence From Cointegration Analysis. *Defence And Peace Economics* 13(1,) 55–60.
- Atilla, Y. (2019). *Askerî Harcamaların Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Örneği (1996-2016)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü ,İzmir.
- Atilla, Y., ve Kök, R. (2020). Askerî Harcamaların İktisadi Büyümeye Etkisi: Sistem GMM Yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 299-316.
- Augier, M., McNab, R., Guo, J., ve Karber, P. (2017). Defense Spending and Economic Growth: Evidence From China, 1952–2012. *Defence and Peace Economics*, 28(1), 65-90.
- Avcı, B. S. (2015). *Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ay, A., Kızılkaya, O. ve Aktar, T. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Demokrasi'nin DYY Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 73-88.
- Aydemir, C., ve Baylan, S. (2015). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 417-435.
- Aydın, A. M. (2022). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Açısından Günümüz Öğrenci İhtiyaçlarının İncelenmesi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 5(3), 234-251. doi: 10.52848/ijls.1083692.

- Aydın, B. (2021). Türkiye Ekonomisi İçin Benoit Hipotezinin Geçerliliği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, (39), 1-27.
- Aygün, S. (2021). *Türkiye Savunma Harcamalarının Büyümeye Etkisi ve G7 Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Analizi (1999-2019)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Millî Savunma Üniversitesi /Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Ayhan, H. (2015). Terör Kavramı, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul Özelinde Birleşmiş Milletler'in 2001 Sonrası Terör Yaklaşımı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(21), 117-146.
- Azam, M. (2020). Does Military Spending Stifle Economic Growth? The Empirical Evidence From Non-OECD Countries. *Heliyon*, 6(12), e05853.
- Ball, N. (1988). *Security and Economy In The Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Balyemez, S. A. (2023). *Dünyada ve Türkiye'de Savunma ve Güvenlik Ekonomisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara,2023.
- Barış, A., ve Barlas, E. (2017). Kamu Maliyesi Teorisinde Küresel Kamusal Mallar . *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* , 12(1), 129-152.
- Barış, E. (2009). Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21).
- Baran, T. (2018). Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), Doi: 10.29131/Uiibd.429369.
- Barro, R. (1991).Economic Growth in a Cross-Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-444.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending İn A Simple Model Of Endogenous Growth. *Journal Of Political Economy*, 98, S103–S125.
- Başar, S., ve Künü, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 1- 30.
- Başaran, M. E. (2009). *Savunma Sanayi Projeleri ve Finansal Kararlar Yönünden İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ SBE, Ankara
- Başeren, S. H. (2008). Terrorism With Its Differentiating Aspects. *Defence Against Terrorism Review*, 1(1), 1-11.
- Baştuğ, A. N., ve Beşirli, Ö. B. (2022). Covid-19 Sürecinde 50/d'li Araştırma Görevlilerinin Eksik İstihdam Sorunları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 13(2), 77-99.
- Bayer, C., ve Hanck, C. (2013). Combining Non-Cointegration Tests. *Journal Of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95.
- Bayrak, M. ve Kanca, O. C. (2013). Türkiye'de Kamu Kesimi Açıklarının Nedenleri Ve Fiyatlar Genel Düzeyi Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48, 91-111.
- Bayrak, R. (2019). Does Optimal Size of Defense Expenditure Exist: An Empirical Study on Turkey. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 18(1), 135-160.

- Bayraktar, S. (2019). *Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü ,İstanbul.
- Bayramoğlu, Z. (2010). Tarımsal Verimlilik ve Önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 24(3), 52-61.
- Beenstock, M. (1993). International Patterns Of Military Spending, *Economic Development and Cultural Change*. 41(3), 633-649.
- Bekmez, S., ve Destek, M. A. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 93-96.
- Bektaş, G. (2017). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Tekirdağ.
- Benoit, E. (1973) Defence and Economic Growth in Developing Countries. *Boston: Lexington Books*.
- Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271-280.
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (7. Basım). İstanbul: Ekin Basın Yayım.
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I., ve Bhattacharya, S. (2016). The Effect Of Renewable Energy Consumption On Economic Growth: Evidence From Top 38 Countries. *Applied Energy*, 162, 733-741.
- Biber, İ. (2013). *Belediyelerde Muhasebe Personeli Eğitiminin Analitik Bütçe Uygulamaları Üzerindeki Etkisi: Bir Uygulama (Malatya İli Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Biçen, O. F., ve Çoban, M. N. (2018). Savunma Harcamaları Temelinde Barro Modelinin Geçerliliği. *Sosyoekonomik Boyutlarıyla İnovasyon*, 34, 32-40.
- Bilbao-Osorio, B. ve Rodriguez-Peso, A. (2004). From R&D to Innovation and Economic Growth in the EU. *Growth and Change*, 35 (4), 434-455.
- Bilgili, Y. (2020). *Makro İktisat* (12. Baskı). İstanbul: 4t Yayınevi.
- Bilici, Y.(2021). *Savunma Sanayi Harcamalarının Türkiye Ekonomisine Makro Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi /Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Bilişli, K. (2011). Askerî Keynesçilik. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 17-18.
- Birol, Y. E. (2010). *Kamusal Bir Mal Olarak Savunma ve Türkiye 'de Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Erzincan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Erzincan.
- Biswas, B. ve Ram, R. (1986). Military Expenditure and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 34, 361–372.
- Bove, V., ve Brauner, J. (2016). The Demand For Military Expenditure İn Authoritarian Regimes. *Defence and Peace Economics*, 27(5), 609–625. <https://doi.org/10.1080/10242694.2014.925325>

- Boztepe, S.(2021). *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Arme Eğrisinin Geçerliliği: Ortadoğu Ülkeleri Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Balıkesir.
- Bölme, S.M. (2012). Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askerî Üsler: Süreklilik ve Değişim, *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 51-71.
- Brauer, J. (2002) Survey and Review Of The Defense Economics Literature On Greece and Turkey: What Have We Learned? *Defence and peace Economics*, 13(2), 85-108.
- Bremmer, D. ve R. Kesselring (2007). The Impact Of Defense Spending On GDP: The Case Of North America, *Rose-Hulman Institute of Technology Working Paper*.
- Brown, R. L., Durbin, J., ve Evans, J. M. (1975). Techniques For Testing The Constancy Of Regression Relationships Over Time. *Journal Of The Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.
- Bulutay, T.(1995). *Investment as The Fundamental Force of Development*, Investment and Labour Market in Turkey: Proceedings of Seminar Held in Ankara, Ed: Tuncer Bulutay, DİE, Ankara.
- Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- Bulutoğlu, K. (2008). *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı* (7. Basım). Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Bülbül, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (9), 1-51.
- Canbay, Ş. (2010). *Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayinin Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Canbay, Ş. (2020a). Türkiye’de Savunma Harcamaları ile Araştırma Ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisinin Kısa Ve Uzun Dönemli Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(37), 1-24.
- Canbay, Ş. (2020b). Türkiye’de Özel Sektör ile Kamu Sektörüne Ait Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının Kişi Başına Düşen Gelir Üzerine Katkısı Bulunuyor mu?, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 38-52.
- Canbay, Ş., ve Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.
- Canbay, Ş., ve Mercan, D. (2020). Türkiye'de Askerî Harcamaların İşsizlik Üzerindeki Etkileri. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15 (60), 941-952.
- Candar, Ö. (2003). *Military Expenditures and Economic Growth In Turkey*. (Published Doctoral Dissertation,). *Bilkent University The Department of Management*, Ankara.
- Cappelen, Å., Gleditsch, N. P., ve Bjerkholt, O. (1984). Military Spending and Economic Growth In The OECD Countries. *Journal Of Peace Research*, 21(4), 361-373.
- Chester, E. (1978). Military Spending and Capitalist Stability. *Cambridge Journal of Economics*, 2 (3), 293–98.
- Chomsky, N. (1993). What Uncle Sam Really Wants (Tucson, AZ.).

- CN, O., Asogwa, F. O., ve Nwafee, F. I. (2018). Military Expenditure and Human Capital Development İn Nigeria. *American Journal of Economics*, 8(5), 221-229.
- Çakmak, M. (2017). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı, İK Genç, İş Kariyer ve İnsan Kaynakları Merkezi, <http://www.ikgenc.com/2017/12/15/maslowun-ihityaclar-hiyerarşisi-kurami/>, Erişim Tarihi: 01/07/2023.
- Çakmak, E., ve Gümüş, S. (2005). Türkiye'de Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Çalışkan, M. (2020). Suriye'de PKK Faaliyetlerinin Tarihî Arka Planı ve PYD Terör Örgütünün Siyasallaşma Çabaları. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 63-91.
- Çaycı, S. (2016). Türkiye'nin Milli Güvenliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 3327-3344.
- Çaytaş,Ş.(2020). *Tereyağından Silah Yapmak (?) : Ekonomik Yaptırımların Savunma Harcamalarına Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, T. (1999). *Askerî Harcamalar ve Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir İnceleme(1980-1995)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çetin, H. (2020). *Türkiye'de Bölgesel Tehditler Bağlamında Savunma Sanayinin Analizi: Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Çetin, M. (2018). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Bir Zaman Serisi Kanıtı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 69-88.
- Çetinkaya, M. (2004). Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 239-260.
- Çetinkaya, M., Çetinkaya, A. T., ve Aksoy, E. (2017). Askerî Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 210-225.
- Çetinkaya, T. A. (2014). *Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Belirleyicileri 1975 -2012*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, İ. T., ve Ünsal, Y. (2021). Askerî Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Orta Doğu Ülkeleri Açısından Benoit Hipotezinin Sınanması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 276-289.
- Çınar, S. (2015). Doğal Kaynaklar ve Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomik Ülkeler Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37 (2), 171-190.
- Çiçek, H., Gözegir, S. ve Çevik, E. (2010) Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 11(1), 141-155.
- Çiftçi, M. (2001). *Dünyada ve Türkiye'de 1980 Sonrası Savunma Harcamalarının Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İstanbul.

- Çolak, O., Özuyar, S. E. G., ve Bülbül, D. (2023). Investigating the Nexus Between Militarization and Inflation in Turkey. *Scientific Annals of Economics and Business*, 70(2), 203–220. <https://doi.org/10.47743/saeb-2023-0020>.
- Çöğürçü, İ. (2016). İktisadi Doktrinlerde Geçmişten Günümüze Girişimciliğin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 65-80.
- D'Agostino, G., Dunne, J. P. ve Pieroni, L. (2019). Military Expenditure, Endogeneity and Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 30(5), 509-524. Doi: 10.1080/10242694.2017.1422314
- D'agostino, G., Dunne, J. P. ve Pieroni, L. (2017). Does Military Spending Matter for Long-Run Growth?. *Defence and Peace Economics*, 28(4), 429-436.
- D'Agostino, G., Dunne, J. P., ve Pieroni, L. (2012). Corruption, Military Spending and Growth. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 591-604.
- Dabağır, C. (2005). *Savunma Sanayinin Durumu ve Dışa Bağımlılığın Azaltılması Yönünde Uygulanması Gereken Stratejiler ve Özel Sektörün Bu Konudaki Katkılarının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). Harp Akademileri Komutanlığı/Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Das, R. C., Dinda, S., ve Ray, K. (2015). Causal Link Between Military Expenditure and GDP-A Study Of Selected Countries. *International journal of Development and Conflict*, 5(2), 114-126.
- Dedebeğ, E. ve Meriç, M. (2015). Avrupa Birliği Ülkelerinde Savunma Harcamalarını Belirleyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler: Panel Veri Analizi. *Sayıştay Dergisi*, 97, 92-93.
- Defense Security Cooperation Agency (2023). <https://www.dsca.mil/> Erişim 1/07/2023.
- Deger, S. (1986). Economic Development and Defense Expenditure. *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 179–96.
- Deger, S., ve Sen, S. (1995). Military Expenditure and Developing Countries. T. Sandler, ve K. Hartley içinde, *Handbook of Defense Economics I*, 275-307. Amsterdam: Elsevier Science.
- Deger, S., ve Smith, R. (1983). Military Expenditure and Growth İn Less Developed Countries. *Journal Of Conflict Resolution*, 27(2), 335-353.
- Demez, S., ve Polat, İ. H. (2021). MINT Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 1032-1044.
- Demir, F. (2011). *Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Verimlilik Karaman Belediyesi Hizmetleri Üzerine Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Demir, M. (2022). Milli Savunma Teknolojileri ve Türk Silahlı Kuvvetleri. *Eurasia Academy of Sciences Social Sciences Journal*, (45), 73-85.
- Demiraslan, M. (2020). *Dinamik Panel Veri Analizi: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ESOĞÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

- Desli, E., Gkoulgkoutsika, A., ve Katrakilidis, C. (2017). Investigating The Dynamic Interaction Between Military Spending and Economic Growth. *Review Of Development Economics*, 21(3), 511-526.
- Destek, M. A. (2016). NATO Ülkelerinde Askerî Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(28), 209-223.
- Destek, M. A. (2016). The Nexus Between Military Spending And Economic Growth In Newly Industrialized Countries: Panel Evidence From Cross-Sectional Dependency. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 9(17), 37-50.
- Destek, M.A. ve I. Okumus (2016). Military Expenditure and Economic Growth in BRICS and MIST Countries: Evidence from Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *SouthEastern Europe Journal of Economics*, (2), 175-186.
- Devarajan, S., Swaroop, V., ve Zou, H. F. (1996). The Composition Of Public Expenditure and Economic Growth. *Journal Of Monetary Economics*, 37(2), 313-344.
- Dickey D.A.ve Fuller W.A.(1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root , *Econometrica*, 49(4), 1057 1072.
- Dickey, D.A.ve Fuller W.A. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Seres With A Unit Root. *Journal Of The American Statistical Association*, 74(366), 427 431.
- Dimitraki, O., ve Menla Ali, F. (2015). The Long-Run Causal Relationship Between Military Expenditure and Economic Growth In China: Revisited. *Defence and Peace Economics*, 26(3), 311-326.
- Dimitraki, O., ve Win, S. (2021). Military Expenditure Economic Growth Nexus İn Jordan: An Application Of ARDL Bound Test Analysis İn The Presence Of Breaks. *Defence and Peace Economics*, 32(7), 864-881.
- Doğanay, H., ve Altaş, NT (2013). *Doğal Kaynaklar* (Güncellenmiş 5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık .
- Doruk, M. (2008). *1980 Sonrası Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomiye (Büyümeye) Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Dritsakis, N. (2004). Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation For Greece and Turkey. *Journal Of Policy Modeling*, 26(2), 249-264.
- Dudzevičiūtė, G. (2022). *Military Human Potential İn The Context Of Defence-Growth Relationship: Evidence From The Baltic States*. In Challenges To National Defence İn Contemporary Geopolitical Situation (CNDCGS’2020): Proceedings of 3rd International Conference CNDGS’2022 (pp. 186-194). General Jonas Zemaitis Military Academy of Lithuania.
- Dunne, J. P. ve R. P. Smith (2007). Chapter 28 The Econometrics of Military Arms Races. In T. Sandler and K. Hartley (Eds.), *Handbook of Defense Economics*, Volume 2 of *Handbook of Defense Economics*, pp. 913–940. Elsevier.
- Dunne, J. P., Perlo-Freeman, S., ve Smith, R. P. (2008). The Demand For Military Expenditure İn Developing Countries: Hostility Versus Capability. *Defence And Peace Economics*, 19(4), 293-302.

- Dunne, J. P., Smith, R., ve Willenbockel, D. (2005). Models Of Military Expenditure and Growth: A Critical Review. *Defence and Peace Economics*, 16(6), 449–461.
- Dunne, J. P., ve Nikolaidou, E. (2012). Defence Spending And Economic Growth İn The EU15. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 537-548.
- Dunne, J.P., Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001) Defence Spending And Economic Growth: A Causal Analysis For Greece and Turkey. *Defence and Peace Economics* 12(1), 5–26.
- Dunne, JP ve Perlo-Freeman, S. (2003). The Demand for Military Spending in Developing Countries. *International Review of Applied Economics*, 17(1), 23-48.
- Dunne, P. ve Mohammed, N. (1995). Military Expenditure İn Sub-Saharan Africa: Some Evidence For 1967-85. *Journal Of Peace Research*, 32(3), 331–343.
- Dunne, P. ve R. Smith (2020). Military Expenditure, İnvestment and Growth, *Defence and Peace Economics* 31(6), 601–614.
- Durgun, Ö., ve Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 126-137.
- Emre, T. E.(2022). *Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme Ve Cari Açık İlişkisi: Seçili Ülkelerle Panel Veri Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü ,İzmir.
- Erbaykal, E. (2007). *Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Ercan, Y. N. (2002).İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*, 129-138.
- Erdem, F. (1997). *Türkiye’de Olağanüstü Dönemlerde Savunma Harcamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Erdem, M. S. (2018). *Savunma Ekonomisi Üzerine Üç Makale*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Erdem, Y. (2019). *Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Erdogdu, O. S. (2008). Political Decisions, Defense and Growth. *Defence and Peace Economics*, 19(1), 27-35.
- Erdoğan, S., ve Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme-Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.
- Ergün, Y. (2022). *Savunma Harcamalarının Dış Borçlanma ile İlişkisi: Türkiye Analizi*. Eğitim Yayınevi.
- Eriçok, R. E. ve V. Yılcı (2013). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Erkeç, E. (2023). Adalar Denizi’nde yaşanan Türkiye-Yunanistan geriliminin Doğu Akdeniz Bölgesel Güvenlik Kompleksine yansımaları. *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 4(2), 24-48.

- Erkem, A .(2019). Truman Doktrini ve Marshall Planı Doğrultusunda Gelişen Türk- ABD İlişkilerine Bir Bakış, *Tam Metin Bildiri, III. International Conference Onglobalization & International Relations, April 4-7, Gaziantep*
- Erman, A.K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(11)*,394- 420.
- Eroğlu, E. (2018). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi: NATO Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi. (Yayınlanmamış Dokta Tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.*
- Ertüzün, T. (1970). Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (30)*, 1-4,.
- Esgin, Y. (2010). *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki: Silah İhracatçısı ve İthalatçısı Ülkeler için Panel Veri Yöntemi ile Bir Analiz. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.*
- Eshay, E. (1983), *Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries*, Cambridge: Cambridge University Press
- ESİAD. (1996). Ege Bölgesi Yatırımcı Profili (ESİAD Yayın No:96/ESA- 10. b.). İzmir: Ege Sanayici ve İşadamları Derneği (ESİAD).
- Esteve, V. ve Requena, F. (2006). A Cointegration Analysis of Car Advertising and Sales Data in the Presence of Structural Change. *Int. J. of the Economics of Business, 13-1*, 111-128.
- Ezer, F. (2014). Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı. *Turkish Studies, 9(4)*, 445-456.
- Faini, R., Annez, P. ve Taylor, L. (1984). Defense Spending, Economic Structure, and Growth: Evidence Among Countries And Over Time. *Economic Development and Cultural Change ,32(3)*, 487–498.
- Farzanegan, M.R. (2014). Military Spending and Economic Growth: The Case of Iran. *Defense and Peace Economics, 25(3)* , 247-269.
- Fatah, A. A., ve Salihoglu, S. A. (2016). A Comparative Study Of The İmpact Of Defense Expenditures On Economic Growth İn Indonesia And Turkey. *The Journal Of Defense Sciences, 15(1)*, 55-77.
- Feder, G. (1983). On Exports And Economic Growth. *Journal Of Development Economics, 12(1-2)*, 59-73.
- Fisher, R. (1932). *Statistical Methods For Research Workers*. London: Oliver and Boyd
- Fontanel, J. (1995). The Economics Of Disarmament. *Handbook of Defense Economics, 1*, 563-590.
- Frederiksen, P.C. ve Looney, R. (1983) Defense Expenditures and Economic Growth in Developing Countries. *Armed Forces and Society, 633–645..*
- Galvin, H. (2003). The Impact Of Defence Spending On The Economic Growth Of Developing Countries: A Cross-Section Study. *Defence and Peace Economics, 14(1)*, 51-59.
- Gerni, C., Sarı, S., Yurttañıkımaz, Z. Ç., ve Emsen, Ö. S. (2020). Askerî Harcamalar ile İcatçılık ve Teknolojik Mal İhracatı Arasındaki İlişkiler, *International Conference On Eurasian Economies* ,106-114.

- Gezer, M. A. (2022). The Causality Relationship Between Military Expenditure and GDP in 12 NATO Member Countries based on Per Capita Values. *Sosyoekonomi*, 30(52), 157-181.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Gök, A. ve Mavruk, Ç. (2022). Türkiye-Yunanistan Arasında Güvenlik İkilemi ve Silahlanma Yarışı: Kardak ve Doğu Akdeniz Krizleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 973-993.
- Gökbunar, R., ve Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59(1), 159-179.
- Gökmenoğlu, K. K. Taspınar, N. ve Sadeghieh, M. (2015). Military Expenditure and Economic Growth: The Case Of Turkey, *Procedia Economics and Finance*, 25, 455-462.
- Görkem, H. ve S. Işık (2008). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 25(2), 405-424.
- Gözler N. (2016). *Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). İzmir Katip Çelebi/ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gupta, S., Clements, B., Bhattacharya, R., ve Chakravarti, S. (2004). Fiscal Consequences Of Armed Conflict And Terrorism In Low- And Middle-Income Countries. *European Journal of Political Economy*, 20, 403–421.
- Gül, E , Torusdağ, M . (2020). Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3) , 2978-3003.
- Güller, Z. (2022). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Çankırı.
- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 139-152.
- Gümüşdaş, E. (2010). Türkiye’de Savunma Sanayii ve Savunma Harcamalarının Ekonomideki Yeri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Gündoğan, N (2017). *Çalışma Ekonomisi I*. Naci Gündoğan ,Mustafa Kemal BİÇERLİ (Ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. Yayın No: 2382.
- Günel, F.(2021). *D-8 Ülkelerindeki Askerî Harcamaların Ekonomik Büyümeye Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Kocaeli.
- Güner, H., Korkmaz, A., (2015). KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Girişimcilik İlişkisi: Eğitim Alıp İş Kurmayanlar Üzerine Bir Araştırma. *İş ve Hayat Dergisi*, (4), 155-182.

- Günlük-Şenesen, G. (2002). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri 1980-2001. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı.
- Güneş, M. (2011). Etkin Bir Kamu Yönetimi İçin Artan Savunma Harcamalarının Denetimi ve Hesap Verebilirliğin Rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 139-166.
- Gürsoy, E. S. K. (2019). *Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Güven, E. T. A. ve Uysal, D. (2013). Türkiye’de Döviz Kurlarındaki Değişme ile Enflasyon Arasındaki İlişki (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 141-156.
- Habibullah, M. S., Law, S. H., ve Dayang-Afizzah, A. M. (2008). Defense Spending and Economic Growth İn Asian Economies: A Panel Error-Correction Approach.
- Hacibebekoğlu, H. C. (2019). Türkiye’nin Son Çeyrek Yüzyılının Büyüme Muhasebesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(37), 49-61.
- Halicioğlu, F. (2004). Defense Spending And Economic Growth İn Turkey: An Empirical Application Of New Macroeconomic Theory. *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(3) ,193–201.
- Hatemi-J, A., Chang, T., Chen, W. Y., Lin, F. L., ve Gupta, R. (2018). Asymmetric Causality Between Military Expenditures and Economic Growth İn Top Six Defense Spenders. *Quality & Quantity*, 52(3), 1193-1207.
- Heo, U. (2010). The Relationship Between Defense Spending and Economic Growth in the United States. *Political Research Quarterly*, 63(4), 760-770.
- Hewitt, D. F. (1991). Military Expenditure: Econometric Testing of Economic and Political Influences. IMF Working Paper.
- Hewitt, D. P. (1992) Military Expenditures Worldwide: Determinants and Trends, 1972 – 1988, *Journal Of Public Policy*, 12, 105 – 152.
- Hewitt, D.P. (1993). Military Expenditure 1972-1990: The Reasons Behind The Post-1985 Fall İn World Military Spending. IMF Working Paper WP/93/18 (Washington: International Monetary Fund).
- Hışırlı, S. (2014). *Belediyelerde Stratejik Plana Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi: Şanlıurfa Belediyesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Hirnisca, M. T., Habibullah, M. Z., ve Baharom, A. H. (2009). Defense Spending and Income İnequality: Evidence From Selected Asian Countries. *Modern Applied Science*, 3(5), 96-111.
- Hou, N., ve Chen, B. (2013). Military Expenditure And Economic Growth İn Developing Countries: Evidence From System GMM Estimates. *Defense and Peace Economics*, 24(3), 183-193.
- Intriligator, M.D. ve D.L. Brito (2000),. Arms Race. *Defence and Peace Economics*, 11(1), 45-54.
- Işık, A.K. (2009). Kültür ve Kalkınma: Vergi Kültürü Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 9 (2), 851– 865.

- Işık, N. ve Demir, F. (2012). Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Verimlilik: Karaman Belediyesi Hizmetleri Üzerine Bir Uygulama, *Maliye Dergisi*, 163, 147-169.
- Işık, N., Acar, M. ve Işık, B. (2004). *Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 325-340
- Işık, N., ve Demir, F. (2012). Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Verimlilik: Karaman Belediyesi Hizmetleri Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Dergisi*, 163, 147-169.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2017). “2018 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/A6gVnVMgjz-jandarma-genel-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2018). “2017 yılı Faaliyet Raporu”, <https://www.jandarma.gov.tr/indirilebilir-icerikler>, Erişim 1/07/2023,
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2018). “2019 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/A6gVnVMgjz-jandarma-genel-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2020). “2019 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/A6gVnVMgjz-jandarma-genel-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2021). “2020 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/A6gVnVMgjz-jandarma-genel-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2022). “2021 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/A6gVnVMgjz-jandarma-genel-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2023). “2022 yılı Faaliyet Raporu”, <https://www.jandarma.gov.tr/indirilebilir-icerikler>, Erişim 1/07/2023.
- Kahn, J. R. (1998). *The Economic Approach To Environmental And Natural Resources*. The Dryden Press.
- Kalaš, B., Mirović, V., ve Milenković, N. (2021). Panel Cointegration Analysis of Military Expenditure and Economic Growth in the Selected Balkan Countries. *Economic Themes*, 59(3), 375-390.
- Kalaycıoğlu, E. (2018), *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, (Ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No:3758.
- Kalyoncu, H. ve Yücel, F. (2006). An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece. *Journal of Economic Studies*, 33(5), 336-343.
- Kanca, O., ve Yamak, R. (2020). Türkiye Ekonomisi Açısından Benoit Hipotezinin Testi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 823-839.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(3), 145-169
- Karabağ, H. (2021). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Tarım Politikaları ve Az Gelişmiş Ülkeler Tarımsal Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1945-2000). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40),253-299.

- Karadeniz, M.(2019). *Savunma Niteliğindeki Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar/Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Karagöl, E. (2005). Defence Expenditures and External Debt In Turkey. *Defence and Peace Economics*, 16(2), 117-125.
- Karagöl, E. ve Palaz, S. (2004).,Does Defence Expenditure Deter Economic Growth In Turkey? A Cointegration Analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 289-298.
- Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2007).Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Karagöz, K. (2016). Girişimcilik-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (GKD)*, 2016(2), 264-292.
- Karakaya, C., ve Sahinoglu, T. (2020). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 335-351.
- Karakurt, B., Şentürk, SH ve Şahingöz, B. (2018). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Maliye Dergisi* , 175 , 154-170.
- Karakuş, A. (2006). *Türk Savunma Sanayinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı NATO Ülkeleri ile Karşılaştırılmalı Ekonometrik Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi).Kara Harp Okulu/ Savunma Bilimleri Enstitüsü , Ankara
- Karataş, M., ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşerî Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 29-55.
- Karşıyakalı, B. (2008). *Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaya, E. (2006). *Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri: 1980-2004 Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kaya, E. (2019). *Zaman Serileri Analizinde Box-Jenkins Yöntemi ile Savunma Sanayi Verileri Üzerine Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Kaya, H. P. (2019). Politik ve Finansal Riskin BİST İmalat Sektörünün Performansı Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), 30-45.
- Kaynar, A. K., ve Kaynar, İ. S. (2018). The Role Of The “Lend and Lease Agreement” In The Development Of Us-Turkey Relations. *International Relations & Law*, 109.
- Kennedy, P. (2015). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (12. Basım). (Çev.) B. Karanakçı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kesgingöz, H., ve Olcay, T. (2016). Türkiye ve Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleri için Benoit Hipotezinin Sınanması: Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 585-607.

- Khalid, M. A., ve Altaee, H. H. A. (2015). Military Spending And Economic Growth Relationship İn The Case Of France, ARDL and Causality Analysis. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(4), 178.
- Khalid, U., ve Habimana, O. (2021). *Military Spending And Economic Growth İn Turkey: A Wavelet Approach*. *Defence and Peace Economics*, 32(3), 362-376.
- Kılıç, E. (2018). *Terör Olaylarının Makroekonomik Sonuçları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kıran, B. (2014). *Uygulamalı Ekonometri-I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSUZEM).
- Kızılkaya, O. (2018). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 59-72.
- Kızılkaya, O., Dağ, M., ve Demez, S. (2018). Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinde Flypaper (Sinek Kağıdı) Etkisi: Yapay Sınır Ağları ve Eşbütünlük Analizi. *Maliye Dergisi*, (174), 484-501.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. ve Ay, A. (2017). Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Üzerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dışa Açıklığın Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelerde Panel Veri Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 18(1), 63-78.
- Kinsella, D. (1990). Defense Spending and Economic Performance İn The United States: A Casual Analysis. *De Economía*, 1(4), 295-309.
- Kirmanoglu, H. (2005). *Kamu Ekonomisi Analizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Koban, E., (1998). Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye’deki Gelişimi. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Sayı: 355, Ocak, Ankara, 40-54.
- Kocalar, S. (2021). *Seçilmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarını Etkileyen Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Ampirik Bir Analiz (2000-2018)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Koç, M. (2017). *Atatürk Döneminde Müteşebbis Sınıfın Geliştirilmesine Yönelik Tasarruflar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Koçak, E. (2014). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62-73.
- Kollias, C. (1994) .The Economic Effects Of Defence Spending İn Greece 1963–90: Some Preliminary Econometric Findings, *Spoudai*, 44(3–4), 114–130.
- Kollias, C. G. ve Makrydakis, S. (1997). Defense Spending and Growth İn Turkey 1954–1993: A Causal Analysis. *Defence and Peace Economics*, 8, 189–204
- Kollias, C. (1989) .*Military Expenditure and Economic Development, The Case Of Greece: 1952-1987*. (PhD thesis, Thames Polytechnic).
- Kollias, C., Paleologou, S. M., ve Tzeremes, P. (2020). Defence Spending And Unemployment İn The USA: Disaggregated Analysis By Gender and Age Groups. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 26(2), 20180052.

- Kollias, C., Paleologou, S. M., Tzeremes, P., ve Tzeremes, N. (2017). Defence Expenditure and Economic Growth In Latin American Countries: Evidence From Linear and Nonlinear Causality Tests. *Latin American Economic Review*, 26(1), 1-25.
- Kollias, C., ve Paleologou, S. M. (2019). Military Spending, Economic Growth and Investment: A Disaggregated Analysis By Income Group. *Empirical Economics*, 56, 935-958.
- Korkmaz, A. ve Mahiroğulları, A.(2007). İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları, Türkiye ve AB Ülkeleri, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2007.
- Korkmaz, Ö., ve Bilgin, T. (2017). Askerî Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 289-316.
- Korkmaz, S. (2015). The Effect Of Military Spending On Economic Growth and Unemployment In Mediterranean Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273-280.
- Korkmaz, S. (2015). The Effect of Military Spending on Economic Growth and Unemployment. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273–280.
- Korkmaz, O (2019). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Diniperspektif Odaklı Çalışma* . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Korkurt, C. (2020). *Dünya'da Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Milli Savunma Üniversitesi/Atatürk Stratejik Araştırmalar, İstanbul.
- Köprücü, Y., ve Sarıtaş, T. (2017). Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 77-89.
- Kula, S.ve Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam doyumu arasındaki ilişki, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(12), 191-210.
- Kung, Hsien-Hung, ve Jeniffer C. H. Min. (2013). Military Spending and Economic Growth Nexus In Sixteen Latin and South American Countries: A Bootstrap Panel Causality Test. *Romanian Journal Of Economic Forecasting*, 16(4), 171-185.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ. Ve Özbek, R.İ. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Küçükkalay, M., Türkcan, K. (2004). Nüfus ve Kalkınma, Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular (ss.71-110). Derleyen Muhsin KAR ve Sami TABAN, Bursa: Ekin Kitabevi
- Künü, S. (2010). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Atatürk Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Lai, C. C., Shieh, J. Y., ve Chang, W. Y. (2002). Endogenous Growth and Defense Expenditures: A New Explanation Of The Benoit Hypothesis. *Defence and Peace Economics*, 13(3), 179-186.
- Lanrui, L., Rahman, Z. U., Khattak, S. I., ve Hassan, M. M. (2022). Asymmetric Effect Of Military Expenditures On Economic Growth In Pakistan: A Nonlinear-ARDL Approach. *Engineering Economics*, 33(3), 316-325.

- Lenain, P., Bonturi, M. ve Koen, V. (2002). The Economic Consequences of Terrorism, Economics Department Working Paper No. 334, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris CEDEX 16, Paris, France.
- Lim, D. (1983). Another Look At Growth and Defense In Less Developed Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 31(2), 377-384.
- Looney, R. E. (1995). Defense Expenditures and Savings In Pakistan: Do Allocations To The Military Reduce National Savings?. *Savings and Development*, 213-230.
- Looney, R.E. (1989). Impact of Arms Production on Income Distribution and Growth in the Third World. *Economic Development and Cultural Change*, 38(1), 145-153.
- Looney, R.E. (1997). Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan. *Journal of Policy Modeling*, 19 (4), 381- 406
- Lorusso, M., ve Pieroni, L. (2017). The Effects Of Military and Non-Military Government Expenditures On Private Consumption. *Journal of Peace Research*, 54(3), 442-456.
- Lucas, E. Robert (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Maizels, A. ve Nissanke, M. K. (1986). The Determinants of Military Expenditures in Developing Countries. *World Development* 14(9), 1125-1140.
- Majeski, S. ve Jones, D. (1981). Arms Race Modelling: Causality Analysis and Model Specification. *Journal of Conflict Resolution* 25, 259-288.
- Malizard, J. (2014). Defense Spending and Unemployment In France. *Defence and Peace Economics*, 25(6), 635-642.
- Mankiw, N. G., Romer, D., ve Weil, D. N. (1992). A Contribution To The Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal Of Economics*, 107(2), 407-437.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N. ve Kandır, E. D. (2015). Beşerî Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- Mark, Nelson C. ve Sul, Donggyu (2003). Cointegration Vector Estimation by Panel DOLS and Long-Run Money Demand. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(5), 655-680
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50,370-396.
- Mert, M., & Çağlar, A. E. (2019). Eviews ve Gauss uygulamalı zaman serileri analizi. 1. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Millî Savunma Bakanlığı. (2019). “2018 yılı Faaliyet Raporu”, [https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/basin/2017%20Faaliyet%20Raporu\(1\).pdf](https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/basin/2017%20Faaliyet%20Raporu(1).pdf), Erişim 1/07/2023.
- Millî Savunma Bakanlığı. (2020). “2019 yılı Faaliyet Raporu”, [https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Kurumsal%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu\(1\).pdf](https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Kurumsal%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu(1).pdf), Erişim 1/07/2023.
- Millî Savunma Bakanlığı. (2021). “2020 yılı Faaliyet Raporu”, [https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Milli%20Savunma%20Bakanl%C4%B1%202020%20Y%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu%20\(2\).pdf](https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Milli%20Savunma%20Bakanl%C4%B1%202020%20Y%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu%20(2).pdf), Erişim 1/07/2023.

- Millî Savunma Bakanlığı. (2022). “2021 yılı Faaliyet Raporu”, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2021.pdf>, Erişim 1/07/2023.
- Millî Savunma Bakanlığı. (2023). “2022 yılı Faaliyet Raporu”, [https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu\(2\).pdf](https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu(2).pdf) , Erişim 1/07/2023.
- Mintz, A. ve Huang, C. (1990). Defense Expenditures, Economic Growth and The Peace Dividend. *American Political Science Review*, 84 ,1283–1293.
- Mintz, A. ve Stevenson, R. T. (1995). Defense Expenditures, Economic Growth, and The ‘Peace Dividend’: A Longitudinal Analysis Of 103 Countries. *Journal Of Conflict Resolution*,39, 283–305.
- Musgrave, R. A.(1959). *The Theory of Public Finance*. New York: McGraw-Hill.,1959.
- Mylonidis, N. (2008). Revisiting The Nexus Between Military Spending and Growth in The European Union. *Defence and Peace Economics*, 19(4), 265-272.
- Nadaroğlu, H. (1985), *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş
- Naimoglu, M., ve Özbek, S. (2022). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Yeniden Gözden Geçirilmesi: Fourier Yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 174-188.
- Narayan, P. K. (2004). Fiji's Tourism Demand: The ARDL Approach To Cointegration. *Tourism Economics*, 10(2), 193-206.
- Narayan, P. K. ve R. Smyth (2005). Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL Approach. *Journal of The Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115.
- Narayan, P. K., ve Singh, B. (2007). Modelling The Relationship Between Defense Spending and Economic Growth For The Fiji Islands. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 391-401.
- Navarro, M.S. ve Cabello, M.V. (2015). The Causal Relationship between Military Spending and Unemployment in the EU 15, *Social Science Research Network*, erişim adresi: <http://ssrn.com/abstract=2550136>
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerine Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Nourzad, F. (1987). A Reexamination of the Effect of Rapid Military Spending on Inflation. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 26(3), 57-66.
- Nişancı, M. (2004). Müteşebbis-Piyasa Etkileşimi ve Ekonomik Dengesizliğin Çözümünde Müteşebbisin Rolü. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 609-627.
- Odabaşoğlu, Ş. (2012). *Türkiye ve Avrupa Birliği Savunma Sanayi Gelişimi Çerçevesinde Türkiye'nin Seçilmiş Bazı Avrupa Birliği Ülkeleri ile 72 Arasındaki Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisine Ampirik Yaklaşım*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Okur, H. (1992). *Kamu Harcamaları İçinde Savunma Harcamalarının Yeri ve Türkiye'deki Gelişimi (1970-1990)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Okur, H. (2017). *Türkiye’de Savunma Harcamalarının Gelişimi Ve Bazı NATO Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Analizi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).Gaziosmanpaşa Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Orman, Y. (2018). *Türkiye’de Kamu ve Özel Sektör İnşaat Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Malatya.
- Owens GP, Steger MF, Whitesell AA, Herrera CJ. (2009).Posttraumatic Stress Disorder, Guilt, Depression, and Meaning In Life Among Military Veterans. *Journal Of Traumatic Stress* ,22(6),654-7.
- Öcal, S. T. A. (2021). Siber Güvenlik Perspektifinde Türkiye’nin Güvenlik Stratejileri. İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, (İRÜİSTANBUL), 25-26 Mart 2021.
- Önal, S.(2021). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir İnceleme*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü , Zonguldak.
- Önce, A. G., Marangoz M. ve Erboy, N. (2014). Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Girişimciliğin Rolü ve Önemi. *International Conference On Eurasian Economies*.1-11
- Özbilgin. Y, H, (2004). *Savunma Sanayii’nin Ekonomideki Yeri Savunma Harcamalarının Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkileri*.(Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Milli Savunma Bakanlığı SSM, Ankara
- Özcan, M. (2021). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerinde Etkisi: G20 Ülkeleri İçin Mukayeseli Bir Analiz. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 79-100.
- Özçelik, Ö. ve Önder, H. (2016). Savunma Harcamalarına Terör Riskinin Etkisi: Ampirik Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(1), 36-46.
- Özdemir, D., Gerni, C., Aydemir, A. F., ve Emsen, Ö. S. (2018). *Türkiye’de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler (1980-2016)*. *International Conference On Eurasian Economies*
- Özer, M.,A. (2001). *Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Bütçe ve Mali Planlama Bilim Dalı, İstanbul.
- Özerdem A (2016).Post-Conflict Reconstruction: Concepts, Issues And Challenges. In: Eadie P and Rees W (Eds) *The Evolution Of Military Power In The West and Asia: Security Policy In The Postcold War Era*. *Abingdon: Routledge*, 34–58.
- Özerdem, A. (2015). *Savunma Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneğinde Uygulamalı Bir Çalışma* .(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Özerkmen, N. (2004). Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör . *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* , 44 (2) , 247-265
- Özgüven, Ali. (1987). İktisadi Büyüme ve İktisadi Kalkınma. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45(1-4), 159-170.
- Özmen, F.(2011). Türkiye’de Kadın İşgücü İstihdamının Gelişiminde Mikro Kredi Uygulamaları. .(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Manisa.

- Özmen, Ö. (2001). *Dünya'da ve Türkiye'de Savunma Sanayii ve Tedarik: Türkiye için sektörel Sanayi ve Teknoloji Politikaları Önerileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).Marmara Üniversitesi! Sosyal Bilimler Enstitüsü ,İstanbul.
- Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 332-347.
- Özsağır, A. (2013), Askerî Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 759-773.
- Özsoy, N. S., Çiftçi, E. ve Zeren, F. (2022). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Orta Doğu Ülkeleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25 (1), 47- 60.
- Özsoy, O. (2008). Defence Spending and The Macroeconomy: The Case of Turkey *Defence and Peace Economics*, 19(3), 195-208.
- Öztekin, A. (2015). Devletin Asli ve Sürekli Görevleri (Temel Kamu Hizmetleri) Ve Temel Özellikleri. *Akdeniz İ.İ.B.F.* 15(30), 10-19.
- Öztürk, A. T. (1991). *Türkiye'de Savunma Sanayiinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisi İle Entegrasyonu*.(Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, M. (1997) *Türkiye'de Sermaye Birikiminin Özellikleri (Kayseri Üzerine Bir Deneme)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk Y., ve Dündar, U. (2016). Kamu Harcamalarının Optimal Boyutu: Türkiye Örneği, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(3), 23-50.
- Pamuk, M., ve Bektaş, H. (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2(2), 77-90.
- Pan, C. I., Chang, T., ve Wolde-Rufael, Y. (2015). Military Spending and Economic Growth In The Middle East Countries: Bootstrap Panel Causality Test. *Defence and Peace Economics*, 26(4), 443-456.
- Parlak, Y. R. (2016). Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomik Büyüklük Arası İlişkinin İncelenmesi .(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pata, U. K. (2020). Finansal Gelişmenin Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri: Finansal Kuznets Eğrisi Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 809-828.
- Pekin, Ç. (2014). *İktisat Teorisinde İstihdam Yaklaşımları Çerçevesinde Türkiye'de İstihdam Sorunu ve Çözüm Önerileri*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Pekin, S. (2019). *Türkiye'de Para Politikalarının Etkinliği ve GSMH İlişkisi*. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Peled, D. (2001). Defence R&D and Economic Growth in Israil; A Research Agenda. Haifa; Samuel Neaman Institue.

- Pesaran, M. H., Y. Shin ve R. J. Smith (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*. 16, 289-326.
- Peynirci, S. (2019). *Türkiye’de 2000 Sonrası Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Phillips, P.C. B ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2),.335 346
- Phiri, A. (2019). Does Military Spending Nonlinearly Affect Economic Growth İn South Africa?. *Defence and Peace Economics*, 30(4), 474-487.
- Pieroni, L. (2009). Military Expenditure and Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 20(4), 327-339.
- Poole, E., ve Bernard, J. T. (1992). Defence İnnovation Stock and Total Factor Productivity. *Canadian Journal Of Economics*, 438-452.
- Raju, M. H., ve Ahmed, Z. (2019). Effect Of Military Expenditure On Economic Growth: Evidences From India Pakistan And China Using Cointegration and Causality Analysis. *Asian Journal of German and European Studies*, 4(1), 1-8.
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section and Time-Series Data, *American Economic Review* ,76(1), 191–203.
- Rashid, A.K.M.S., ve M.Z.U. Arif. (2012). Does Military Expenditure Influence Economic Growth in Developing Countries? A Cointegration Analysis’. *Journal of Arts, Science & Commerce* 3 (1), 92-99.
- Romer, M. Paul (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth, *The Journal of Political Economy*, 95(5), 1002-1037.
- Rosh, R. M. (1988). Third World Militarisation: Security Webs and the States they Ensnare, *Journal of Conflict Resolution* 32(4), 671-698.
- Saatçioğlu, C., ve Karaca, O. (2004). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 183-195.
- Saba, C. S., ve Ngepah, N. (2020). Nexus Between Defence Spending, Economic Growth and Development: Evidence From A Disaggregated Panel Data Analysis. *Economic Change and Restructuring*, 1-43.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2018). “2017 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/11QZnLJQep-sahil-guvenlik-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2019). “2018 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/11QZnLJQep-sahil-guvenlik-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2020). “2019 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/11QZnLJQep-sahil-guvenlik-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2021). “2020 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/11QZnLJQep-sahil-guvenlik-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.

- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2022). “2021 Sayıştay Denetim Raporu”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/11QZnLJQep-sahil-guvenlik-komutanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı. (2023). “2022 yılı Faaliyet Raporu”, <https://www.sg.gov.tr/yayinlar>, Erişim 1/07/2023.
- Saka, A.T.(2007). *Türkiye’de Savunma Harcamalarının Analizi ve Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Samuelson, P.A., (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. in: Review of *Economics and Statistics*, 36, 1954.
- Sanlı, N. (2018). *Türkiye’nin Jeopolitik Önemini Kavratmada Coğrafya Dersinin Etkisinin Öğretmen Görüşleri ile Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi /Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Savunma Sanayii Başkanlığı (2017). “2016 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporları”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/9Jo9BrXgk7-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Savunma Sanayii Başkanlığı (2018). “2017 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporları”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/9Jo9BrXgk7-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Savunma Sanayii Başkanlığı (2019). “2018 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporları”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/9Jo9BrXgk7-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Savunma Sanayii Başkanlığı (2020). “2019 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporları”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/9Jo9BrXgk7-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Savunma Sanayii Başkanlığı (2021). “2020 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporları”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/9Jo9BrXgk7-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Savunma Sanayii Başkanlığı (2022). “2021 Savunma Sanayii Destekleme Fonu denetim raporları”, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/9Jo9BrXgk7-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim 1/07/2023.
- Savunma Sanayii İle İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun (1985) T.C. Resmi Gazete, 3238, 13/11/1985
- Saygılı, Ş., ve Cihan, C. (2008). *Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı*. İstanbul: TÜSİAD.
- Saygılı, Ş., C. Cihan ve H. Yurtoğlu (2002). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000*. Ankara: DPT Yayınları No:2665
- Saygılı, Ş., Cihan, C., ve Yurtoğlu, H. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003): Uluslararası Karşılaştırma ve AB'ye Yakınsama Süreci* (2014) (Vol. 6). TÜSİAD.
- Saygılı, Z. (2022). *Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (2002-2019)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Schultze, C.L. (1981). Economic Effects Of The Defence Budget. *The Brookings Bulletin*, 18(2), 1-5.
- Sevinç, S. (2020). *Dünya'da ve Türkiye'de Savunma Sanayii Ve Savunma Harcamalarının Makroekonomik Etkilerinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Sevüktekin, M., Çınar, M., (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. 5. Baskı, Dora Yayınları, Bursa.
- Seyidoğlu, H. (1993). *Uluslararası İktisat - Teori ve Politika ve Uygulama*. Güzem Yayınları, İstanbul.
- Sezgin, S. (2000). Türkiye'de Savunma Harcamaları: Bir Giriş. Savunma Sanayii Sempozyumu-2000: Türk Savunma Sanayii'nin Dünü, Bugünü, Yarını, Ankara
- Sezgin, S. (1997). Country Survey X: Defence Spending İn Turkey. *Defence and Peace Economics*, 8(4), 381-409.
- Sezgin, S. (2000a). A Note On Defence Spending İn Turkey: New Findings. *Defence and Peace Economics*, 11(2), 427-435.
- Sezgin, S. (2000b). Defence Expenditure and Economic Growth İn Turkey and Greece: A Cointegration Analysis. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 191-202.
- Sezgin, S. (2001) An Empirical Analysis Of Turkey's Defence-Growth Relationships With A Multi-Equation Model (1956-1994). *Defence and Peace Economics* 12(1), 69-86.
- Sezgin, S. (2004), An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 199-203.
- SGK (2023), <http://www.sgk.gov.tr/>
http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/genel_bilgi
- Shah, S. A., He, C., Yu, M., ve Xiaoqin,W. (2016). Government Expenditure, Defense Expenditure And Economic Growth: A Causality Analysis For BRICS. *European Journal Of Economic Studies*, (4), 447-458.
- Shahbaz, M., Afza, T., ve Shabbir, M. S. (2013). Does Defense Spending İmpede Economic Growth? Co İntegration And Causality Analysis For Pakistan. *Defense and Peace Economics*, 24(2), 105-120.
- SIPRI. (2023). Military Expenditure Database, <https://www.sipri.org/databases/milex>
- Sıvış, E. (2019). Türk – Amerikan Müttelikliğinde "Peşrev" Dönemi: Ödünç Verme - Kiralama Programında Türkiye. *Belgi Dergisi*, II(18), 1525 – 1543.
- Smith, Ron P. (2016) Military Expenditure Data: Theoretical and Empirical Considerations. *Defence and Peace Economics* 28 (4). 422-428. ISSN 1024-2694
- Sofuoğlu, E. (2023). Türkiye'de Yüksek Teknoloji, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye Arasındaki İlişki: Fourier ARDL Yaklaşımı . *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* , 15 (28) , 215-223 .
- Starr, H., Hoole, F.W., Hart, J.A. ve Freeman, J.R. (1984). The Relationship between Defense Spending and Inflation, *The Journal of Conflict Resolution*, 28(1), 103-122.

- Stock, James H. Ve Mark W. Watson. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.
- Stockholm International Peace Research Institute. (2023). *SIPRI Yearbook 2022: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford University Press.
- Sweezy, P. M., Baran, P. A. ve Magdof, H. (1975). *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 47-56.
- Şahingöz, B. Ve Tütüncü, A. (2017). Türkiye ve Yunanistan Arasında Silahlanma Yarışı Var mı? . *Ekonomi Bilimleri Dergisi* , 9 (2) , 1-14 .
- Şanlısoy S ve Kök, R. (2010). Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25(1),101–125.
- Şen, F. (2007). *İçsel Büyüme ve Türkiye'de Yatırım Harcamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şena, O.(2021). *Savunma ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü , Çanakkale.
- Şimşek, M. (1989). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii* (1.Baskı). Ankara: SAGEB Yayınları.
- Şişman, D.,(2017), Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,1.
- Şolt, H. B. H. (2018). Kentlerde Swot Analizi ve Maslow Gereksinim Hiyerarşisi Etkileşimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 214-223
- Taban, S., ve Şengür, M. (2014). Türkiye'de Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 355-376.
- Taşar, İ. (2015). *İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Yapısal Dönüşümü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.
- Taşdelen, S. (2022). *Savunma Harcamalarının Sosyal Refah Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO Üyesi Devletleriyle Karşılaştırmalı Türkiye Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversite, Bursa.
- Tekeoglu, E. (2008). Defence Expenditure and Economic Growth: Empirical Study on Case of Turkey. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Naval Postgraduate School, Monterey, CA.
- Terzi, H., ve Pata, U. K. (2016). Türkiye'nin İktisadi Büyümesinde Turizm Sektörünün Katkısı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 45-64.
- Tiwari, A. K., ve Shahbaz, M. (2013). *Does Defence Spending Stimulate Economic Growth in India? A Revisit*. *Defence and Peace Economics*, 24(4), 371-395.
- Topal, M. H., Unver, M., ve Türedi, S. (2022). The Military Expenditures and Economic Growth Nexus: Panel Bootstrap Granger Causality Evidence From NATO Countries. *Panoeconomicus*, 69(4), 555-578.

- Topal, M.H. (2018). Türkiye'de Askerî Harcama ve Evlilik İlişkisi: Çoklu Grup Çekirdekler Altında Eş Bütünleşme Analizi ve Sürekli Olarak Nedensellik. 4 Th International Congress On Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 28-30 JUNE
- Topkaya, Ö. (2013). Tarihsel Süreçte Girişimcilik Teorisi: Girişimciliğin Ekonomik Büyüme ve İstihdam Boyutu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 29-54.
- Torun, M., Eroğlu, E., ve Bayrak, R. (2021). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: NATO Ülkeleri üzerinde Panel Veri Analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 489-507.
- Tosun, U. U. (2022). Truman Doktrini'nin İlanı ve Türkiye'deki Etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1705-1715.9
- Turan, D. (2008). *Küresel Kamusa Mallar ve Finansmanı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Turan, T., Karakaş, M., ve Özer, H. A. (2018). Askerî Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Maliye Dergisi*, 175, 140-153.
- Tüğen, K.(1988). Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri, Banka ve Ekonomik Yorumlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 285-302.
- TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler, 1923-2013. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2023). Ulusal eğitim istatistikler, Erişim 1/07/2023, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (2022). 2021 yılı Faaliyet Raporu, <https://www.tskgv.org.tr/files/documents/faaliyet-raporlari-faaliyetraporu2021-070720221312172595.pdf>, Erişim 1/07/2023.
- Türk, H. K. (2007). *Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Türk, M. M. (2023). Askerî Harcamalar ve İstihdam İlişkisi: MINT Ülkeleri Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 11 (1), 17-35.
- Tüz, M., ve Sabuncuoğlu, Z. (2005). *Örgütsel psikoloji*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Uçak, S., Kuvat, Ö., ve Aytakin, A. (2018). Türkiye'de AR-GE Harcamaları- Büyüme ilişkisi: ARDL Yöntemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 129-160.
- Uçal, H. (2013). *Sosyo-Kültürel ve Politik Faktörler Seçilen Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Aydın.
- Uçar, İ. (2003). *Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları- Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Kara Harp Okulu/ Savunma Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Uçar, S. (2021). *Neo-Realist Yaklaşımlar Çerçevesinde Türk Dış Politikasının Dönüşümü: TSK Operasyonları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

- Uslu, H. (2021). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Geliri ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Ampirik Bir Analiz, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (4), 1222-1250.
- Uğur, B. ve Atılğan, D. (2023). Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Kırılğan Beşli Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 181-198.
- Uzun, D.A. (2007). *Savunma Sanayi ve Yeni Yapılanmalar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Üçler, G. (2017). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve İşsizlik Oranları: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12(46), 161-170.
- Ünen, Ç. (2015). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi 1998-2014*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ünsal, E. M. (2005). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, M. E. (2020). G7 Ülkelerinde Askerî Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *The Journal of Social Science*, 4(7), 25-33.
- Ünüvar, O. (2019). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Girişimciliğin Rolü ve Önemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Vitaliano, D. F. (1984). Defense Spending and İnflation: An Empirical Analysis. *The Quarterly Review of Economics and Business*, 24(1), 22-32.
- Vural, T. (2007). *Yerel Kamusal Malların Sunumunda Alternatif Yöntemler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ward, M. D., Davis, D., Penubarti, M., Rajmaira, S., ve Cochran, M. (1991). Country Survey I–Military Spending İn India. *Defence and Peace Economics*, 3(1), 41-63.
- Wijeweera, A., ve Webb, M. J. (2011). Military Spending and Economic Growth in South Asia: A Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 22(5), 545-554.
- Wijeweera, A., ve Webb, M. J. (2011). Military Spending and Economic Growth İn South Asia: A Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 22(5), 545-554.
- Wijeweera, A.ve Webb, M.J. (2009). Military Spending and Economic Growth İn Sri Lanka: A Time Series Analysis. *Defence and Peace Economics* 20(6),499–508.
- World Bank. (2023). World Development Indicators Online Database. (Erişim Tarihi: 01.07.2023).
- Yağ, M.(2014). *Türkiye Savunma Harcamalarının Karşılaştırmalı Analizi (1924-2010)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yağcıoğlu, S. (2018), *Kadın İşgücü İstihdamı ve Sorunları: Konya Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Yağtu, G. (2019). *Savunma Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Yakovlev, P. (2007). Arms Trade, Military Spending, And Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 317-338.
- Yalçıntaş, M. (2010). Çağımızda Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 95-98).
- Yang, A. J., Trumbull, W. N., Yang, C. W., ve Huang, B. N. (2011). On The Relationship Between Military Expenditure, Threat, and Economic Growth: A Nonlinear Approach. *Defence and Peace Economics*, 22(4), 449-457.
- Yantur, P. ve Gürson, P. A. (2019). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Yönünde Araştırma: ABD, Japonya ve Fransa Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 163-182.
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013). OPEC Ülkeleri Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *Sosyoekonomi*, 19 (19).
- Yaslıkaya, S. (2019). *Savunma Sanayinde Millileşme ve Teknoloji Geliştirmede Üniversite ve Teknokentlerin Katkısına Yönelik Bir Model Önerisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Yazgan, Ş., R. Ceylan ve M.Ş. Mollavelioğlu (2018). Seçilmiş NATO Ülkelerinde Askerî Harcamaların Yakınsaması: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testinden Kanıtlar. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(37), 118-132.
- Yenihan, B., ve Cerev, G. (2017). Researches On Science and Art In 21 St Century Turkey- Minimum Wage In Republican Period In Turkey: History, Development, Current Issues And Proposed Solutions. *Gece Kitaplığı*, 420, 429.
- Yentürk, N. (2018). Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye’nin Kamu Harcamaları (2006-2017), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Yeşilirmak, M. H.(2018). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale
- Yılcı, V. (2007). *Eşik Otoregresif Modellerde Birim Kök Testi ile Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sınanması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılcı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335
- Yılcı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları İle GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.
- Yıldırım, J., Sezgin, S., ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth In Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- Yıldız, F. ve Demirkılıç, Y. (2022). Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği (1972 – 2020), *Vergi Raporu*, 273, (57-81).
- Yıldız, G. (2004). *Savunma Sanayiinde Tedarik Sistemi ve Türkiye İçin Öneriler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Yıldız, M. (2022). Büyük Savaş Öncesi Isınan Sular: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Donanma Yarışının Büyük Güç Rekabetine Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 17 (1), 161-182.
- Yılmaz, M. (2022). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Savunma Harcamaları Konusunda Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, Z., Özer, P., ve Gümüüşsoy, F. G. (2019). Türkiye’de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Yaklaşımı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Yılmaz, K. Ç. (2022). Terör Saldırıları ve Savunma Harcamalarının Büyümeye Etkisi: Türkiye Analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (117), 115-134
- Yılmaz, S. (2004). *Sermaye Birikimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorunu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yılmaz, S. (2015). Yeni Avrasyacılık ve Rusya. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* (34), 111-120.
- Yildirim, J. ve Sezgin, S. (2003). Military Expenditure and Employment in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 14, 129–139.
- Yildirim, J., Sezgin, S., ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth İn Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- Yildirim, J., ve Öcal, N. (2016). Military Expenditures, Economic Growth and Spatial Spillovers. *Defence and Peace Economics*, 27(1), 87-104.
- Yilgör, M., Karagöl, E. T., ve Saygılı, Ç. A. (2014). Panel Causality Analysis Between Defence Expenditure and Economic Growth İn Developed Countries. *Defence and Peace Economics*, 25(2), 193-203.
- Yokuş,H.(2016). *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi 1980-2013: Ekonometrik Bir İnceleme*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).Cumhuriyet Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Yolcu Karadam, D., J. Yıldırım, ve N. Öcal. (2017). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries and Turkey: A Non-Linear Panel Data Approach. *Defence and Peace Economics* 28 (6), 719–730. doi:10.1080/10242694.2016.1195573.
- Yolcu Karadam, D., Ocal, N. ve Yıldırım, J. (2021). Distinct Asymmetric Effects of Military Spending on Economic Growth for Different Income Groups of Countries. *Defence and Peace Economics*, 1-18.
- Yolcu Karadam, D., Yıldırım, J., ve Öcal, N. (2016). Military Expenditure And Economic Growth İn Middle Eastern Countries and Turkey: A Non-Linear Panel Data Approach. *Defence and Peace Economics*, 28(6), 719-730.
- Zivot, E.ve Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence of the Great Crash, The OilPrice Shock and The Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270.
- Ziylan, A. (1998). *Savunma Sanayi ve Tedarik*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

EKLER

EK 1. Tablo.1: FMS Kredilerinin Birleşimi ve Ödeme.....	137
EK 2. Tablo 2: Literatür Özeti.....	138

EK.1.

Tablo.1. FMS Kredilerinin Birleşimi ve Ödeme Planı

milyon \$ YIL	FMS			Geri Ödeme Programı		
	(1) Kredi	(2) Hibe	(3) Toplam	(4) Ana Para	(5) Faiz	(6) Toplam
1972-1979	785		785			
1980	203		203			
1981	250		250			
1982	343	57	400			
1983	290	110	400			
1984	585	130	715			
1985	485	215	700			
1986	410	206	615			
1987	178	312	490			
1988	178	312	490			
1989	90	410	500			
1990	86	412	498			
1991	50	532	582			
1992	0	500	500	167	269	436
1993	450	0	450	160	258	418
1994	405	0	405	203	247	450
1995	328	0	328	217	233	450
1996	320	0	320	226	218	444
1997	175	0	175	228	204	432
1998	150	0	150	195	189	384
1999				151	176	326
2000				127	164	291
2001				103	155	258
2002				91	146	237
2003				90	138	228
2004				111	131	242
2005				133	119	252
2006				133	107	239
2007				133	95	227
2008				133	82	215
2009				133	69	202
2010				134	57	191
2011				131	44	175
2012				121	31	152
2013				104	20	124
2014				76	11	87
2015				58	5	63
2016				4	0	4
TOPLAM	5760		8956			
Dönem	1972-1998		1972-1998			
TOPLAM	4975	3196	8171	3359	3169	6528
Dönem	1980-1998	1982-1998	1980-1998	1992-2016	1992-2016	1992-2016

Kaynak: Gülanay-Şeneşen, 2002:112.

EK.2.**Tablo 2. Literatür Özeti**

Yazar	Ülke ve Dönem	Kullanılan Modeller ve Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Deger (1986).	AGÜ-GOÜ (1965-1973).	Değer Tipi Arz ve Talep Yanlı model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Biswas ve Ram (1986).	58 GOÜ (1960-1970) ve (1970-1977).	Feder Tipi 2 sektör model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Kollias (1989).	Yunanistan (1952-1987).	GDP, SAV, INV, S	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Huang ve Mintz (1990).	ABD (1952-1988).	Feder Tipi 3 sektörlü model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Ateşoğlu ve Mueller (1990).	ABD (1949-1989).	Feder-Ram model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir..
Kollias (1994).	Yunanistan (1963-1990).	SAV, INV,GDP, POP	Engle and Granger (1987)	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Mintz ve Stevenson (1995).	103 ülke (1950-1985).	Feder Tipi 3 sektörlü model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Sezgin (1997).	Türkiye (1950-1993)	Feder tipi arz yanlı model, Değer tipi talep yanlı model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Kollias (1997).	Türkiye (1954-1993).	SAV,GDP	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Antonakis (1997).	Yunanistan (1958-1991).	Feder-Ram model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Sezgin (2000a).	Türkiye (1950-1994).	Feder-Ram model	OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Sezgin (2000b).	Türkiye (1924-1994).	GNP, M/GNP	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarından büyümeyle doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Atesoglu (2002).	ABD (1947:2 - 2000:2).	GDP, M, GE, IR	Johansen eşbütünlük testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Candar (2003).	Türkiye (1950-2001).	GDP, M ,S, B,TD,LF	Engle and Granger (1987)	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Galvin (2003).	64 GOÜ (1999).	Büyüme, Tasarruf ve Savunma Denklemi	OLS,2SLS ve 3SLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Halicioglu (2004).	Türkiye (1950-2002).	GDP, M, GE, IR	Johansen eşbütünleşme testi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Karagol ve Palaz (2004).	Türkiye (1955-2000).	GNP, M, EDU, LF, POP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Dritsakis (2004).	Yunanistan ve Türkiye (1960-2001).	GDP, M	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır.
Gökbunar ve Yalçınkaya (2004).	100 ülke (1980-1997).	PCI, SAV, TD vd.	OLS, 2SLS, SUR	Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir Gelişmiş ülkelerde ise savunma harcamalarının büyüme etkisi anlamlı olmadığı bulunmuştur
Yıldırım, Sezgin ve Öcal (2005).	Türkiye ve 12 Ortadoğu ülkesi (1989-1999).	Feder-Ram model	GMM	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir
Aizenman ve Glick (2006).	91 ülke (1989-1998).	PCI, M, THR, POP, INV	Panel OLS	Güvenlik tehditleri az veya olmadığı dönemlerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Fakat Güvenlik tehditleri arttığı dönemlerde ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Kalyoncu ve Yücel (2006).	Türkiye ve Yunanistan (1956-2003).	GDP, M	Engle-Granger (1987) ve Granger nedensellik analizi	İki ülkede savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Türkiye’de savunma harcamaları ile büyüme arasında kısa dönemde çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilirken Yunanistan’da ise nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.
Erdoğan (2006).	Türkiye (1968-2004).	GDP, INV, SAV	Var analizi ve Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Narayan ve Singh (2007).	Fiji (1970-2001).	GDP, M	ARDL, Granger Nedensellik Analizi, OLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Bremmer ve Kesselring (2007).	Kanada ve Meksika (1966-2005), ABD (1967-2005).	GDP, M, GE, M2	Var analizi, Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Kanada, Meksika ‘da savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği edilirken ABD’ise pozitif ama istatistikî olarak anlamsız olduğu bulunmuştur.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Erbaykal (2007).	Türkiye (1970-2005).	M,GNP	Zaman serisi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Türk (2007).	Türkiye (1970-2005).	GNP, M/GNP	Johansen eşbütünleşme testi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Doruk (2008).	Türkiye (1980-2006).	Talep yanlısı model	Engle-Granger (1987) ve Sağlam regresyon analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Mylonidis (2008).	14 Avrupa Ülkesi (1960-2000).	INV, SAV, PCI, EDU,POP	Panel veri, Yatay kesit analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Tekeoglu (2008).	Türkiye (1969-2004).	PCI, SAV, INV, B	ANOVA	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Görkem ve Işık (2008).	Türkiye (1968-2006).	GNP, M	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı olarak nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Habibullah vd. (2008).	16 Asya Ülkesi (1989-2004).	PCI, M	Panel Veri analizi	Savunma harcamalarının büyümeyle etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Hirmissa vd. (2009).	5 ASEAN ülkesi (1965-1975).	GDP, SAV	ARDL ve DOLS	Singapur'da savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Wijeweera ve Webb (2009).	Sri Lanka (1976-2007).	GDP, GE, M, IR	Var analizi	Savunma olmayan kamu harcamalarının savunma harcamalarından daha fazla büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Canbay(2010).	Türkiye (1950-1974) (1950-2008).	GDP, M,DE,IMP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle 1974 yılından önce negatif yönde etkilediği bulunurken 1974 yılından sonra pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Künü(2010).	36 ülke (1997-2004).	GDP, SAV, INF, POP,EX, IMP, INV	Sabit ve Tesadüfi etkiler	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Aikaeli ve Mlamka (2010).	48 Afrika ülkesi (2001-2005).	GDP, PCI, SAV, POP,K, INV F	Panel OLS, 2SLS	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yılancı ve Özcan(2010).	Türkiye (1950-2006).	M,GNP	Gregory-Hansen ve TY nedensellik	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem bir ilişki olmadığı tespit edilirken büyümeden savunma harcamalarına tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 2. (devamı) Literatür Özeti

Yang vd. (2011).	23 Az ve 69 Orta Gelirli Ülke (1992-2003).	PCI, PM, THR, POP, INV	Panel doğrusal ve doğrusal olmayan OLS	Az gelirli 23 ülkede Güvenlik tehditleri az veya olmadığı dönemlerde yapılan savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Fakat Güvenlik tehditleri arttığı dönemlerde ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Wijeweera ve Webb (2011).	Beş Güney Asya Ülkesi (1988-2007).	PCI, M	Var analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Anwar vd. (2012).	Pakistan (1988-2010).	GDP, M, I,EX, IMP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Dunne ve Nikolaidou (2012).	15 AB Üyesi Ülke (1961-2007).	Solow-Swan model	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Odabaşoğlu (2012).	AB ülkeleri ile Türkiye (1996-2009).	M, GNP	Sabit etkiler	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Hou ve Chen (2013).	35 ülke (1975-2009).	Genişletilmiş Solow model	OLS,FEM,GMM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kung ve Min (2013).	16 Latin ve Güney Amerika ülkesi (1988-2010).	PCI, PM, PK	Kónya (2006) Panel Nedensellik	Belize ve Nikaragua tek taraflı şekilde savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir. Bolivya ve Ekvator tek taraflı şekilde büyümeden savunma harcamalarına nedensellik tespit edilirken kalan 12 ülke herhangi nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.
Shahbaz vd.(2013).	Pakistan (1972-2008).	GDP, M, GE, IR	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Tiwari ve Shahbaz (2013).	Hindistan (1971-2010).	PCI, PM,IR,PK,TR	ARDL ve VAR analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yilgör vd. (2014).	11 NATO (1980-2007).	GDP, M	Panel Granger Nedensellik	Ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.
Farzanegan (2014).	İran (1959-2007).	PCI, M	Var analizi	Savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Apanisile ve Okunlola (2014).	Nijerya (1989-2013).	GDP, M,I,INF,LF	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Pan vd. (2015).	10 Orta Doğu Ülkeleri (1988-2010).	PCI, PM	Konya (2006) Panel Nedensellik	İsrail 'de çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunken Türkiye'de ise savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Gokmenoglu vd. (2015).	Türkiye (1988-2013).	GDP, M	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Büyümeden savunma harcamalarından doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Khalid ve Altaee (2015).	Fransa (1970-2011).	GDP, M	ARDL, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Das vd. (2015).	20 ülke (1988-2013).	GDP, M	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	6 ülkede savunma harcamaları ve ekonomik büyüme uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır. Kalan 14 ülkede ise uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi ve kısa dönemde çift taraflı nedensellik ilişkisi edilmiştir.
Korkmaz . (2015).	10 Akdeniz ülkesi (2005-2012).	GDP, SAV, UNP	Sabit etkiler analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Özerdem (2015).	Türkiye (1970-2005).	M, GNP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yildirim ve Öcal (2016).	128 Ülke (2000-2010).	Feder-Ram model	GS-2SLS,SDM, SAR,SEM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Shah vd. (2016).	BRICS (1988-2013).	GDP, M, DE	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Rusya, Brezilya ve Güney Afrika'da savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilerken. Hindistan'da savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken Çin'de ise anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Destek ve Okumuş (2016).	BRICS ve MIST (1990-2013).	PCI, PM, PK	Konya (2006) Panel Nedensellik	Rusya için savunma harcamaları ile büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilirken. Türkiye ve Çin'de ise savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Destek (2016).	NIC ülkeleri (1988-2013).	PCI, PM, PK	Panel Veri Analizi	Hindistan, Malezya, Meksika ve Güney Afrika'da savunma harcamalarının büyümeyi pozitif yönde etkilerken Brezilya'da ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Fatah ve Salihoglu (2016).	Endonezya ve Türkiye (1988 -2014).	FDI, SAV, GDP, OİL, B,M2	Prais-Winsten analizi	Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilerken Endonezya’da ise pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Gözler(2016).	7 Ülke (1996-2014).	SAV, PCI, C/POP, POP,GD/GDP	GMM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kesgingöz ve Olcay (2016).	Türkiye ve 7 Ortadoğu ülkesi (1991–2014).	M, GDP,TD,I	Panel veri analizi	İran ve Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilerken Kalan 6 ülkede ise pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Yokuş (2016).	Türkiye (1980-2013).	SAV, GDP	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Arshad vd. (2017).	61 ülke (1988-2015).	PCI, SAV, DE, POP, I,EDU,FDI, TD,IMP	Sabit etkiler panel veri	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Korkmaz ve Bilgin (2017).	Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri (1961-2015).	GDP, M,IMP, EX	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi	ABD için savunma harcamaları ile büyüme aralarında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilirken. Türkiye ‘de ise savunma harcamaları ve büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Desli vd. (2017).	138 ülke (1988-2013).	PCI, PM	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kollias vd. (2017).	13 Latin Amerika ülkesi (1961-2014).	GDP, M, I	Doğrusal Ve Doğrusal Olmayan Nedensellik Testleri	Arjantin, Şili, El Salvador ve Guatemala savunma harcamaları ile büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Paraguay ise savunma harcamalarından büyümeyle doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Augier vd.(2017).	Çin (1952-2012).	Feder-Ram ve Genişletilmiş Solow model	OLS	Genişletilmiş Solow modeline göre savunma harcamalarının büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Durgun ve Timur (2017).	Türkiye (1970-2015).	GDP, M	Engle-Granger (1987). Var analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Çetinkaya vd. (2017)	Türkiye (1960-2014).	GDP, M,DE	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Okur(2017).	5 ülke (2002-2015).	PCI,SAV, THR	Sabit etkiler	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Nwafee vd.(2018).	Nijerya (1970-2014).	GDP, M, HD, BD, POP, INV	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Hatemi-J vd. (2018).	6 ülke (1988-2013).	PCI, PM	Asimetrik Panel Nedensellik analizi	Çin ve Japonya için savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken diğer ülkelerde anlamlı olmadığı bulunmuştur.
Topal(2018).	Türkiye (1960-2018).	GDP, M	Bayer ve Hanck Maki eşbütünleşme Zamanla Değişen Nedensellik	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Özdemir vd.(2018).	Türkiye (1980-2016).	Genişletilmiş Solow model	Maki eşbütünleşme	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yeşilırmak (2018).	Türkiye (1961-2018).	GDP, SAV C, POP, NF	VAR analizi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarından ekonomik büyüme doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Turan vd.(2018).	41 ülke (1988-2016).	PCI ve PM	Panel veri analizi	Az ve yüksek gelirli ülkelerde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Yüksek gelirli ülkelerde çift taraflı nedensellik ilişkisi edilirken az gelir ülkelerde ise savunma harcamalarından ve ekonomik büyüme doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Erdem Samet (2018).	Türkiye (1960-2015).	Değer Tipi Ve Genişletilmiş Solow model	Engle-Granger (1987) eşbütünleşme	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Bıçen ve Çoban (2018).	Türkiye (1970-2016).	Barro büyüme model	Johansen ,George Hansen eşbütünleşme testi, HsINV ₀ nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Akcan (2019).	Türkiye (1982-2017).	GDP, SAV DE/GDP, P, INV	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kollias ve Paleologou (2019).	65 ülke (1971-2014).	PCI, SAV, INV/GDP	Panel VAR analizi	Yüksek gelirli ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Düşük ve Orta gelirli ülkelerde ise negatif yönde etkili olduğu bulunmuştur.
Akume vd. (2019).	Nijerya (1988-2017).	PCI, M., DE, INF, S, EXR	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Raju ve Ahmed (2019).	Hindistan (1980–2017) Pakistan (1989–2017) ve Çin (1989–2017).	GDP, SAV	Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi	3 ülke için savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Phiri (2019).	Güney Afrika (1988-2015).	GDP, SAV, INV,GE,EX, LF	Lojistik Yumuşak Geçiş Regresyonun (LSTR)	Savunma harcamaları eşik değeri 10.15 bulunmuş, eşik değerinden daha fazla olduğu için ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yantur ve Poyraz (2019).	ABD, Fransa ve Japonya (1960- 2017).	PCI, SAV	Engle-Granger (1987)eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişki bulunmuştur. ABD savunma harcamaları ile büyüme arasında kısa dönemde çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilirken Fransa ve Japonya'da çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.
Karadeniz (2019).	21 Ülke AB (2005-2017).	GDP, M, RD	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Erdem (2019).	Türkiye (1960-2017).	M, GDP, POP, INV/GDP	Markov-Switching	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Korkmaz(2019).	Dinlere göre 3 gruba ayrılmıştır. (1990-2017).	M, GDP, POP, I,LF	Panel veri analizi	Hıristiyan ülkelerde savunma harcamalarının büyümeyi pozitif yönde etkilerken İsrail 'de negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Müslüman ülkelerde ise savunma harcamalarının büyümeye etkisi anlamlı olmadığı olduğu tespit edilmiştir.
Körpe Gürsoy(2019).	G-7 ülkeleri (1970-2017).	M, GDP, I	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Asiloğulları (2019).	Türkiye (1960-2017).	M, GDP,INF,B	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Erdem (2019).	Türkiye (1960-2017).	M, GDP, POP, INV/GDP	Markov-Switching	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Yağtu(2019).	Türkiye (1980-2018).	GDP,M	Engle-Granger (1987)eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi	Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş olup ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Saba ve Ngepah (2020).	Afrika (39 ülke), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (14 ülke) ve Latin Amerika ve Karayipler (19 ülke). (1990-2018).	GDP, SAV, HDI	Panel Veri Analizi	Sahra Altı, Latin Amerika ve Karayipler'de ülkelerinde yapılan savunma harcamalarının ile insani gelişme endeksindeki bir artışın büyümeyi pozitif yönde etkilerken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yapılan savunma harcamalarının büyümeyi negatif yönde etkilediği bulunmuştur

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Dunne ve Smith (2020).	46 ülke (1960-1997).	Genişletilmiş Solow modeli	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ve büyüme arasında herhangi bir güçlü ilişki bulunmamıştır.
Azam (2020).	35 OECD ülkesi (1988-2019).	PCI, M,I,IRM,LE, PCII	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Ünsal (2020).	G7 ülkeleri (1970-2017).	GDP, M,I,EX	Panel Driscoll-Kraay analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Altay(2020).	15 ülke (1993-2017).	PM, PK, PCI	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Korkurt(2020).	Türkiye (1989-2018).	M, GDP,INF,UNP	Johansen eşbütünlük testi ve VECM	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Sevinç(2020).	Türkiye (1988-2018).	GDP, SAV, INF, EMP, RD	Johansen eşbütünlük testi ve Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Çetin (2020).	26 NATO (2000-2019).	SAV , PCI	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kanca ve Yamak (2020).	Türkiye (1980-2017).	GDP, SM	ARDL ve TY nedensellik	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Canbay (2020a).	Türkiye (1990-2017).	GDP, SAV,RD	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Atilla ve Kök (2020).	33 OECD (1996-2016).	Genişletilmiş Solow ve Feder-Ram büyüme model	System GMM	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi Genişletilmiş Solow Modeline göre olumlu iken Feder-RAM göre olumsuz olduğu tespit edilmiştir
Karakaya ve Sahinoglu (2020).	Türkiye (1984-2016).	GDP, M, RD	ARDL ve Johansen eşbütünlük testi, Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Demiraslan (2020).	16 NATO (2008-2019).	GDP, M,INF,DEP	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Aydın(2021).	Türkiye (1970-2017).	GDP, M	ARDL ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Bilici(2021).	Türkiye (1990-2017).	GDP,CD/GDP,TD, SAV,UN,P INF	Granger nedensellik analizi	Savunma harcamalarının ve büyüme aralarında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Aygün (2021).	Türkiye ve G7 ülkeleri (1999-2019).	GDP, SAV	Zaman ve Panel veri analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemli bir eşbütünlük hem de nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Kocalar (2021).	14 ülke (2000-2018).	GDP, SAV, POP, EMP, RD	Panel veri analizi	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişkisi bulunmamıştır.
Önal (2021).	Türkiye (1961-2020).	GDP, SAV, INF	ARDL ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Şen (2021).	10 OECD ülkesi (1991-2019).	GDP, SAV, RD	Panel veri analizi	savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Boztepe (2021).	15 Ortadoğu ülkesi (2000-2019).	GDP, SAV	Yumuşak Geçişli Panel Regresyon modeli	15 Ortadoğu ülkesi için savunma harcamalarının eşik değeri %9,9 bulunmuştur. Army eğrisi geçerli olmadığını tespit edilmiştir.
Günel (2021).	D-8 ülkeleri (1971-2017).	INV, SAV PCI, TD	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Demez ve Polat (2021).	MINT ülkeleri (1974 – 2019).	GDP, M	Emirmahmutoğlu ve Köse (2011).	Meksika için savunma harcamaları ile büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilirken. Türkiye 'de ise savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Aijaz Syed (2021).	Hindistan, Çin ve Pakistan (1990 -2018).	GDP, M, IP, INF	NARDL	Hindistan, Çin için savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilirken Pakistan' da ise anlamlı bir ilişki olmadığı olduğu bulunmuştur.
Khalid ve Habimana (2021).	Türkiye (1961-2014).	PCI, INV, INV, DE	Wavelet analizi	16 yıl ve daha uzun dönemlerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Dimitraki ve Win (2021).	Ürdün (1970-2015).	GDP, GE, SAV, POP, INV	Gregory -Hansen ve ARDL	Savunma harcamalarının ve Askerî olmayan kamu harcamalarının büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yatırımların /GDP oranı ile nüfus oranı ise büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kalaş vd. (2021).	7 Balkan ülkesi (2004-2018).	GDP, M	Panel veri analizi	Savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Yolcu Karadam vd. (2021).	103 ülke (1988-2019).	Genişletilmiş Solow model	Yumuşak Geçişli Panel Regresyon modeli (PSTR)	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Çınar ve Ünsal (2021).	9 Orta Doğu ülkesi (1990-2019).	PCI, M	Asimetrik panel ARDL/PMG	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Torun vd. (2021).	26 NATO ülkesi (1991-2016).	INV, GDP, SAV, EMP	Panel AMG Veri Analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 2. (Devamı) Literatür Özeti

Naimoğlu ve Özbek (2022).	Türkiye (1960-2019).	GDP, M	Fourier SHIN ve SHIN yaklaşımı	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Lanrui vd. (2022).	Pakistan (1972-2018).	GDP, M, I,LF	NARDL	Savunma harcamalarındaki düşüşün uzun vadede ekonomik büyümeyi artırdığını görülmüştür. Askeri harcamalardaki artışın Pakistan'da ekonomik büyüme üzerinde önemsiz bir etkisi olduğu bulunmuştur.
Yılmaz (2022).	Türkiye (1980-2019).	GDP, M,THR	ARDL	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Gezer (2022).	12 NATO ülkesi (1995-2020).	PCI, PM	Panel veri analizi	Macaristan, Bulgaristan'da savunma harcamalarından büyümeye doğru tek taraflı Çekya için ise çift taraflı nedensellik bulunmuştur.
Dudzevičiūtė (2022).	Litvanya, Letonya ve Estonya (2004-2020).	PCI, M	Spearman'ın korelasyon analizi ve Otomatik Doğrusal Modelleme	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Topal vd. (2022).	15 NATO (1960-2019). 12 NATO (1996-2019).	PCI, PM	Konya (2006) panel nedensellik testi simetrik ve asimetrik olarak yapılmıştır.	12 NATO ülkesinde simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Emre Topkaya (2022).	6 ülke (2000-2020).	GDP, SAV, CD/GDP	ARDL/PMG	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde etkilediği bulunmuştur.
Özsoy vd. (2022).	9 Orta Doğu ülkesi (1980 – 2019).	M, GDP	Panel veri analizi	Kuveyt ve Mısır'da yapılan savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilirken diğer ülkelerde ise pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Güler (2022).	NATO ülkeleri, Çin ve Rusya (2002-2020).	SAV, GDP,INV, MIMP,MEX, MPOP	Panel veri analizi	Savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Not: Tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Haydar KUZUCU

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lisans : Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Fakültesi,
İktisat Bölümü

Yüksek Lisans : Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı

Yapılan Yayınlar:

Makale

Kızılkaya, O. ve Kuzucu, H. (2022). İntihar Vakalarının Makaleler Ekonomik Faktörler ile İlişkisi: Panel Veri Analizi, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2147-7833, 24, 42, 68-80.

Tam metin

Kuzucu, H. ve Kızılkaya O. (2022). Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Okun Yasasının Geçerliğinin Sınanması, *Tam Metin Bildiri*, Proceedings Of International Symposium Of Economics Finance And Econometrics, 18 -19 Haziran 2022.

Bildiriler

Kuzucu, H. ve Kızılkaya O. (2023). Savunma Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, Özet Bildiri, 9. Hitit Öğrenci Kongresi, 27-30 Nisan- 2023, ISBN: 978-605-5244-29-3

Kuzucu, H. ve Kızılkaya O. (2022). Sahra Altı Afrika Ülkelerinde Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi, Özet Bildiri, I. Uluslararası Sosyal Ve Teknik Bilimler Sempozyumu, 12 -13 Eylül 2022. ISBN: 978-625-00-0948-2

Kuzucu, H. ve Kızılkaya O. (2022). Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Okun Yasasının Geçerliğinin Sınanması, Özet Bildiri, Proceedings Of International Symposium Of Economics Finance And Econometrics, 18 -19 Haziran 2022.

Kuzucu, H. , Kızılkaya O. ve Güzeltaş, M.(2022). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, Özet Bildiri, 8.Hitit Öğrenci Kongresi, 12 -15 Haziran 2022, 978-605-5244-21-7.

Kuzucu, H. ve Kızılkaya O. (2022). TR-71 Bölgesinin Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme İlişkisi, Özet Bildiri, IV. Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi, 07 -09 Haziran 2022.